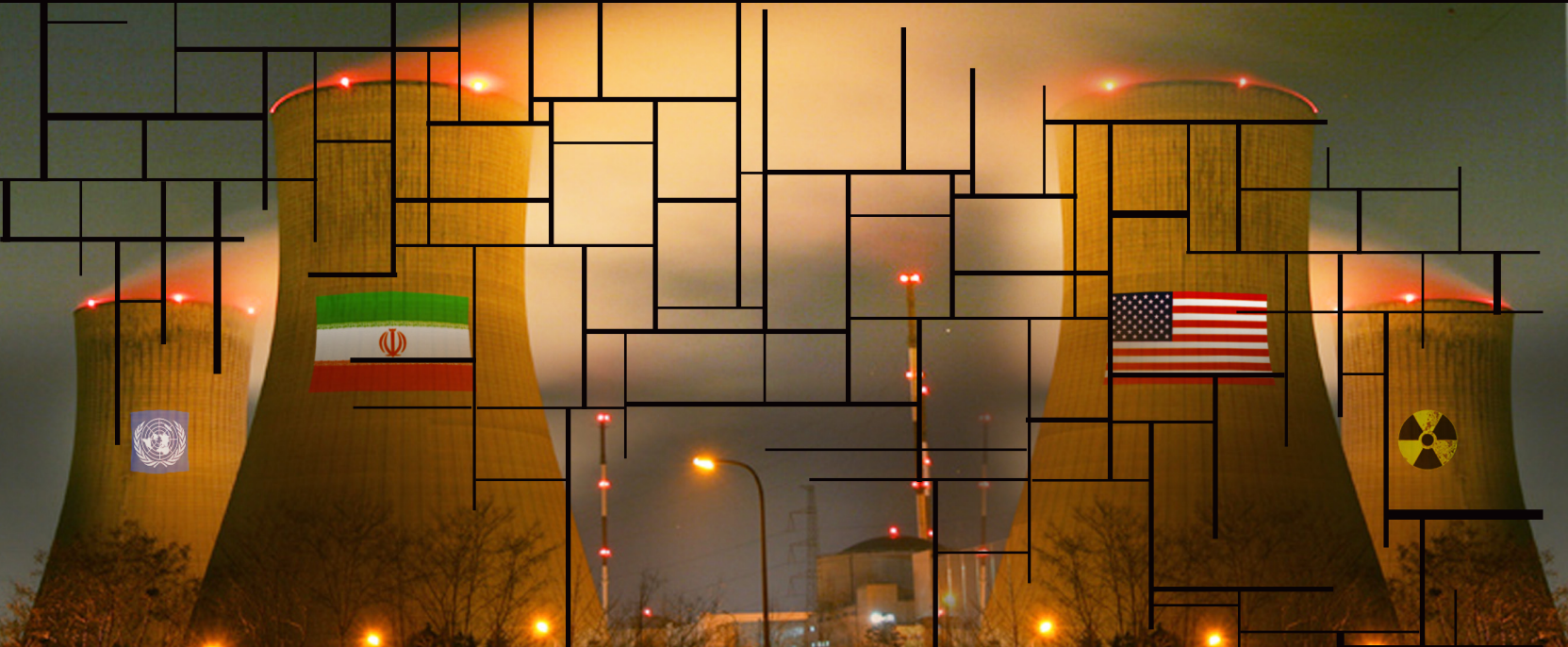

İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti

Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları

İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti:

Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları

Talha Köse: Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümünden 2000 yılında mezun oldu. Yüksek lisansını 2002 yılında Sabancı Üniversitesi Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi Uyuşmazlık Analizleri ve Çözümleri programında tamamladı. Halen George Mason Üniversitesi Institute for Conflict Analysis and Resolution'da doktora adayı olan Köse, "*Re-Negotiating Alevi Identity: Conflict and Cooperation Narratives and the Constitution of New Alevi Identity*" başlıklı tez çalışmasını sürdürmektedir. SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı'nda, Dış Politika ve Çatışma Çözümleri Uzmanı olarak çalışan Köse, SETA İran Dosyası'nın *İran Nükleer Sorunu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek* başlıklı bölümünü ve *SETA Lübnan Raporu: Lübnan'da İstikrar Arayışları* başlıklı raporu hazırlamıştır. Köse'nin ayrıca çeşitli dergi ve derleme kitaplarda "Filistin-İsrail Sorununda Askeri Müdahale ve Barışgücü Operasyonları: İmkanlar ve Sınırlar," "Evrensel İnsan Hakları Söyleminde Şiddet Sorunsalı (Nuh Yılmaz'la)", "Kültürel Şiddetten Medeniyetler Diyaloguna" başlıklı çalışmaları yayımlanmıştır. Kimlik merkezli çatışmalar, çatışma analizleri ve çözümleri konularında çalışmakta olan Köse, George Mason Üniversitesi Çatışma Analizleri Çözümleri programında ders vermektedir.

SETA Yayınları III

I. Baskı : Ağustos 2008

ISBN : 978-605-4023-01-1

Tasarım : Merdiven Sanat

Baskı : Pelin Ofset

İletişim : SETA Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı
Reşit Galip Caddesi Hereke Sokak No:10 GOP Ankara
Tel: (312) 405 61 51 Faks: (312) 405 69 03
www.setav.org / info@setav.org

İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti:

Güç Dengeleri ve Diplomasinin İmkanları

Talha KÖSE

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	9
I.BÖLÜM	12
ARKA PLAN	13
1) İran-ABD İlişkileri ve Nükleer Kriz	15
2) Nükleer Tehdidin Yeniden Gündeme Gelişi	20
3) Süreç Analizi	30
II. BÖLÜM	34
TARAFLAR	35
1) Birincil Taraflar	35
a) ABD	35
b) İran	39
2) İkincil Taraflar	44
a) Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA)	44
b) AB Troykası	45
c) ABD ve AB: Ortak Gündem, Farklı Stratejik Öncelikler	47
3) Üçüncül Taraflar	48
a) Rusya	48
b) Çin	50
c) Türkiye'nin Pozisyonu	50
d) İsrail	51
e) Diğer Bölge Ülkeleri	52

III. BÖLÜM	54
UZLAŞI SÜRECİ	55
1) Engeller	55
a) Müzakere Sürecinin Önündeki İdeolojik Engeller	55
b) Stratejik Engeller	57
c) Psikolojik Engeller	57
d) İran Nükleer Krizinin Ekonomi-Politiği	58
2) Çatışma Çözümleri Vizyonu ve Arabulucuların Muhtemel Katkıları	63
3) Müzakerelerde Pozisyonlar, Çıkarlar ve İhtiyaçlar	66
a) ABD'nin Talepleri	66
b) İran'ın Talepleri	66
c) ABD Açısından Kabul Edilebilir Senaryo	68
d) İran Açısından Kabul Edilebilir Senaryo	68
e) Pazarlık Yapılması ve Karşılıklı Taviz Verilmesi Öngörülen Başlıklar	68
f) Müzakerelerde Sorun Çıkarabilecek Hassas Konular	70
g) Müzakerelerin Başarısızlığı Halinde ABD Açısından Başvurulabilecek Seçenekler	70
h) Müzakerelerin Başarısızlığı Halinde İran Açısından Başvurulabilecek Seçenekler	72
SONUÇ: MÜZAKERE SÜRECİ, BÖLGESEL İSTİKRAR ve TÜRKİYE'NİN ROLÜ	75
KAYNAKÇA	78
EKLER	84
EK 1: İran Nükleer Programının Gelişimi ve Kriz Süreci	85
EK 2: AB Troykası / AB	98
EK 3: 15 Kasım 2004 – Paris Anlaşması	99
EK 4: İran ile Nükleer Anlaşmanın Unsurları	100
EK 5: Rusya	101
EK 6: İran'ın Önerisi / 3 Mart 2006	102
EK 7: NIE (Ulusal İstihbarat Tahminleri)'nin Kasım 2007 tarihli “İran: Nükleer Hedefler ve İmkânlar” başlıklı raporundan bazı maddeler.	103

ÖNSÖZ

Önsöz

İran-ABD nükleer gerilimi gibi hakkında her geçen gün yeni veri ve iddiaların ortaya atıldığı; adeta bilgi ve yorum kirliliği yaşanan bir konuda sağlıklı öngörülerde bulunmak oldukça güçtür. Ortaya konulan yeni veri, rapor ve durumlar, üst düzey yetkililerin konuyla ilgili açıklamaları öngörülerin revize edilmesi ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır. Tüm bu gelişmeler elinizdeki çalışmanın birkaç kez gözden geçirilmesini ve yeniden yazılmasını zorunlu hale getirmiştir. Halen devam etmekte olan bir süreci incelemeye aldığımız için, tüm yenileme çabaları bir şekilde eksik kalacaktır.

Bu çalışmada; ana hatlarıyla İran-ABD nükleer geriliminin siyasi, iktisadi, psikolojik ve ideolojik arka planı irdeelenerek, durumun kapsamlı bir analizi yapılmaya çalışıldı. Konuyla ilgili kısa vâdeli kehanetlerde bulunmaktan ziyade; diplomatik seçeneklerin imkanları ve diplomatik seçeneği engelleyen hususlar tartışıldı. İran'ın Irak ve Afganistan gibi işgali veya İran'da rejim değişikliği kısa vadede gerçekçi ve uygulanabilir seçenekler değildir. Bu nedenle taraflar arasında askeri bir gerilim yaşansa dahi sorun nihai olarak diplomatik süreçle çözümlendirilmek zorundadır.

ABD ve İran, tüm bu gerilim ve karşılıklı restleşmeler yaşanırken, dolaylı diplomatik temaslarını İsviçre elçiliği üzerinden sürdürdüler. İki ülke de ideolojik söylemlerinin yanı sıra stratejik pragmatizmlerinden de taviz vermediler. Irak'ta son 1,5 yıldır yaşanan görece istikrarı bu temaslara bağlayan görüşler de mevcuttur. Taraflardan birinin stratejik müttefiği, diğerinin ise uzun yıllardır ciddi bir sıkıntı yaşamadığı komşusu olan Türkiye ise böyle bir gerilimden birinci derecede etkilenmektedir. İran nükleer sorununda yaşanabilecek askeri çatışma ve ekonomik yaptırımlar Türkiye'yi son derece olumsuz etkileyecektir. Bu nedenle taraflar arası sürdürülebilir bir diplomatik sürece girilmesi Türkiye açısından da olumlu bir gelişme olacaktır. Türkiye bu konuda yapıcı birtakım roller üstlenmektedir.

İran nükleer krizi Orta Doğu'daki kapsamlı sorunların hemen hepsiyle ilgilidir; dolayısıyla sorunun birinci tarafları konuyla ilgili karar alma zorluğu çekmektedir. Bu çalışmaya temel oluşturan Temmuz 2006 tarihli "SETA İran Raporu: Diplomasinin İmkanlarını Yeniden Düşünmek" başlıklı çalışmamızda İran ile ABD arasında diplomatik seçeneklerin imkanlarının mevcut olduğu; ancak bu seçeneklerin üzerinde yeterince durulmadığı iddia edilmekteydi. Bu çalışmada bu yaklaşım tekrar edilmektedir, ancak iki yıl öncesine göre konu daha da gergin bir hal almıştır ve barışçı çözümlerin imkanları gi-

derek tükenmektedir. Geçen iki sene içinde ABD'nin Irak ve Afganistan'da istikrarı sağlayamamış olması ve petrol fiyatlarının hızla artarak dünya ekonomileri açısından daha ciddi bir sorun haline gelmeye başlaması, İran- ABD gerilimiyle doğrudan ilgilidir. Buna, İran tarafının nükleer hedefleri konusundaki çelişkili iddiaları da eklenince konu daha da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Çatışma çözümleri literatüründeki tabirle taraflar arasında 'rahatsız edici' veya 'zarar verici' bir kararsızlık durumu yaşanmaktadır.

Bu kararsızlık durumunu daha fazla sürdürmek mümkün görünmemektedir; dolayısıyla mevcut düğüm kısa vadede çatışarak veya uzlaşarak çözülecektir. İran yönetiminin, Bush-Cheney yönetimiyle giderayak büyük pazarlığa oturmasını beklemek gerçekçi değildir. Başkanlık süresinin sonuna gelen Bush yönetiminin İran'a kapsamlı bir operasyon yapmasını beklemek de aynı şekilde gerçekçi seçenekler arasında görünmemektedir. Ancak Bush Cheney ikilisinin giderayak İran'a taktik hava saldırısında bulunabileceği ihtimali Washington çevrelerinde telaffuz edilmektedir. Bu nedenle 2008'in son aylarının Tahran yönetimi açısından oldukça sıkıntılı geçeceği söylenebilir.

Tüm bu gergin duruma karşın Türkiye'nin de kolaylaştırıcı olarak rol aldığı 5+1 planı ve Temmuz sonunda yapılan Cenevre görüşmeleri daha kapsamlı diplomatik müzakerelere kapı aralamıştır. Mevcut çerçevenin orta vadede taraflar arasında bir uzlaşma sürecini sağlama ihtimali vardır. Gerek İran, gerekse Amerikan tarafı mü-

zakere zeminine olumlu yaklaşmaktadırlar. Aksi halde İran aleyhinde iktisadi ve diplomatik yaptırım rejimi kısa sürede devreye girecektir ve askeri seçeneklerin de önü açılacaktır.

Kasım 2008'den sonra Beyaz Saray'da başkanlık koltuğuna oturan kim olursa olsun, İran konusunu gündemin öncelikli maddesi olarak masasında bulacaktır. Başkan seçilecek senatörlerden, Barack H. Obama ve John S. McCain'in İran nükleer krizi konusundaki üslup ve stratejileri George W. Bush yönetimininkinden farklılık gösterse dahi nihai hedefleri benzer olacaktır. Bu nedenle ABD başkanlık seçiminin İran nükleer düğümünü çözmesini bekleyen yaklaşım fazla iyimserdir. Türkiye ise bölgesel barış ve istikrar açısından son derece kritik bu sürece kendi iç sorunlarıyla meşguliyetinden ötürü hazırlıksız yakalanmıştır.

Bu çalışmanın her aşamasında emeği geçen SETA çalışanları ve asistanlarından Ümare Yazar, Ahmet Selim Tekelioğlu, Selin Bölme ve Sezen Ceceli'ye teşekkür ediyorum. Böylesine hızla değişen bir konuda çalışmayı sahiplenerek sabır ve özveriyle katkılarını bir an olsun eksik etmediler. Ayrıca fikir düzeyinde değerli katkı ve yorumlarda bulunan Taha Özhan ve Nuh Yılmaz'a da gönülden teşekkürler. Çalışma konusundaki teşvik ve katkılarından dolayı SETA Vakfı Genel Koordinatörü Dr. İbrahim Kalın'a da teşekkürü bir borç biliyorum. Bu çalışmaya dair eksiklikler ve sorumluluk ise bana aittir.

Talha Köse
Ağustos 2008 / Washington D.C.

I. BÖLÜM

ARKA PLAN

ARKA PLAN

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte stratejik önceliğini yitiren nükleer silahlar ve diğer kitle imha silahları, 11 Eylül sonrası süreçte terörle ilintilendirilerek yeniden uluslararası ilişkilerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Nükleer silahlar Soğuk Savaş boyunca hiç kullanılmamalarına karşın çok konuşulmuş ve Süper Güçler arasında korkuya dayalı, görece istikrarlı bir düzenin ortaya çıkmasına vesile olmuşlardır. Soğuk Savaş'ın 'Sovyet tehdidi' kadar entegre görünmese de, 'haydut devletler', 'despotik liderler', 'teröristler' ve 'kitle imha silahları' 11 Eylül sonrası gelişen ve psikolojik yönü ağır basan "teröre karşı savaş"ın gözde kavramları haline gelmiştir. Ağustos 2002'de rejim muhalifi İran Ulusal Direniş Cephesi'nden Ali Rıza Caferzade'nin İran'ın gizli nükleer çalışmalarını ortaya çıkaran bulguları dünya kamuoyuna sunması, İran ile ABD arasında İran İslam Devrimi'nden bu yana sürmekte olan gerilimi farklı bir boyuta taşımıştır.¹ İran'ın nükleer çalışmalarına ABD ol-

dukça sert bir tepki vermiştir. Bu gerilim Orta Doğu'daki diğer gelişmelerle de birleşince, iki ülke arasındaki ilişkiler içinden çıkılması zor bir hal almıştır.

ABD'nin Irak'ı işgalinin ardından Orta Doğu'nun genelinde oluşan istikrarsızlık ve iktidar mücadelesi, artan petrol fiyatları ve enerji nakil hatları konusundaki mücadelenin stratejik öneminin artması, ABD-İran nükleer gerilimini daha da önemli hale getirmektedir. Bölgesel faktörler açısından incelendiğinde, Orta Doğu'da kapsamlı bir iktidar mücadelesinin sürmekte olduğu görülmektedir. Orta Doğu'nun üç temel direği olan İran, Mısır ve Türkiye'den birinin siyasal yapısının çökmesi, sınırların muğlak hale geldiği Orta Doğu'daki yapının öngörüle-meyecek bir şekilde değişmesine neden olacaktır. Böyle bir kırılmanın küçük çaplı düzenlemelerle normalleşmesi mümkün görünmemektedir. İran, Türkiye ile birlikte Orta Doğu'da devlet geleneğine sahip iki temel aktörden biridir. Bu sebeple İran'ın siyasal yapısında yaşanabilecek bir değişimin, Irak işgalinden daha uzun süreli etkileri olacaktır. Bundan Türkiye'nin de olumsuz etkilenmesi kaçınılmazdır. Washington yönetiminin "İran'ı tehdit etmek için bütün seçenekler gündemimizde"² söylemi-

¹ ABD merkezli İran Ulusal Direniş Konseyi adlı kuruluşun başkanı Ali Rıza Caferzade, 14 Aralık 2002 tarihinde Washington'da yapmış olduğu basın toplantısında Natanz ve Arak tesislerindeki nükleer faaliyetler hakkında detaylı bilgi sundu. Konuyla ilgili kapsamlı arkaplan bilgisi için bkz: Alireza Jafarzadeh, *The Iranian Threat: President Ahmedine-*

jad and the Coming Nuclear Crisis, New York: Palgrave Macmillan, 2007.

² ABD Başkanı George W. Bush, Şubat 2005'deki Avrupa gezisinde

ne karşın, İran'ın topyekûn işgali muhtemel seçenekler arasında gözükmemektedir. Topyekûn işgal haricindeki tüm diğer askeri seçenekler, sorun çözülene kadar Amerika'nın gündeminde tartışılmaya devam edecektir. Halen donmuş durumda olan diplomatik müzakere seçeneklerinin başarılı olamaması durumunda gündeme gelebilecek olan müdahale biçimi, İran'da seçili hedeflere yönelik kapsamlı taktik hava saldırısı şeklinde olabilir. Böylesi bir seçeneğin de Washington'daki destekçileri giderek azalmaktadır. Bunun temel sebebi ise özellikle Kafkasya ve Avrasya'nın genelinde son dönemde meydana gelen gelişmelerden dolayı Amerika'nın stratejik tehdit algılamasındaki değişimdir.

Nükleer silahlar günümüzde işlevsel olarak askeri – stratejik üstünlük sağlamaktan ziyade, siyasi müzakerelerde eli güçlendiren psikolojik ve ideolojik bir baskı aracı haline gelmiş durumdadır. Kaldı ki, kitle imha silahları konusundaki müzakerelerde, stratejik askeri yaklaşımların ötesine geçilerek psikolojik ve sosyal analizlerin de yapılması gereklidir.³ Kitle imha silahlarının yayılmasını

“İran'a saldırıya hazırlandığımız iddiası saçma. Ancak İran'ın nükleer silahlar edinmesini önlemek için tüm seçenekler gündemimizdedir” açıklamasında bulundu. *Michael A. Fletcher and Keith B. Richburg*, “Bush Tries to Allay E.U. Worry Over Iran: Notion of U.S. Attack 'Is Simply Ridiculous',” *Washington Post*, 23 Şubat 2005, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43199-2005Feb22.html>. Öte yandan, ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney de İran'ın nükleer silahlar edinmesine karşı güç kullanımını içeren tehditlerini sıkça dile getirmektedir. Robin Right, “In Gulf, Cheney Pointedly Warns Iran As He Talks Tough, U.S. Pursues Diplomacy,” *Washington Post*, 12 Mayıs 2007, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/05/11/AR2007051100572.html>; “Cheney: Iran will not get nuclear weapon,” *CNN*, 21 Ekim 2007, <http://www.cnn.com/2007/POLITICS/10/21/cheney.iran.ap/index.html>

³ Talha Köse, “Psikolojik Savaşın Tehlikeli Cephanesi; Nükleer Silahlar,” *Anlayış*, Nisan 2007.

önlemek, işbirliği ve karşılıklı güven artırıcı önlemlerin alınmasıyla sağlanabilir. Güç kullanımı ve tehdidinin bu konuda etkili olmayacağı daha önce başka örneklerde de görülmüştür. Aynı hata İran konusunda tekrarlanmamalıdır. Ambargo, izolasyon ve ekonomik yaptırımlar, Kuzey Kore örneğinde olduğu gibi kitle imha silahlarını önleme konusunda etkisiz kalabilmektedir. Bu açıdan İran nükleer sorununda diplomatik çözüm seçeneklerine daha fazla şans tanınmalıdır.

İran'ın uluslararası arenadaki temel sorunsalı, nükleer silahlara sahip olup olmamasından ziyade, uluslararası camianın meşru ve etkin bir oyuncusu olma yönündeki isteğidir. İran, nükleer kartı bu konuda kapsamlı kazanımlar elde etmek için kullanmaktadır. İran ile ABD arasında bu fırtına koparken, İran Orta Doğu'da Amerikan karşıtlığı ve mezhepçilik üzerinden etki alanını genişletmektedir. 11 Eylül saldırıları sonrası “teröre karşı küresel savaş” gündeminin öncelikli maddesi haline getiren ABD açısından ise kitle imha silahlarının düşmanlarının eline geçmesi kabul edilemez bir durumdur. Amerika aynı zamanda İran'ı, Orta Doğu'da kendi liderliğindeki istikrar arayışlarına temel tehdit olarak görmektedir.

Türkiye, Irak konusunda olduğu gibi İran krizinde de bölgesel merkez ülke konumundadır. Türkiye'nin bu krizde yapıcı bir rol oynayabilmesi için iki tarafla da dengeli bir ilişki kurması gerekmektedir. Türkiye'nin yaşadığı temel sorun ise, tarafların Türkiye'yi bir arabulucu yahut uzlaştırıcı değil, ‘müttefik’ olarak görmek istemesidir. ABD ve İran arasında eğer bir uzlaşma olacaksa bu ancak iki tarafın da birbirini tanıdığı doğrudan müzakerelerle mümkün olabilir. Türkiye müzakere masasına giden süreçte ve daha sonrasında kolaylaştırıcı roller oynayabi-

lir. Gerek İran'ın nükleer silahlar edinmesinin, gerekse İran'a ambargo uygulanmasının veya bir askeri müdahalenin Türkiye'ye maliyeti oldukça fazla olacaktır. Bu açıdan bölgede istikrara katkıda bulunabilecek tüm faaliyetler aynı zamanda Türkiye'nin de menfaatindedir. Taraflardan biri Türkiye'nin stratejik müttefiki, diğeri ise uzun zamandır geniş kapsamlı sorun yaşamadığı komşusudur.

İran nükleer kriziyle ilgili yapılan analizlerin çoğunda bazı noktalar göz ardı edilmektedir. *İlk olarak* sorunun yalnızca nükleer kriz etrafında incelenmesi eksik bir yaklaşımdır. Nükleer kriz ABD ve İran arasındaki çok boyutlu anlaşmazlıkların yalnızca bir boyutudur. İran ile ABD bir uzlaşmaya varacaklarsa bu ancak çok kapsamlı bir pazarlık süreciyle sağlanabilir. *İkinci olarak* krizin analizinde bölge ülkelerinin perspektifleri gözardı edilerek yalnızca küresel aktörlerin çıkar perspektiflerinden sorun ele alınmaktadır. Irak savaşı öncesinde de benzer hatalar yapılmış; ancak bölge gerçekleriyle yüzleşilince yerel etmenlerin önemi anlaşılmıştı. Bölgenin diğer aktörlerinin rızası olmadan yapılacak hamleler, tarafları istedikleri sonuca ulaştırmaktan alıkoyacaktır. *Üçüncü nokta* ise sorunun uzun soluklu bir “çatışma çözümü (*conflict resolution*) vizyonu” çerçevesinde ele alınarak değerlendirilmesinin yapılmamış olmasıdır. Amerika ve İran yöneticileri ve iki halk arasındaki psikolojik ve kültürel olumsuz algılamalar, gerilimin artarak sürmesine yol açmaktadır. Bu nedenle mevcut gerilimin gerek analizinde gerekse çözümünde askeri, siyasi ve iktisadi etmenlere ek olarak psikolojik ve kültürel etmenler de dikkate alınmalıdır. Bu çalışmada, yaşanan kriz, yukarıda değinilen eksiklikler giderilmeye çalışılarak nükleer tartışmanın ötesinde ABD – İran ilişkilerinin genel çerçevesinde incelenmektedir.

1) İran – ABD İlişkileri ve Nükleer Kriz

İran – ABD ilişkilerini sadece son dönemdeki nükleer kriz etrafında değerlendirmek eksik bir yaklaşım olur. Geniş perspektiften bakıldığında iki ülke arasındaki ilişkilerde çeyrek asırlık aralıklarla paradigmatik dönüşümler yaşandığı gözlemlenebilir. 1953'teki Musaddık Darbesi ve 1979 İran İslam Devrimi temel dönüm noktalarıdır.⁴ İran'ın reformcu Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi kendi döneminde (1997–2005) Batıyla diyalog kurmaya çalışmışsa da 11 Eylül saldırıları ve Irak'ın işgalinin ardından İran – ABD ilişkileri tekrar gerginlik sürecine girmiştir. 2002 yılında İran'ın UAEA (Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı)'nın bilgisi dışında nükleer silah yapımında kullanılabilecek uranyum zenginleştirilmesi çalışmaları yaptığının duyulması ve bu amaçla Natanz'da uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır-su tesisi inşa ettiğinin ortaya çıkması, ilişkileri daha riskli bir duruma sokmuştur. Amerika'nın Irak'ta direnişi kontrol altına alamaması ve Orta Doğu'yu yeniden şekillendirme çabalarının (Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Projesi gibi) önünde İran'ın önemli bir engel teşkil etmesi de iki ülke arasındaki ilişkilerde tansiyonu yüksek tutan faktörlerdendir.

Devrim sonrası İran – ABD ilişkileri halen bir normalleşme sürecine girememiştir ve özellikle ABD'nin Irak'ı işgali ve son nükleer kriz, iki ülke arasındaki gerginliği yeniden tırmandırmıştır. İki ülke arasındaki güvensizliğin arka planında İngiltere ve ABD'nin daha önce İran'ın iç

⁴ İran - ABD ilişkilerinin gelişimi hakkında bkz: Ali M. Ansari, *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East*, New York: Basic Books, 2006; Kenneth Pollack, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, New York: Random House, 2005.

politikasına yönelik müdahalelerinin etkisi gözardı edilemez. Örneğin, 1953 yılında demokratik yollardan seçilmiş Musaddık iktidarının Amerikan ve İngiliz destekli bir darbeye alaşağı edilmesi önemli bir dönüm noktasıdır.⁵ İran'la Amerika'nın ilişkilerinin üst seviyeye ulaşması Şah döneminde olmuştur. Aynı dönemde İran ile Amerika askeri ve nükleer enerji de dâhil olmak üzere birçok konuda işbirliğine gitmişlerdir. Bu döneme ilişkin olarak İran halkının hafızasında yer tutan önemli değişimlerden biri de Şah rejiminin Batıyla yakınlaşmasına paralel olarak kendi halkına karşı daha otoriter bir tutum sergilemesidir.

İRAN REHİNE KRİZİ

- ❖ 1 Şubat 1979'daki İran İslam Devrimi'nden sonra 4 Kasım 1979'da İranlı öğrenciler Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini basarak 66 Amerikalıyı rehin almışlar; kadınlar, hastalar ve siyahların serbest bırakılmasından sonra 52 kişi eylemin sonuna kadar rehin kalmışlardır.
- ❖ Eylem 444 gün sürmüş, Amerikan özel kuvvetlerinin 24 Nisan 1980'de düzenlediği kurtarma operasyonunun başarısızlıkla sonuçlanmasının, dönemin Amerikan Başkanı Jimmy Carter'ın takip eden seçimleri Ronald Reagan karşısında kaybetmesinde önemli etkisi olmuştur.
- ❖ Bu eylemden sonra Amerika ile İran arasında doğrudan diplomatik ilişkiler dondurulmuştur. Ticari ilişkiler ise çok sınırlı ve kontrollü düzeydedir.

1979 yılının Kasım ayında İranlı öğrencilerin Tahran'daki ABD Büyükelçiliğini basarak elçilikteki personeli rehin alması, iki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir kırılma noktası olmuştur.⁶ 52 Amerikalı 444 gün boyunca elçilikte rehin tutulmuş ve kriz sürecinde Amerika başarısızlıkla sonuçlanan bir kurtarma girişiminde de bulunmuştur. Bu olay, ABD Başkanı Jimmy Carter'ın siyasi kariyeri açısından pahalıya mal olmuş; Amerikan kamuoyunun Carter'ın başarısız bir liderlik sergilediği yönündeki izlenimi, Carter'ın seçimlerde Cumhuriyetçi rakibi Reagan'a yenilmesine neden olmuştur. Rehine krizi sonrası iki ülke siyasi ve ekonomik ilişkileri askıya almış; ABD İran'ın uluslararası arenada izolasyonu için elinden geleni yapmıştır. ABD Kongresi, 1996 yılında ILSA (İran – Libya Yaptırım Bildirisi)'ni devreye sokmuş ve İran'ı siyasi ve iktisadi açıdan yalnızlaştırmaya çalışmıştır. Aynı dönemde İran ve Irak'a yönelik “Çifte Çevreleme Politikası”nı (*Dual Containment Policy*) devreye sokmuştur. İran tarafı ise sekiz yıl süren İran – Irak Savaşı'ndan kısmen ABD'yi sorumlu tutmuştur. İran, özellikle reformcu Cumhurbaşkanı Hatemi döneminde Batıyla diyalogun kapılarını aralamış ve aynı dönemde İran'ın Avrupalı devletlerle ilişkileri bir normalleşme sürecine girmiştir. Ancak İran – ABD ilişkilerinde benzer gelişmeler yaşandığını söyleyemeyiz. Hatemi'nin yapıcı girişimlerine rağmen İran, kendini ABD'nin “şer eksenli” ve “haydut devletler” listesinde bulmuştur.⁷ Buna karşı-

⁶ David Patrick Houghton, *US Foreign Policy and Iran Hostage Crisis*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001.

⁷ Amerikan Başkanı George W. Bush 29 Ocak 2002'deki yıllık “Birliğin Durumu” konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi “Şer Eksenli” oluşturmakla suçlamıştır. Konuşmanın metni için bakınız: <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>

⁵ Musaddık Darbesinin kapsamlı analizi ve İran – ABD ilişkilerine etkisinin analizi için bkz.: Stephen Kinzer, *All the Shah's Men: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, New Jersey: Wiley, 2008.

lık İran, Orta Doğu'daki etki alanını koruyup genişletmek için başta Lübnan Hizbullah'ı olmak üzere Amerika ve İsrail karşıtı organizasyonlara vermekte olduğu maddi ve siyasi desteği artırmıştır.

Girilen son süreçte her iki taraf da gerginliğin dozunu artırarak son kozlarını oynamaktadırlar. Gerek ABD, gerekse İran, uzun zamandır sorunu sıfır toplamı bir oyun olarak görmekte ve bu nedenle birbirlerine taviz vermemektedirler. Bu yaklaşım değişip küçük çapta da olsa müzakere süreci başlamazsa ABD – İran ilişkileri ya beklenmedik biçimde radikal bir düzelmeye girecek ya da gerginliğin bir noktada patlak vermesiyle taraflar birbirlerinin çıkarlarına daha somut şekilde zarar vermeye başlayacaklardır. ABD ile İran büyük bir pazarlık sürecinin eşliğindedirler ve bu pazarlık Orta Doğu güvenliği ve Irak'ın durumu; enerji ve enerji nakil hatları; kitle imha silahları ve özellikle nükleer silahlar üzerinden yapılacaktır. Bu noktada özellikle tarafların psikolojik ve ideolojik eşikleri aşarak stratejik pragmatizme yönelmeleriyle pazarlık sürecinin gerçekleşmesi mümkündür. Tarafların bu eşikleri aşarak masaya gelmeleri için öncelikle atılması gereken adımlar bulunmaktadır. Ancak William Zartman'ın tabiriyle çıkmazdaki ilişkilerin iki tarafa da zarar veren bir açmaz durumunda olması⁸ bu adımların atılmasını güçleştirmektedir. Mevcut şartlar altında bu açmazı sürdürmenin sonucu, yalnızca taraflar bakımından değil, bölgenin tümü açısından bir felaket olacaktır.

ABD uluslararası kamuoyunda İran konusunda des-

⁸ William Zartman, *Ripe for Resolution*, New York: Oxford University Press, 1989.

tek arayışlarını yoğunlaştırmıştır ancak Irak fiyaskosu ABD'nin uluslararası arenadaki inanırlılığına önemli ölçüde darbe vurmaktadır. İran'ın bu hamleleri gözardı etmesi, daha somut yaptırımların önünü açacaktır. Bu açıdan İran'ın manevra alanı oldukça daralmış görünmektedir. Bu manevra alanının son zamanda genişlemesini sağlayan iki önemli faktör ise, ABD'nin Irak'ta istikrarı sağlamada çektiği zorluk ve son olarak ABD Ulusal İstihbarat Konseyi tarafından hazırlanan Kasım 2007 tarihli İran'ın nükleer hedefleriyle ilgili NIE (Ulusal İstihbarat Tahmini) raporudur.⁹

Amerikalı ve İranlı yetkililerin 2007 içerisinde yapmış oldukları Bağdat Görüşmeleri, 1979 İran İslam Devrimi'nden bu yana iki ülke arasında gerçekleştirilen ilk resmi temaslardır.¹⁰ Bağdat Görüşmeleri, ABD'nin Irak'ta direnişi kontrol etmesi ve istikrarı sağlaması açısından olumlu neticeler sağlamıştır. İran'ın nükleer silah geliştirdiğine dair bulguya rastlanılmadığını dile getiren NIE Raporu ise, Amerika'nın olası bir askeri müdahalesini daha zor hale getirmiştir. NIE Raporu,¹¹ Amerikan istihbarat bürokrasisinin İran konusunda tehdit dışı alternatiflerin de değerlendirilmesi yönündeki çağrısı olarak yorumlanmalıdır. Rapor aynı zamanda Amerikan strateji ve istihbarat elitinin, İran ile müzakerelere kapı aralamak

⁹ "Iran: Nuclear Intentions and Capabilities / National Intelligence Estimate," *National Intelligence Council*, Kasım 2007. Raporun metni için bkz: http://www.dni.gov/press_releases/20071203_release.pdf

¹⁰ Kirk Semple, "U.S. and Iranian Officials Meet in Baghdad, but Talks Yield No Breakthroughs," *The New York Times*, 29 Mayıs 2007, <http://www.nytimes.com/2007/05/29/world/middleeast/29iraq.htm>; Ewen MacAskill, "Iran and US see 'positive' steps in first formal talks since hostage crisis of 1980," *The Guardian*, 29 Mayıs 2007, <http://www.guardian.co.uk/world/2007/may/29/iraq.topstories3>.

¹¹ Bakınız Ek 7.

İRAN NÜKLEER TESİSLERİ VE ÖZELLİKLERİ

❖ BUŞEHR Nükleer Güç İstasyonu

➤ İran'ın 1974'te Alman teknolojik desteğiyle nükleer programının ilk ayağını oluşturmayı planladığı tesistir. 1979'daki İslam Devrimi nedeniyle tesisin inşası durmuş, ancak 1992 yılında Rusya ile imzalanan anlaşmayla buradaki çalışmalara başlanabildiği görülmüştür.

➤ Tesiste biri tamamlanmak üzere olan iki basınçlı su reaktörü vardır.

❖ İSFAHAN Uranyum Dönüştürme Tesisi

➤ İran buradaki çalışmalarında uranyum madenini üç forma dönüştürmeye çalışmaktadır:

- Gaz santrifüjlerinde kullanılan hexaflurid gazı;
- Reaktörlere yakıt sağlamak için kullanılan uranyum oksid gazı;
- Nükleer bombaların çekirdeklerinde kullanılan metal gazı. UAEA özellikle bundan rahatsızdır, zira İran'ın reaktörleri için metal gazı gerekmemektedir.

❖ NATANZ Uranyum Zenginleştirme Tesisi

➤ İran Natanz'daki uranyum zenginleştirme çalışmalarını 2003'te durdurmuş fakat daha sonra buradaki faaliyetlere yeniden başlamıştır.

➤ 2003'te dışarı sızdırılan bir UAEA raporunda, buradan alınan örneklerde nükleer silahta kullanılacak düzeyde uranyum bulunduğu belirtilirken, İran bu iddiayı reddetmiş ve bulunan örneklerin yurtdışından alınan nükleer parçalara ait olduğunu söylemiştir. Daha sonra yapılan bağımsız bir soruşturmada da İran'ın açıklaması haklı bulunmuştur.

➤ Natanz'ın kapasitesi üzerine farklı tahminler bulunmaktadır. Bir tahmine göre tesis tamamlanarak faaliyete geçtiğinde burada 50 bin gelişmiş gaz santrifüjü yer alabilecek ve bunlar yılda 20 kadar nükleer silah üretmeye yetecek uranyum üretebilecektir.

➤ Bir diğer tahmine göre Natanz'daki projenin ilk aşamalarının tamamlanmasıyla 5 bin santrifüj devreye girebilecek ve İran her yıl az miktarda nükleer silah üretebilecek kadar uranyum zenginleştirebilecektir.

❖ ARAK Ağır Su Tesisi

➤ İlk kez 2002 yılında Amerikan uydu görüntülerinin incelenmesiyle açığa çıkan bu tesiste ağır su ile ilgili çalışmalar yapılmaktadır.

➤ Ağır su, nükleer füzyon zincirinin belli reaktör tiplerindeki kontrolünü sağlamaktaysa da, İran'ın bu tür reaktörleri kullanmadığı bilinmektedir.

➤ Ağır suyun diğer bir kullanım alanı da nükleer bombalarda kullanılan plütonyum üretimidir.

için yapmış olduğu bir jest olarak da görülebilir. Bu iki önemli gelişme, tarafların müzakere sürecine yaklaşmakta olduklarının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Her ne kadar İran eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi'nin 2003 yılında ABD'ye yapmış olduğu kapsamlı görüşme çağrısı Washington'da karşılık bulamamış olsa da, 2003 yılından bu yana iki ülke arasındaki güç dengesi Tahran lehine değişmiştir ve Washington için müzakerenin alternatifli olabilecek yöntemler giderek daha az çekici hale gelmektedir. Tüm bu gelişmeler, müzakere seçeneğini daha kuvvetli ihtimal haline getirmektedir.

Nükleer enerji konusunda İran'ın ilk girişimleri, Şah döneminde ABD'nin desteğiyle başladı. Şah'ın iktidara gelmesinin hemen arkasından 1957 yılında, İran ile ABD Nükleer İşbirliği Anlaşması imzalandı. ABD 1967 yılında İran'a Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağladı. İran 1970'li yıllarda nükleer enerji konusundaki çalışmalarına hız verdi; özellikle Alman ve Fransız şirketleriyle iki hafif su reaktörünün inşası için anlaşmalar yaparak çalışmalarını sürdürdü. 1979 yılında İran İslam Devrimi olduğunda Buşehr'deki iki reaktörün inşasında önemli mesafe alınmıştı. Hatta bir tanesinin inşası tamamlanmıştı ve nükleer elementler kargoya verilmeye hazır durumdaydı. Ancak İran Devriminin lideri Ayetullah Humeyni İran'ın, dini gerekçelerle, nükleer silah planı olmayacağını açıkladı ve İran nükleer çalışmalarını askıya aldı. Alman Krafter Union şirketi de bedeli ödenmiş olmasına karşın reaktörün inşasını durdurma kararı aldı. İran – Irak Savaşı (1980–1988), İran'ın nükleer programında ciddi yavaşlamaya neden oldu. 1984 yılında Irak savaş uçakları Buşehr Nükleer Tesislerine saldırdığında, İranlı yetkililer tesislerin hasar almadığını açıkladı.

İran ekonomisi ve silahlı kuvvetleri üzerinde yıkıcı etkileri olan İran – Irak Savaşı'nın ardından, 1980'lerin sonunda nükleer enerji konusu tekrar İran'ın gündemine girdi. İran 1990'lı yılların başında Çin ve Rusya ile reaktör inşası konusunda anlaşmaya varmıştı. Çin ile yapılan anlaşma somut bir neticeye varmadı. Yine 1990'lı yıllarda Pakistan'ın nükleer programını kuran Abdülkadir Han'dan alınan teknik destek, İran'ın nükleer programını geliştirmesinde önemli rol oynadı. 2002 yılında İran rejimine muhalif Halkın Mücahitleri Örgütü'nün, Natanz ve Arak'taki gizli nükleer çalışmaları açığa çıkarması, İran'ın nükleer programını dünya gündemine taşıdı.¹² Amerika'nın İran karşıtı söylemine hız veren bu gelişme, UAEA'nın da İran konusunda daha belirgin bir rol oynamasına yol açtı.

2) Nükleer Tehdidin Yeniden Gündeme Gelişi

2003 yılı başlarında İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmalarını yürüttüğünü açıklarken, UAEA Direktörü Baradey, İran'ın Natanz ve Arak'taki çalışmalarını gizleyerek NPT'yi (Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması) ihlal ettiğini belirtti. Baradey'in İran'a tüm tesislerini Ajansın denetimine açması yolunda Ekim ayına kadar verdiği süre boyunca Ajans tarafından İran tesislerinde pek çok denetim yapılırken, bu süre karşılıklı suçlama ve savunmalarla geçti. İran, Eylül 2003'te UAEA müfettişlerinin bazı tesislerde zenginleştirilmiş uranyum bulması üzerine, NPT'nin Ek Protokolünü gönüllü olarak imzalamaya razı olurken,

¹² Natanz ve Arak nükleer tesislerindeki faaliyetlere dair bilgi, 12 Ağustos 2002 tarihinde Ali Rıza Caferzade tarafından dünya kamuoyuna duyuruldu.

❖ Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesine İlişkin Anlaşma (NPT)

- NPT, nükleer silahların yayılmasını önlemeyi, nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasında uluslararası işbirliğini sağlamayı ve nükleer silahsızlanmayı gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır.
- 1970'te yürürlüğe girmiştir. 1995'te Anlaşmanın süresi belirsiz olarak uzatılmıştır.
- NPT'yi imzalayan 189 ülke bulunmaktadır. Bunlar arasında BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ABD, İngiltere, Fransa, Rusya ve Çin de bulunmaktadır.
- İsrail, Pakistan ve Hindistan anlaşmaya katılmamışlar; Kuzey Kore ise nükleer silah ürettiğini açıklamasından kısa süre önce Anlaşmadan çekilmiştir.
- NPT hâlihazırda nükleer silaha sahip ülkelerin taraf oldukları tek bağlayıcı uluslararası anlaşmadır.
- NPT'nin uygulanması UAEA tarafından izlenmektedir. UAEA Safeguards (Güvenlik Denetimi Anlaşması) ve Ek Protokol ilkeleri uyarınca haberli ve habersiz incelemeler ve üye devletlerin bilgilendirmesi yoluyla NPT'nin uygulanmasını gözetir.

❖ NPT'den Çekilmenin Hükümleri

- *“NPT'ye üye olan her ülke bu konuyla ilgili hususlarda ulusal çıkarlarının olağanüstü gelişmeler tarafından tehdit edilmesi halinde Anlaşmadan çekilme hakkına sahiptir.”*
- *“Anlaşmadan çekilecek olan ülke bundan 3 ay önce Anlaşmanın diğer tüm taraflarını ve BM Güvenlik Konseyi'ni bilgilendirmekle yükümlüdür.”*
- *“Bu bilgilendirme açıklamasında, Anlaşmadan çekilmeye yol açan ve ilgili tarafın vazgeçilmez ulusal çıkarını tehdit eden olağanüstü şartlarla ilgili bilgiye yer verilmesi gerekmektedir.”*

Amerika yine bu ayda İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etti. AB adına İran ile görüşmeler yürüten Fransa, İngiltere ve Almanya'nın (AB Troykası) devreye girmesiyle Güvenlik Konseyi'ne sevk gerçekleşmedi. 21 Ekim 2003'te ise AB Troykası ile İran, AB'nin İran'ın nükleer enerji elde etme hakkını tanıması karşılığında İran'ın Güvenlik Denetimi

Anlaşmasındaki tutumunu düzeltmesi, Ek Protokolü imzalaması ve tüm zenginleştirme çalışmalarını durdurması hususlarında anlaşılabilir.¹³ 2003 yılının son aylarında ise UAEA, önce İran'ın nükleer silah programı olmadığına dair raporuyla Amerika'nın tepkisini

¹³ Bakınız EK 2.

çekerken, daha sonra İran'ın tesislerinde plütonyum kalıntılarının bulunduğunu kabul ederek bu ülkenin kınanması çağrısında bulundu. Öte yandan, İran daha önce AB Troykası ile anlaştığı üzere, 18 Aralık 2003'te NPT'nin Ek Protokolünü imzaladı. 2004'ün başında Abdülkadir Han'ın İran nükleer programına yaptığı katkıların ortaya çıkmasının ardından İran uranyum zenginleştirme çalışmalarını durduracağını açıklarken, UAEA'nın talebi üzerine Mayıs 2004'te nükleer programına ilişkin 1000 sayfalık bir dosyayı Ajansa verdi.

UAEA'nın rapordan tatmin olmaması¹⁴ ve İran'ı müfettişleriyle işbirliği yapmadığı için eleştirmesine, dönemin İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi tepki gösterdi ve İran'ın nükleer çalışmalarının geri döndürülemez olduğunu ve uluslararası toplum tarafından tanınması gerektiğini söyledi.¹⁵ Ardından İran, Natanz'daki santrifüjlere UAEA tarafından yerleştirilen mühürleri sökerek buradaki çalışmalarına yeniden başladı. Öte yandan Ağustos ayında İsrail Dışişleri Bakanı Moşe Yaalon'un İran'ın tesislerine saldırıda bulunabilecekleri imasına karşılık İran, olası saldırılara en sert biçimde cevap vereceğini belirterek, nükleer krizin bölgesel boyutlarını gözler önüne serdi. İran'ın Eylül ayında geniş çaplı nükleer çalışmalara başladığını duyurması, diplomatik girişimlere hız verdi. Rusya, İran'a kullanılmış nükleer atıklarını kendisine vermesi karşılığında, Buşehr tesisinin inşasını

yeniden başlatmayı önerdi. 15 Kasım 2004'te ise İran ile AB Troykası Paris Anlaşması¹⁶ adı verilen kapsamlı bir metin üzerinde anlaştılar. AB Troykası, var olduğu iddia edilen nükleer silah programını durdurması karşılığında İran'la ticaret ve nükleer enerji teşvikleri içeren bir anlaşmayı müzakere etmeye başladı. UAEA, İran'a yönelik olarak, NPT'nin uygulamasını ve bir sonraki inceleme dönemine kadar tüm uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmasını içeren bir karar tasarısı yayınladı. İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını açık uçlu olarak askıya almayı kabul etti. Bu ayda basına sızan gizli bir BM raporunda, İran'ın nükleer silah programına dair bir ize rastlanmadığı; fakat bu konuda kesin yargıya varmak için yeterli bilgiye sahip olunmadığı belirtiliyordu.

2004 yılındaki inişli çıkışlı diplomatik süreç, 2005 yılında da devam etti. İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, Şubat ayında nükleer programlarından asla vazgeçmeyeceklerini, fakat programlarının tamamen barışçıl olduğunu açıklarken; İran'a destek veren Rusya, Buşehr tesisi için yakıt sağlamak üzere bir anlaşma imzaladı. Nisan 2005'te ise bir yandan İran'ın İsfahan tesisinde uranyum-çevrim çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını duyurması, diğer yandan ise Amerika'nın İsrail'e yeraltı tesislerini bombalamakta kullanılan bombalardan sattığı haberleri üzerine ortam yeniden gerildi. AB, İran'ın uranyum zenginleştirme programına yeniden başlaması halinde, AB Troykası tarafından müzakere edilen ticaret ve enerji teşviki paketinin masadan çekileceğini açıklarken, İran bu paketin ayrıntılarını görmek

¹⁴ Peter Slevin and Dafna Linzer, "U.N. Agency Rebukes Iran on Nuclear Activity: Broken Promises on Disclosure Cited," *Washington Post*, 19 Haziran 2004, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A51396-2004-Jun18?language=printer>.

¹⁵ "Iran: Nuclear resolution unacceptable," *CNN*, 27 Kasım 2004, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/meast/11/27/iran.nuclear>.

¹⁶ Bakınız EK 3 ve EK 4.

istediğini belirtti.¹⁷ AB'nin Ağustos başında açıkladığı 31 sayfalık teşvik paketi, İran tarafından "saçma ve küçük düşürücü" olarak nitelendi ve nükleer zenginleştirme çalışmalarına geri döndürülemez biçimde yeniden başlanacağı açıklandı. İran'ın 10 Ağustos'ta İsfahan tesisinde uranyum dönüştürmeye başlaması üzerine, AB Troykasının hazırladığı İran'a İsfahan'daki çalışmaları durdurması çağrısı yapan taslak UAEA tarafından kabul edildi.

Eylül 2005'teki BM Genel Kurul toplantılarına da nükleer kriz damgasını vurdu. İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada, ülkesinin "barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması yürütme hakkında" vazgeçmesinin söz konusu olmadığını söylerken¹⁸ Amerikalı yetkililer de İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı öngördüklerini açıkladılar. 24 Eylül'de UAEA Yönetim Kurulu, İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf olmasının "kaçınılmaz ve artık ertelenemez" olduğunu belirten bir karar tasarısını kabul etti. Tasarıda İran konusunun BM'ye havale edilmesinden kaçınılırken, bu konudaki önemli hususların BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanında olduğu vurgulandı. Öte yandan Rusya'nın Kasım ayında, uranyum zenginleştirmenin Rusya'da, uranyum çevrim işlemlerinin ise İsfahan'da yapılmasını öneren teklifi¹⁹ İran tarafından kabul görmedi.

¹⁷ Katrin Bennhold, "Iran rejects nuclear incentives from Europe," *International Herald Tribune*, 6 Ağustos 2005, <http://www.iht.com/articles/2005/08/05/news/iran.php>.

¹⁸ "Iran is resolved to pursue nuclear program: Iranian president says nation has 'legal right' to nuclear energy," *CNN*, 18 Eylül 2005, <http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/09/17/iran.president/index.html>, konuşmanın tam metni için bkz: "President Ahmedinejad's address at UNGA", *GlobalSecurity*, 20 Eylül 2006, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060920-irma02.htm>.

¹⁹ Bakınız EK 5.

2006'nın başında İran AB Troykasına 6 maddelik bir öneriler paketi²⁰ sunarak 2 yıllık bir süre için uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurma önerisinde bulunduysa da, İran'ın bu teklifi AB Troykası tarafından reddedildi. 4 Şubat 2006'da UAEA'da yapılan oylamada, 27 kabul oyuna karşılık 3 ret oyuyla İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verildi.²¹ Bunun üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü işbirliğine son vermeyi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını açıkladı.

Mart 2006'da açıklanan Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji Belgesinde, İran öncelikli tehdit olarak tanımlandı ve İran NPT'nin Güvenlik Denetimi yükümlülüklerini ihlal etmekle ve nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar için olduğunu objektif bir şekilde kanıtlayamamakla suçlandı.²² 11 Nisan 2006'da İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, büyük bir basın toplantısı yaparak, İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıkladı. Ahmedinecad: "İran artık nükleer enerjiye sahip ülkelerden birisidir. İran halkının direncinin sonucu olan bu çalışmalarımıza uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceğiz" açıklamasını yaptı.²³ İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hamaney de ABD'nin İran'a saldırması halinde sert bir şekilde karşılık vereceklerini ve bu karşılığı dünyanın mümkün olan her köşesinde vereceklerini söyledi.

²⁰ Bakınız EK 6.

²¹ Kararın tam metni için bkz: <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>

²² <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>

²³ "Iran declares key nuclear advance," *BBC News*, 11 Nisan 2006, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4900260.stm.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad, 8 Mayıs 2006'da Amerikan Başkanı George W. Bush'a bir mektup yazarak iki ülkenin devrimden bu yana tek ve en üst düzeydeki ilişkisini kurmuş oldu.²⁴ Ahmedinecad'ın Bush'a gönderdiği mektup içerik olarak beklentileri karşılamaktan uzak görünebilir. Fakat psikolojik bir jest olarak bir ilk adımın atılmasıyla doğrudan temas kurma stratejisinin parçasıydı ve 27 yıllık Washington ile doğrudan temas kurma tabusunu yıkmaya çalışıyordu. Zaten böyle bir ortamda kamuoyuna açık bir şekilde daha somut bir adım atmasını beklemek fazla iyimserlik olur. Laricani, Hamaney ve İran'ın en muhafazakâr olarak bilinen mollalarından Ayetullah Ahmet Cenneti dâhil en üst düzeydeki yetkililer dâhi bu mektuba destek verdiklerini açıkladılar.

Nükleer krizin son perdesine, 15 Mayıs 2006'da AB'nin, askeri nükleer programını durdurması karşılığında İran'a gelişmiş sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi öngören ayrıcalıklı yeni bir paket sunmaya hazır olduğu açıklaması gündeme damgasını vurdu. Avrupa Birliği Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, bunun için İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmasının elzem olduğunu belirtti. Bazı kısımları basına yansıyan teklife göre AB'nin önerisi, İran'a kendi topraklarında uranyum zenginleştirme hakkı verirken, aynı zamanda İran'a Amerikalı ve Avrupalı uçak teknolojisi alma şansı tanımaktaydı. İran'ın baş müzakerecisi Ali Laricani AB'nin teklifini ciddiyetle inceleyeceklerini belirtti.

Öte yandan ciddi bir politika değişikliğine giden

²⁴ <http://www.cfr.org/content/publications/attachments/Ahmadinejad%20letter.pdf>

Amerika, 31 Mayıs 2006'da nükleer programını kanıtlanabilir bir şekilde durdurması karşılığında, İran ile müzakere masasına oturabileceğinin işaretlerini verdi.

1 Haziran 2006'da AB Troykası'nın hazırladığı öneriler paketi, Rusya, Çin ve ABD'nin de katılımıyla İran'a sunuldu. 5+1 (BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ve Almanya) adına öneriyi açıklayan İngiltere Dışişleri Bakanı Margaret Beckett, "İran'ın önerimizi ciddiyetle değerlendirmesini bekliyoruz. Bu pakete olumlu bakılması halinde, konu BM Güvenlik Konseyi'nin gündeminde olmayacaktır. İran'ın müzakereye yanaşmaması halinde ise Güvenlik Konseyi'nde daha ileri adımlar atılması gerekecek" dedi.

Avrupa Birliği Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış İlişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana da Tahran'a giderek 5+1'in öneri paketini İran'a resmen sundu. İran'ın nükleer baş müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı olumlu taraflarının olduğunu, bazı kısımlarının ise belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtti. İran, 5+1'in öneri paketine cevabını 22 Ağustos 2006'da verdi. Dönemin nükleer baş müzakerecisi Ali Laricani "İran aleyhinde oluşturulmaya çalışılan haksız ve olumsuz havaya rağmen, müzakere masasına dönmeye hazırız" açıklamasında bulundu.²⁵ Laricani, İran'ın öneri paketine yapıcı, akılcı ve uzun vadeli ekonomik, bölgesel işbirliğini ve güvenliği gözönünde bulunduran kapsamlı bir cevap verdiğini belirtti.

²⁵ "Iran's top nuclear negotiator Ali Laricani said here Tuesday that Iran is ready to enter into serious nuclear talks as of August 23," *GlobalSecurity*, 22 Ağustos 2006, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060822-irna01.htm>.

Tablo 1. Dünyada Nükleer Güç (2007)

	Ülke	Nükleer Reaktör Sayısı			Enerji
		Faal Durumda	Yapım Aşamasında	Planlama Aşamasında	Enerji Üretimindeki Payı (%)
1	ABD	104	1	7	8
2	Fransa	59	1	0	39
3	Japonya	55	1	12	13
4	Rusya	31	7	8	5
5	Güney Kore	20	3	5	15
6	İngiltere	19	0	0	8
7	Kanada	18	0	4	7
8	Almanya	17	0	0	12
9	Hindistan	17	6	10	1
10	Ukrayna	15	2	2	15
11	Çin	11	5	30	1
12	İsveç	10	0	0	33
13	İspanya	8	0	0	9
14	Belçika	7	0	0	15
15	Çek Cumhuriyeti	6	0	0	14
16	Tayvan	6	2	0	8
17	Slovakya	5	0	2	23
18	İsviçre	5	0	0	22
19	Finlandiya	4	1	0	20
20	Macaristan	4	0	0	12
21	Arjantin	2	1	1	2
22	Brezilya	2	0	1	2
23	Bulgaristan	2	2	0	22
24	Meksika	2	0	0	2
25	Pakistan	2	1	2	1
26	Romanya	2	0	2	3
27	Güney Afrika	2	0	1	2
28	Ermenistan	1	0	0	?
29	Litvanya	1	0	0	24
30	Hollanda	1	0	0	1
31	Slovenya	1	0	0	?
32	İran	0	1	2	0
	AB 27	146	4	5	13
	Toplam	439	34	89	6

Kaynak: Mycle Schneider & Antony Froggatt, The World Nuclear Industry Status Report 2007, Brussels, Aralık 2007

G-8 toplantısından önce verilen bu cevap,²⁶ Çin, Rusya ve Fransa tarafından olumlu karşılanmasına rağmen ABD, İngiltere ve Almanya tarafından yetersiz bulundu ve müzakere sürecinin başlamasını sağlayamadı. Bu plan, şu ana kadar en ciddi müzakere çerçeve belgesi olarak değerlendirilmektedir.

İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, İran'ın 24 Mart 2007 tarihi itibarıyla sınırlı ölçekte kullanılabilir nükleer yakıt ürettiğini kamuoyuna duyurdu. Süreci içerisinde ABD ve AB üyesi ülkelerin yaptırım girişimleri, UAEA'nın dengeli raporları ve karşılıklı tehditler, nükleer zıtlaşmanın çözümü yönünde somut katkı sağlayamadı. Kriz bağlamında sürece en fazla etkide bulunan faktörler Irak'ın işgali ve NIE Raporuydu.

ABD ile İran arasında resmi ilişkiler, rehine krizi esnasında kesilmişti. Bu tarihten sonra iki ülke arasındaki ilk doğrudan resmi temas, ABD ve İran'ın Bağdat Büyükelçileri Ryan Crocker ile Hasan Kazimi-Kumi'nin Mayıs-Haziran 2007 tarihlerinde Bağdat görüşmelerinde bir araya gelmesiyle gerçekleşti²⁷. İran'ın 2003 senesinde

Tahran'daki İsviçre Büyükelçiliği vasıtasıyla, dolaylı olarak Amerikalı yetkililere ilettikleri Orta Doğu politikalarındaki birçok sorunu da içeren kapsamlı görüşme talebi reddedilmişti. O dönemde askeri operasyon seçeneğinin Washington'daki destekçilerinin sayısı ve siyasi etkisi daha fazlaydı. Bağdat Görüşmelerinin resmi veya gayri resmi kanallardan devam ettirildiğine dair kamuoyuna yansıyan bir bilgi olmamasına rağmen, şu anda muhtemelen resmi veya gayri resmi kanallardan, kapalı kapılar ardında temasta olan taraflar belli bir gündem üzerinde uzlaşabilirlerse, bu müzakere süreci resmi olarak başlayabilir.²⁸

NIE (Ulusal İstihbarat Tahminleri) Raporu'nun Anlamı

Ulusal İstihbarat Ajansı altındaki 16 istihbarat kuruluşunun ortak imzasıyla çıkan ve Amerikan siyasi karar alma mekanizmasına yakından etkisi olan Ulusal İstihbarat Tahminleri'nin (NIE), Kasım 2007 tarihli "İran: Nükleer Hedefler ve İmkânlar"²⁹ başlıklı raporu

²⁶ Cevabın 21 sayfalık tam metni için bkz: <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf>

²⁷ İran ile ABD arasında daha önce de başarısız resmi görüşme girişimleri olmuştu. Özellikle 1998-1999 arasında ABD Dışişleri Bakanı Albright'ın girişimleri, Tahran'daki iç çekişmelerden dolayı karşılıksız kaldı. İran tarafının 2003'de Tahran'daki İsviçre Büyükelçiliği aracılığıyla yapmış olduğu Orta Doğu'ya dair kapsamlı görüşme talebi, Washington tarafından olumlu karşılanmadı. İran müzakereleri konusunda önerilerini USIP (Amerika Birleşik Devletleri Barış Enstitüsü) Raporunda irdeleyen Emekli Büyükelçi John W. Limbert, taraflar arasındaki bu kararsız durumu, gençlerin balo davetlerinde göstermiş oldukları zaman zaman istekli, zaman zaman ise kararsız tutumlarına benzetmektedir. John W. Limbert, "Negotiating with the Islamic Republic of Iran: Raising the Chances for Success- Fifteen Points to Remember," *United States Institute of Peace Special Report*, 199, Ocak 2008.

²⁸ İran ve ABD arasındaki iki tarafın hükümetleriyle irtibatı olan eski diplomat, uzaman ve akademisyenlerden oluşan heyetlerin yaklaşık beş yıldır perde arkasından görüşmelerine dair bilgi, 14 Nisan 2008 tarihli *The Independent* gazetesinde yer aldı. Konuyla ilgili açıklamada bulunan Amerikalı eski üst düzey diplomat Thomas Pickering, İran ve ABD dışında birçok farklı mekanda gerçekleşen görüşmelerde nükleer program da dahil olmak üzere, çok sayıda konuda fikir alışverişinde bulunulduğundan bahsetmektedir. Gizlilik nedeniyle fazla ayrıntı vermeyen Pickering, görüşmelerin, İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarına son vermemesinden dolayı çıkmaza girdiğini iddia etmektedir. Anne Penketh, "US and Iran holding 'secret' talks on nuclear programme," *The Independent*, 14 Nisan 2008, <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/us-and-iran-holding-secret-talks-on-nuclear-programme-808647.html>.

²⁹ "Iran: Nuclear Intentions and Capabilities / National Intelligence Estimate," *National Intelligence Council*, Kasım 2007, <http://www.dni.gov>.

Washington'da ve uluslararası camiada çok ses getirmiştir. İran'ın istemesi halinde, bilimsel ve endüstriyel kapasitesi açısından nükleer silahlar edinebileceğini öne süren rapor, İran'ın bu yönde bir hedefi olduğunu iddia etmekten kaçınmıştır. Bu nedenle raporda İran'ın nükleer çalışmalarının hedefi ucu açık bırakılmış; somut olarak tanımlanmamıştır.

Raporda İran'ın bu yönde çabalaması durumunda, 2010–15 yılları arasında nükleer silahlar elde edebileceği iddia edilmektedir. NIE Raporu, İran'ın nükleer hedefleri konusundaki şüpheleri ortadan kaldırmaya yetmemiştir. İran tarafından uranyum zenginleştirme konusundaki çalışmaların hala ne amaçla sürdürüldüğüne dair ikna edici bir açıklama ortaya konulmadığı vurgulanmıştır. İran'ın konuyla ilgili karar alma biçimini de tespit etmeye çalışan rapor, İran'ın nükleer silah edinme konusundaki hesaplarını rasyonel kâr zarar analizine göre yaptığını ve daha önceleri bu konuda almış oldukları kararların da bu doğrultuda şekillendiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, bugüne değin sürdürülmekte olan baskı ve tehditlerle vazgeçirme politikasına ek olarak İran'a; güvenliğini koruma, uluslararası arenada saygınlığını yeniden kazanma ve bölgesel etki alanı oluşturma konusunda bazı imkânlar tanıyarak faaliyetlerini durdurmasına yardımcı olunabileceği öngörülmüştür. Bu da resmi bir metinde teşvik stratejilerinin açıkça yer alması açısından önemli bir dönüşüme işaret etmektedir.

Kısa süre öncesine kadar Amerikan kamuoyu ve bürokrasisinde İran konusunda belli bir konsensüs söz konusuydu. Gerek Demokratlar açısından, gerek Cumhuri-

yetçiler açısından, gerekse de Amerikan devlet yapısının değişik kurumlarına göre İran'ın nükleer silah geliştirme konusunda suçlu olduğuna dair herhangi bir tereddüt söz konusu değildi. NIE raporu, Amerika içinde ve uluslararası camiada bu konsensüsün sarsılmasını sağlamıştır. ABD ve İsrail'in önleyici saldırıda bulunması ihtimali daha zor hale gelmiştir. İran tarafından zafer olarak algılanan rapor, Rusya ve Çin'in konuyla ilgili pozisyonlarında yumuşamaya neden olmuştur.

NIE Raporunun mevcut haliyle çıkabilmiş olması, Amerikan devlet aygıtının iç hesaplaşmalarıyla yakından ilgilidir. Başta Başkan Yardımcısı Dick Cheney olmak üzere Neo-Conservative ekibin aksi yöndeki tüm çabalarına rağmen raporun olduğu gibi çıkması, önemsenmesi gereken bir gelişmedir. NIE Raporunu Amerikan devleti içinde yürütme organına karşı yapılmış bir bürokratik darbe olarak niteleyenler dahi olmuştur.³⁰

NIE Raporu, dolaylı sonuçları itibariyle, İran'ın nükleer tesislerine askeri operasyon düzenlenmesi konusunda Amerikan yönetiminin üzerinde oluşturulan baskı ve beklentileri hafifletmeye yardımcı olmuştur. Bu durum,

³⁰ Özellikle Neo-Conlara yakın olan kesim, NIE İran Raporunu yarı bürokratik darbe olarak tanımlamaktadır. “Bolton: US intelligence has become politicized,” *Jerusalem Post*, 21 Ocak 2008, <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1200572500855&pagina me=JPost%2FJPostArticle%2FShowFull>; “Iran NIE: Bureaucratic Coup D'etat,” *Newt Gingrich*, 12 Aralık 2007, , <http://www.humanevents.com/article.php?id=23914>. Öte yandan meseleye daha realist yaklaşanlar, Raporu müzakereler açısından ABD'nin özellikle Irak'taki çıkarlarına olumlu katkı sağlayabilecek bir ön adım olarak nitelemektedirler. George Friedman, “The U.S.-Iranian Negotiations: Beyond the Rhetoric,” *Stratfor Geopolitical Intelligence Report*, 12 Şubat 2008, http://www.stratfor.com/weekly/u_s_iranian_negotiations_beyond_rhetoric#1.

meselenin yeniden tartışılması ve yeni seçeneklerin masaya yatırılabilmesi için uygun bir ortam oluşturmuştur. NIE Raporunda aynı zamanda İran'ın silah programı konusundaki faaliyetlerine 2003 yılından itibaren ara verdiği belirtilmiştir. Amerikalı yetkililer, İran'la müzakerenin ön koşulu olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesini şart koşmuşlardı. Rapor bu şekilde algılandığında müzakereler konusundaki ön koşulun yerine getirilmiş olduğu iddia edilebilir.³¹ Tüm bu gelişmeler, yönetim açısından muhtemel müzakerelerin ve teşviki de içeren seçeneklerin gündeme gelmesi açısından meşru bir zemin oluşturmaktadır. Bu noktada NIE Raporunun, sorunun çözümü açısından olumlu bir hamleyle dönüşebilmesi için İran tarafından görüşmelerin meşruiyet alanını genişletebilecek jestlerle desteklenmesi gerekmektedir. İran'da Rafsanjani ve Hatemi gibi daha ılımlı çevrelerin ön plana çıkması ve Irak konusunda ABD ile işbirliği zemininin genişletilmesi bu çerçevedeki bazı açılımlar olabilir.

İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, 18 Kasım 2007'deki Körfez İşbirliği Teşkilatı'nın himayesinde Arap ülkeleriyle İsviçre gibi tarafsız bir ülke gözetiminde nükleer faaliyetlerin yürüyeceği bir plan üzerinde çalışacağını açıkladı. Öte yandan İran tarafı zaman zaman sıkıntılar yaşamasına rağmen UAEA ile olumlu ilişkilerini sürdürmeye çalıştı. UAEA, 22 Şubat 2008, Safeguard anlaşmasının uygulanmasına dair son raporunu yayınladı. Raporun İran'ın nükleer silahlanma programına ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmadığına ilişkin kısmı geniş yankı buldu. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedine-

cad, UAEA Raporu'nun İran milletinin bir zaferi olduğunu açıkladı. Tüm bu gelişmeler taraflar arasındaki gerilimin azalarak yeni müzakere paketlerinin ortaya konulması için olumlu zemin hazırladı. Bu çerçevede 5+1 heyeti daha önceki başarısız girişimlerden de dersler çıkararak hem teşvik hem de yaptırımlar içeren somut öneriler ortaya koymaya devam etti.

AB Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana 14 Haziran 2008'de İran'a 5+1 ve AB'nin yeni teşvik paketini sundu. Daha önceki paketlerle de benzerlik gösteren öneri paketi diplomatik seçenekler konusunda şu ana kadarki en gerçekçi ve ikna edici seçeneklerden biriydi. Pakette İran ile batılı ülkeler arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin normalleşmesi, DTÖ'ne üyelik ve İran'ın sivil nükleer altyapısına destek verilmesi gibi unsurlar bulunmaktadır. İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki İran'ın pakete olumlu baktığını belirtti. Bu önerinin gündeme gelmesinin hemen ardından İsrail'in 20 Haziran'da İran'a saldırı provası gibi algılanabilecek bir tatbikat düzenlemesi İran tarafından tepkiyle karşılandı. The New York Times gazetesi Amerikalı yetkililere dayandırdığı haberinde İsrail'in 5 Haziran tarihinde İran'a yönelik bir operasyonun provası olarak 100 savaş uçağının katılımıyla bir askeri tatbikat yaptığını duyurdu. İsrail ordusu haber hakkında detay vermezken tatbikatın rutin hazırlıklar çerçevesinde olduğunu açıkladı.

İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi 30 Haziran'da, Amerika ya da İsrail tarafından askeri harekate maruz kalmaları durumunda Körfez'den kaynaklanan petrol hatlarından akışı keseceklerini söyledi. Öte yandan İran 13 Temmuz'da yeni geliştirdiği uzun

³¹ William Luers, Thomas R. Pickering, Jim Walsh, "A Solution for the US-Iran Nuclear Standoff," *New York Review of Books*, Vol. 55(4), 20 Mart 2008. <http://www.nybooks.com/articles/21112>.

menzilli füze sistemlerini başarıyla denediğini açıkladı ve deneme görüntülerini basına verdi.

5+1 öneri paketine olumlu bakan İran'ın bu konuda net bir tavır sergileyememesi AB üyesi ülkelerin İran'a yönelik yeni bir yaptırım paketini uygulama konusunda anlaşmasına neden oldu. İran'ın Avrupa başkentlerindeki çeşitli banka hesaplarını donduran ve yeni ticari kısıtlamalar getiren karar İran'ın sert tepkisiyle karşılaştı. İranlı yetkililer Solana'nın teşvik paketinin gündemde olduğu sırada alınan kararın kabul edilemez olduğunu belirttiler. İran ve 5+1'in nükleer müzakereleri Said Celili ve Javier Solana'nın Cenevre'de 19 Temmuz'da yaptıkları müzakereler somut bir sonuç vermezken taraflar Ağustos ayı başlarında uranyum zenginleştirme programı hakkında tekrar görüşmeye karar verdiklerini açıkladılar. Amerikan Dışişleri Bakanlığı Müsteşarları'ndan Willim Burns'de görüşmelere katılırken İran'lı yetkililerle doğrudan görüşmedi. 21 Temmuz 2008'de Amerikan Dışişleri Bakanı Condolezza Rice İran'ın 5+1'in önerilerine cevap vermek için iki haftası bulunduğunu, aksi takdirde "cezalandırıcı önlemlerle" karşı karşıya kalacağını açıkladı.

Bu gerilim sarkacı devam ederken iki önemli Amerikalı üst düzey yetkilinin açıklamaları Amerika'nın müzakere seçeneğine sıcak baktığı izlenimini uyandırmaktadır. Amerikan Genelkurmay Başkanı Amiral Mike Mullen, 2 Temmuz'daki İsrail ziyareti sonrası İsrail'in İran'a yönelik planları hakkında diplomasi unsurunun ön plana çıkarılması gerektiğini, Orta Doğu'nun halihazırda yeterince istikrarsız olduğunu, yeni bir istikrarsızlık unsurunun arzu edilemeyeceğini söyledi. Amerikan Dışişleri Bakanı Conolezza Rice ise 19 Temmuz tarihli açıklamasında Amerika'nın "sürekli düşmanları" bulunmadığını

belirterek İran ile diyaloga açık olduklarını belirtti. Rice, Amerikan Dışişleri Bakanlığı'nın üç numaralı ismi William Burns'ün 20 Temmuz'da Cenevre'de yapılacak nükleer görüşmelere katılacak olmasının Amerika'nın İran'a yönelik politikalarında diyalog seçeneğini masada tuttuğunun bir göstergesi olduğunu söyledi.

Cenevre görüşmeleri öncesi 18 Temmuz'da Ankarayı da ziyaret ederek Dışişleri Bakanı Ali Babacan'la görüşmelerde bulunan Başbakan Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edilen İran Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki Türkiye'nin kolaylaştırıcı rolüne olumlu yaklaşmaktadır. Bu çerçevede İranlı üst düzey yetkililer belki de diplomasi açısından son şans olarak algılanabilecek son 5+1 planından umutlu olduklarını ortaya koymuşlardır. Son olarak 30 Temmuz'da açıklamada bulunan Pentagon Sözcüsü Geoff Morrell, yaptığı açıklamada, "İranlıları nükleer silah programlarından vazgeçirmenin en iyi yolunun ekonomik ve siyasi yaptırımlardan geçtiğini ve İsraililerin de bunun farkında olduğunu düşündüğünü" söyledi. İran ve ABD'nin düşük seviyede de olsa diplomatik temsilcilikler açmaları ve iki ülke arasında dolaylı uçuşlara başlanması söz konusu olabilir; "Şer Ekseni" ve "Büyük Şeytan" ibareleri ise bir süredir unutulmaya başlandı. İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurduğunu açıklaması ve bu konuda net garantiler vermesi ve 5+1 heyetinin de mevcut yaptırımları askıya aldıklarına yönelik kararları diplomatik seçeneğin taraflarca ciddiye alınıp benimsendiğinin göstergesi olabilir. Nükleer müzakerelerin içeriğini oluşturan diğer kapsamlı hususlar ise orta ve uzun vadede tartışılacaktır. Tüm bu olumlu gelişmelere rağmen diplomatik seçeneğin sürdürülebilirliğini sağlamak tahmin edilenden daha zor ve karmaşık olacaktır.

3) Süreç Analizi

Uluslararası anlaşmazlıkların süreç içindeki seyrini ve muhtemel müdahale seçeneklerini gösteren Şekil 2, İran nükleer sorununda sürecin hangi aşamasında olduğumuzu ve muhtemel dönüşümlerde ne gibi müdahalelerde bulunulabileceğini göstermeye yardımcı olacaktır. Sorunu yalnızca savaş ile anlaşma arasında sıkışmış gibi görmek yanlıştır. Çatışmaların da bir iç seyri vardır ve hem sorunun tarafları, hem de üçüncü taraflar, değişik evrelerde farklı müdahalelerde bulunabilirler. Bir uluslararası sorun, kategorik olarak birbiriyle ileri geri geçişgenliği olan dört evreye ayrılmıştır. Bu dört evre; istikrarlı barış, istikrarsız barış; kriz ve sıcak çatışma evreleridir.

1. İstikrarlı barış: Bu evrede tarafların birbirlerine karşı zaman içerisinde oluşmuş güvenleri söz konusudur. Bu evrede karşılıklı çok boyutlu işbirliği ve rutin diplomasinin işleyişi söz konusudur. Taraflar çoğu zaman ortak bloklar içinde yer alabilirler. Örneğin ABD – İngiltere ilişkileri ve Türkiye – Azerbaycan ilişkileri istikrarlı barış evresindedir.

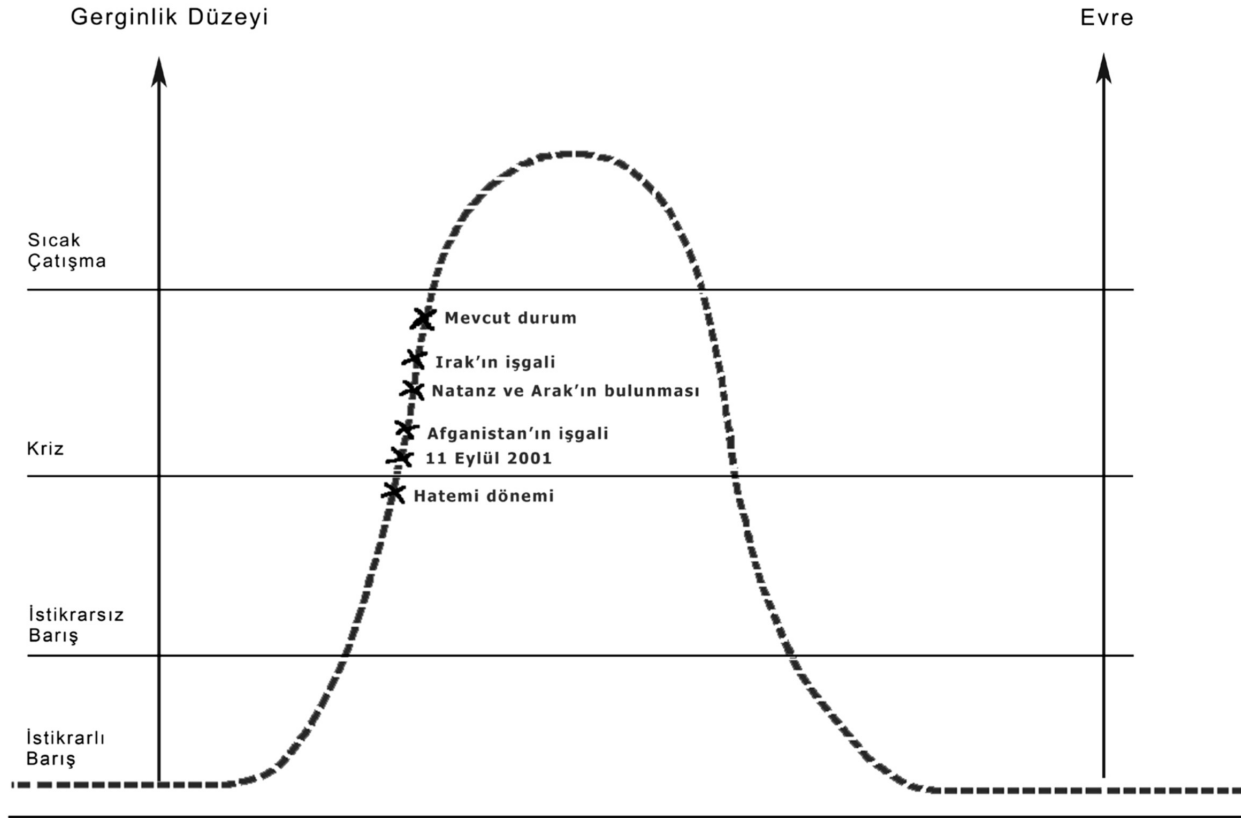
2. İstikrarsız barış: Bu süreçte taraflar birbirlerini tanıyıp birbirleriyle normal diplomatik ilişkilerini sürdürmektedirler. Bu dönemde karşılıklı iletişim üst düzeydedir ve tarafların siyasi, askeri ve ekonomik çıkarları zaman zaman çatışsa da, bu çatışmalar normal diplomatik yöntemler, uluslararası hukuk çerçevesinde ve bazen de arabulucuların müdahaleleriyle çözümlenir. Türkiye – Yunanistan ilişkileri istikrarsız barış evresine örnek olarak verilebilir.

3. Kriz süreci: Güvenlik kaygıları ön plandadır ve taraflar bazen birbirlerini muhatap olarak tanımaktan

kaçınırlar. Kriz durumunda ilişkiler gergindir ve her an beklenmedik olumsuz gelişmeler olabilir ve bu gelişmeler sıcak çatışmalara dönüşebilir. Taraflar siyasi, askeri ve ekonomik tehdide başvurma yoluna gidebilirler. Kriz diplomasisi, arabuluculuk ve uluslararası yaptırımlar, bu evrede sıkça başvurulan yöntemlerdir. Üçüncü tarafların müdahalelerinin temel hedefi, krizin taraflarını diplomatik müzakere masasına oturmalarını sağlayarak, sorunları müzakere yoluyla çözmeleri konusunda ikna etmektir. İkna süreci bazen baskı yoluyla, bazen de motive edici olumlu önerilerle olabilir. İran – ABD ilişkileri kriz evresindedir fakat sıcak çatışmanın her iki taraf için de belirsiz ve maliyetli bir seçenek olması, tarafları bir sonraki evre olan sıcak çatışmadan uzak tutmaktadır.

4. Sıcak çatışma: Bu evrede taraflar birbirlerinin siyasi, askeri ve iktisadi çıkarlarına doğrudan askeri güç kullanarak zarar verirler. Düşük yoğunluklu çatışma ve gerilla savaşından, geniş kapsamlı bir savaşa uzanan yelpaze içinde yer alan çatışmalar bu evrede değerlendirilir.

Her bir evrenin kendi içinde farklı dinamiği vardır; tarafların bu evrelerde istekleri ve öncelikli olarak kullanmayı öngördükleri enstrümanlar farklıdır. Sorunu yalnızca belli başlı muhtemel senaryolar etrafında analiz etmektense, farklı aşamalarda ne gibi yapıcı adımlar atılabileceğini tespit etmek, çatışma yönetimi açısından daha olumlu ipuçları verecektir. Sorun, şu anki konumuyla bir kriz sürecindedir ve sıcak çatışmaya da, diplomatik müzakere sürecine de kayma ihtimali vardır. Bağdat görüşmeleri ve NIE Raporu, doğrudan müzakerelerin başlaması için ön hamleler olarak algılanabilir. Bu aşamada karşılıklı jestler ve güven artırıcı birtakım adımlar, gergin-

Şekil 2. Çatışma Evreleri ve Müdahale Yöntemleri. (Kaynak: Michael S. Lund, *Preventing Violent Conflict: A Strategy for Preventive Diplomacy*, Washington, D.C.: United States Institute of Peace Press, 1996, s. 38'deki Şekil 2.1'den uyarlanmıştır.)

liğin azalarak meselenin diplomatik sürece kaymasına yardımcı olacaktır.

İran ile ABD arasında, İran İslam Devrimi sonrası zaman zaman gerginleşen düşük yoğunluklu kriz süreci yaşanmaktaydı. 11 Eylül sonrası ABD'nin uluslararası arenada söyleminin değişmesi, İran ile ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. İran'ın Natanz ve Arak'taki nükleer

tesislerinin ortaya çıkması, Afganistan ve Irak'ın işgali kriz sürecini yeniden gerginleştiren olaylar olmuştur. Bundan sonraki dönemde her iki tarafın liderleri birbirlerine karşı tavırları ve söylemleriyle gerginliği artırmışlardır. Süreç içinde AB Troykası, UAEA, Rusya ve diğer bazı aktörlerin müdahaleleri olmuştur; ancak bu müdahaleler kriz sürecinde yapısal bir dönüşüm meydana

getirerek sorunu, “istikrarsız barış” sürecine yönlendirememiştir. Kriz evresinde, kriz diplomasisi, arabuluculuk ve tehditler kullanılarak diplomasi ve çatışma önleyici önlemlerin kullanılabilmesi diplomatik sürece girilebilir. Şu anki konumda taraflar, henüz birbirlerini resmi olarak tanımamaktadırlar ve güvenlik sorunu gündemin öncelikli maddesidir. Açık ve örtülü tehditlere iki taraf da sıkça başvurmaktadır. Meseleye müdahil olacak üçüncü taraflar açısından önemli olan, her evrede öncelikli olarak atılabilecek yapıcı adımların mevcudiyetidir. Bu aşamada uluslararası kamuoyu, tehditler ve yaptırımları ön planda tutmak yerine, tarafları karşılıklı güven artırıcı adımlar atma ve karşılıklı jestler yapma konusunda ikna etmelidir. Daha somut müzakereler, gerginliğin düzeyinin düşürülmesinin ardından mümkün olabilir. İstikrarlı barışın tesis edilebilmesi için diyalog ve güven artırıcı önlemler bir gerekliliktir.

Taraflar Süreci Nasıl Görüyor?

İran’ın kullanılabilir düzeyde nükleer silah üretebilecek kapasite ve teknolojiye ulaşabilmesi için yaklaşık 5–6 yıllık bir süreye ihtiyacı olduğu öngörülmektedir. ABD açısından asıl önemli olan, bu soruna nasıl bir stratejiyle yaklaşacağı ve bir askeri müdahale yapılacaksa, bunun İran nükleer silahlar edinmeden önce yapılmasının elzem olmasıdır. ABD tarafı, diplomatik süreci işletmek niyetinde olsa bile, bunu açık uçlu olarak yapmayacaktır. İran’ın nükleer silah edinmesi, geri dönüşü olmayan bir süreci başlatacağından, bu durumu önlemek zamanlama açısından hayati önemdedir. Özellikle ABD açısından belli başlı zamansal sınırların ve takvimin işletilmeye koyulduğu ve stratejik hedeflerin buna göre yapıldığı öngörülebilmektedir. İran ise kontrollü gerginlik ve kriz süreci-

ni bir süre daha devam ettirip belli kazanımlar edinmek istemektedir. Kriz sürecinin sıcak çatışmaya dönüşmesi, İran’ın dikkatle kaçınmaya çalıştığı bir seçenektir.

Gerginliği artırmanın uzun vadede belli iktisadi ve siyasi maliyetleri de vardır. Petrol fiyatlarının uzun süre bu seviyede kalması veya daha da artması, gelişmekte olan ekonomileri ve Çin, Japonya, AB ülkeleri gibi aktörleri olumsuz yönde etkileyecektir; hatta bu ülkelerin ekonomik krizle ve durgunlukla karşı karşıya kalmaları söz konusu olacaktır. Kriz söylentileri, petrol ithal eden ülkelerin ekonomilerini zor durumda bırakmaktadır. ABD halen dünyanın en büyük petrol tüketicisidir. Amerika’nın Avrupa ve Uzak Doğu kadar Körfez petrolüne bağımlı olmamasına karşın, petrol fiyatlarının ekonomisine maliyeti oldukça yüksektir. ABD’nin Irak işgalinde hala belli bir istikrarı tutturamamış olması da İran’ın elini güçlendiren faktörlerin başında gelmektedir. Gerek güvenlik açısından, gerekse iktisadi açıdan nükleer krizle birlikte ortaya çıkan belirsizliğin bir an önce giderilmesi, iki ülke haricindeki birçok başka ülkeyle, petrol ve silah satan şirketlerin dışındaki şirketlerin de menfaatinde. Uranyum zenginleştirilmesine odaklanmış durumda olan İran’ın, uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması ve bu konuda kalıcı taahhütler altına girmesi kısa vadede bir rahatlama getirebilir; ama sorunun çözülmesini sağlamaz.

Uluslararası kamuoyu açısından ise, Kuzey Kore’de olduğu gibi süreci kendi haline bırakıp sonuçlarına katlanmak yerine, belli bir gözlem çerçevesinde sürecin işletilmesi daha olumludur. UAEA gerginlikten kaçınmanın ve diplomasiye daha fazla imkân tanımının eksik bilgi üzerinden yanlış hareketlere girişmekten daha faydalı

olacağını iddia etmektedir. ABD'nin doğrudan veya dolaylı olarak (AB Troykası üzerinden) İran'daki nükleer sürecin takipçisi olması beklenmekteyken, kriz yönetimini başarıyla yürüterek süreci müzakere masasına taşımaya, üçüncü tarafların da menfaatine olacaktır. Sorunun ger-

ginleşmesinden bu yana diplomasi ve çatışma önleyici yöntemlerden yeterince faydalanılmamıştır. Bunda tarafların uzlaşma konusunda isteksiz olmalarının da kısmen rolü vardır. Çatışma çözümleri vizyonunun imkânları, raporun ilerleyen bölümlerinde irdelenecektir.

II. BÖLÜM

TARAFLAR

TARAFLAR

1) Birincil Taraflar

a) ABD

ABD'nin iç dinamikleri incelendiğinde Demokratların ve Cumhuriyetçilerin genel olarak İran stratejilerinde ve yaklaşımlarında bir örtüşmenin olduğu görülmektedir. İran İslam Devrimi ve rehine krizinden sonra İran ile diplomatik ve iktisadi ilişkiler askıya alınmış ve geçen süre içerisinde ABD'nin İran'a karşı tavrında herhangi bir olumlu gelişme olmamıştır. Amerikan kamuoyunda İran'ın uranyum zenginleştirilmesi ve nükleer silahlara sahip olmasının engellenmesi konusunda bir konsensüs vardır; tartışılan konu, bunun nasıl önlenmesi gerektiğidir. Kısa vadede Orta Doğu'da istikrar, ABD'nin Irak operasyonu dönemini kapatabilmesi için gereklidir. ABD kamuoyu İran krizine odaklandıkça Irak konusu kamuoyu gündeminden gizlenmekte, hatta bir hedef saptırma da söz konusu olabilmektedir. Bu açıdan İran ile düşük yoğunluklu gerginlik politikasının daha uzun süre devam etmesi beklenmektedir. Cumhuriyetçi Parti'nin Kasım 2008 başkanlık seçimlerindeki adayı Arizona Senatörü John McCain'in, İran'ın da aralarında yer aldığı 'haydut devletler'e karşı güç kullanmayı içeren bir yaklaşımı be-

nimsediği bilinmektedir.³²

Amerika açısından diplomasi dışı seçenekler olarak şunlar öngörülebilir:

- Seçici ekonomik ve siyasi yaptırımlar rejiminin devreye sokulması;
- Nokta vuruşu operasyonu ile İran'ın nükleer tesislerinin havadan bombalanması;
- İran'ın uluslararası hesaplarının dondurulması ve BM Güvenlik Konseyi'nde İran aleyhine kararlar çıkarılması;
- Sınırlı (zaman ve bölge açısından) askeri müdahale.

Amerika açısından düşünülen asıl seçenek, İran'ı rejim değişikliğine neden olabilecek bir sürece sokmaktır.³³

³² Shahram Chubin, *Iran's Nuclear Ambitions*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2006, s. 91

³³ ABD özellikle 2003–2005 yılları arasında, İran'da rejim değişikliğine yönelik iç hareketlenmelere doğrudan veya dolaylı destek verdi. Bu dönemde Tahran'daki öğrenci protestoları, rejim karşıtları, ılımlı gruplar ve aktivistler, radyo yayınları ve sivil toplum kuruluşları aracılığıyla desteklendi. Guy Dinmore, "Bush Targets 'Tyrants' in Human Rights Report," *Financial Times*, 28 Şubat 2005, http://us.ft.com/ftgateway/superpage.ft?news_id=fto022820050108001072; Guy Dinmore, "US offers grants to opponents of Iran's clerics," *Financial Times*, 6 Mayıs 2005, http://www.ft.com/cms/s/0/9bfaece0-bdda-11d9-87aa-00000e2511c8.html?nclck_check=1; Richard Haas, "Regime Change and its Limits," *Foreign Affairs*, Vol 84 (4), July – August 2005, s. 66–78.

İran'ı, Irak'ta olduğu gibi siyasi ve ekonomik bir yalnızlığa iten uluslararası izolasyonu sağlamak, daha etkili bir politika olacaktır. Fakat Irak'ta olduğu gibi bir ambargo rejimini İran'a uygulamak daha zordur; çünkü Saddam rejiminin daha önce Kuveyt'i işgal etmesi, kendi halkına karşı kimyasal silah kullanması ve İran'la sekiz yıl süren savaşı başlatması gibi sicilinin bozulmasına sebep olan eylemleri olmuştur. Saddam'a karşı uluslararası kamuoyunda duyulan tepkinin aynısı İran için söz konusu değildir. Belki de ABD'nin şu an için yapması beklenen, Ahmedinecad'ın da katkılarıyla gerginliği tırmandırmak ve karşı tarafı hata yapmaya zorlamaktır. Bu sinir harbinden iki taraf da galip çıkamayabilir; ama İran bu sınavı gerekli hamlelerle sıcak çatışma haricindeki herhangi bir seçenekle verebilirse, uzun vadede bölgede ve İslam dünyasında etkinliğini ve saygınlığını artıracaktır. Kesin olan şu ki; eğer bir anlaşma sağlanabilirse, her iki taraf da bu sürtüşmeden kârlı çıkan tarafın kendisi olduğunu iddia edecektir. ABD ve AB Troykası iyi polis - kötü polis rolünü oynamaktadırlar. Ne var ki, İran için bu oyun inandırıcılığını yitirmiş durumdadır. Görüntü itibarıyla İran doğrudan müzakereye geçmek istemektedir.

ABD daha önce Irak konusunda yapmış olduğu hataları tekrarlamamak için uluslararası aktörlerle ve organizasyonlarla daha koordineli bir pozisyon alacaktır. Çünkü kendi başına hareket etmenin maliyetini Irak Savaşında anlamıştır. ABD'nin bu krizi aşma konusunda diplomasiye daha fazla ağırlık vermesi beklenmektedir. Bunun için Amerika'nın sınırlarını ve psikolojik eşiklerini iyi tespit etmek gerekmektedir. ABD; İsrail konusunda, İran'ın "terörü desteklemesi" ve nükleer silahlar edinmesi konularında taviz vermeyecektir. Bu hususlarda çıkarlarına ters bir durum olursa, diplomasi haricindeki

seçenekleri gündeme getirebilir ve bu konuda tek taraflı inisiyatif alabilir.

Burada izlenmesi gereken politika, anlaşmanın karşı taraf için maliyetini artırmaktır; bunun yanı sıra eğer gerçekten bir anlaşma isteniyorsa anlaşmanın da çekiciliğini artırmaktır. Havuç ve sopa stratejisi olarak da bilinen bu stratejiye göre, karşı tarafı sadece tehdit etmek ve sopa göstermek çok da fazla anlaşma yanlısı olunmadığının bir göstergesidir. İki tarafın da anlaşmayı çekici kılacak bazı öneriler geliştirmesi gerekir. İran için nükleer silahlara sahip olmak oldukça risklidir ve bu sayede İran'ın kendini daha güvenli hissedip hissetmeyeceği muğlaktır. Nükleer silahlara sahip olmamanın çekici hale gelmesi gerekmektedir. İran kendini her taraftan kuşatılmış hissetmektedir. Irak'ta bulunan 150 bin Amerikan askeri, İsrail, Afganistan, İncirlik, Körfez Emirliklerinin de yanı sıra Amerikan üssü konumunda olması İran'ın güvensizlik hissini körükleyen faktörlerdir. İran kendini tehdit altında hissetmeye devam ettiği sürece, bölge istikrarını tehdit edecek girişimler içinde bulunacaktır. İran'ı nükleer stratejisinden alıkoyabilmek için güvenliği konusunda somut birtakım önerilerde bulunulması gerekmektedir. Bu öneriler, müzakere sürecinde taraflarca veya arabulucular tarafından dile getirilmek zorundadır.

Nokta vuruşu şeklinde bombalama İran'ın nükleer çalışmalarını bir süre sekteye uğratabilir ve İran'a ciddi bir mesaj verebilir; ancak halkın rejime olan bağlılığını ve Amerikan karşıtlığını artıracaktır. Elbette böyle bir saldırıya İran tarafından doğrudan ve dolaylı tepkiler verilecektir. Hava operasyonu, Amerika açısından uluslararası camiada birtakım sıkıntılar da yaratacaktır. ABD için asıl sorun, sınırlı bir saldırının ABD'nin hedeflerine ulaşması

açısından yeterli olmayışıdır. ABD nükleer veya biyolojik silahlar kullanarak İran nükleer altyapısının daha sonra yenilenme ihtimalini ortadan kaldırmak isteyebilir. Bunun dışında alanda bulunan bilim adamları ve araştırmacıları yok etmeyi düşünebilir. Fakat yapılan hesaplar, böyle bir operasyon sonrasında İran'ın tüm gücünü kitle imha silahları edinmeye yoğunlaştıracağını göstermektedir. İsrail'in ve Orta Doğu'daki Amerikan çıkarlarının böyle bir operasyondan önemli ölçüde zarar görmesi kaçınılmazdır. Körfezde tanker trafiğinin durması ve İran tarafından Suudi Arabistan ve diğer Arap Emirliklerindeki rafinerilerin vurulmasının gündeme gelmesi ise, dünya ekonomisini ciddi oranda sarsan kaotik bir duruma yol açacaktır.

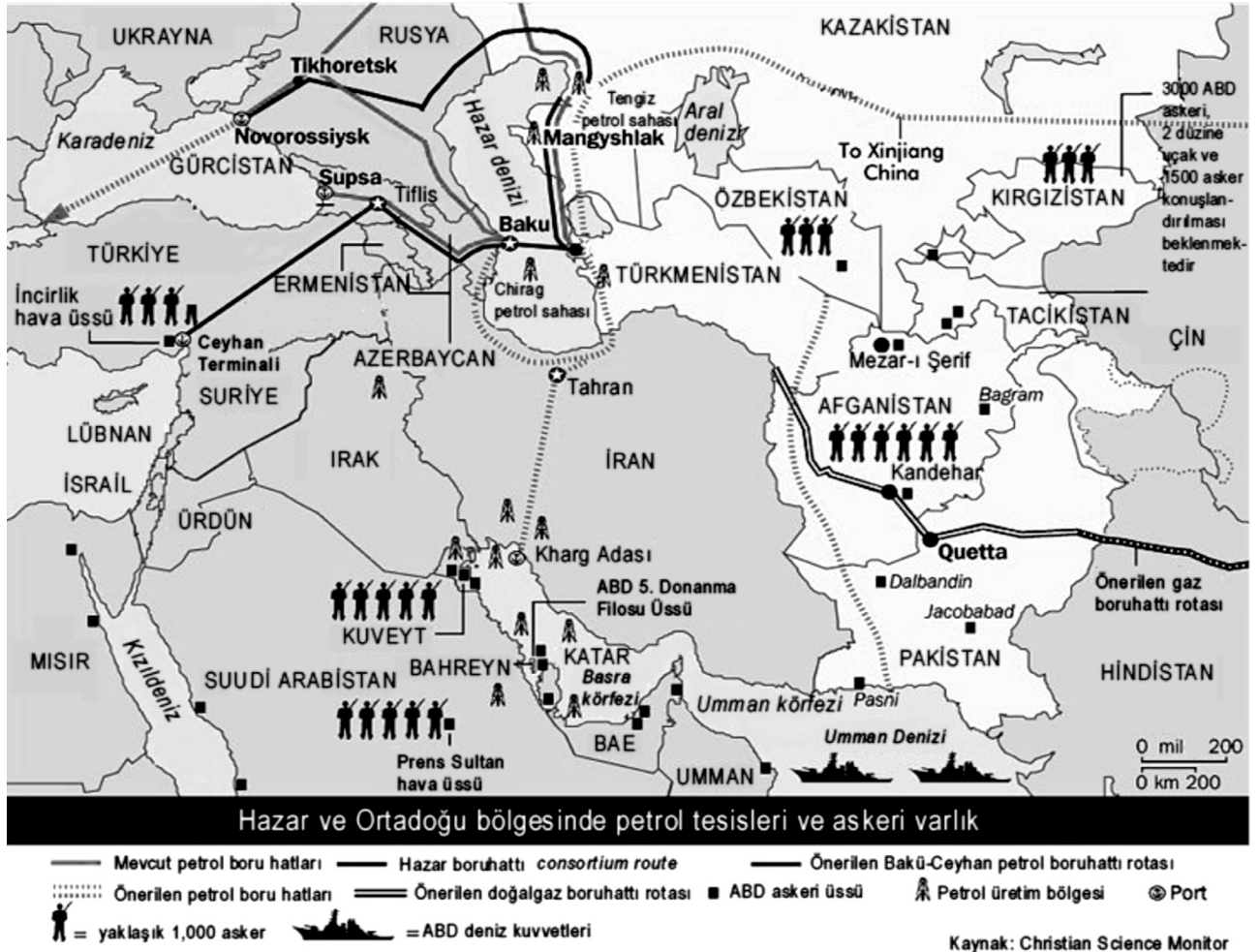
İran'da dış etkilerle rejimin zayıflatılması konusunda ise yıkıcı olmayan darbelerin İran rejimini güçlendireceği söylenebilir. İran'da, şu anda rejim değişikliğini ve toplumsal ayaklanmayı körükleyebilecek yoğun bir kitlenin olduğu iddia edilemez. Amerika ve Avrupa'da bulunan rejim karşıtlarına dayanarak bu yönde bir ayaklanma başlatılamaz. Muhtemel bir askeri operasyon sonrası rejim muhaliflerinin de Amerika'dan uzaklaşma ihtimalleri oldukça yüksektir. Irak'ta ortaya çıkan tablo, saldırılarda ölenlerin rejim yanlısı olup olmamalarının pek bir anlam ifade etmediğini göstermiştir. Sonuçta kaostan topyekûn herkesin zarar gördüğü anlaşılmıştır. İran'da, Irak'ta olduğu gibi rejim karşıtı olabilecek gruplar belirli alanlarda toplanmış değildir; bu sebeple rejim muhaliflerini harekete geçirmek hiç de kolay olmayacaktır.

İran İçin Irak Benzeri Bir Senaryo Söz Konusu Olabilir mi?

Irak işgali öncesi yaşanan süreçteki deneyimler ve

halen devam etmekte olan Amerikan askeri operasyonunun gerek Amerika açısından, gerekse uluslararası kamuoyu açısından öğretici yönleri olduğu söylenebilir. İran ile ilgili askeri operasyon konusu gündeme geldiğinde genellikle Irak işgali ile karşılaştırma yapıldığı görülmektedir. Aslında Irak'ta yaşanan durum, Amerika'nın askeri imkânlarını ve sınırlarını göstermek açısından fikir verebilir. İran'a yapılabilecek geniş kapsamlı bir operasyonu zorlaştıracak temel nedenlerin başında, Irak işgalinde beklenen başarının elde edilememiş olması gelmektedir. Irak'ta ABD işgaline karşı direniş, halen uygun bir biçimde devam etmektedir ve "terörün" azaldığı yönünde olumlu bir gösterge yoktur. Bundan dolayı yeni bir operasyonun katkıları konusunda uluslararası kamuoyunu ikna etmek kolay olmayacaktır. Öte yandan Irak'ın işgalinde oluşturulan sınırlı koalisyonun dağılıyor olması, muhtemel bir İran operasyonu için istekli katılımcıların pek fazla olmayacağını göstermektedir. Üstelik Irak ile İran karşılaştırıldığında, İran'ın coğrafi alanının Irak'tan çok daha geniş olduğu ve Irak'tan daha gelişmiş bir askeri altyapıya sahip olduğu ortadadır. Bununla beraber, rejim karşıtı grupları mobilize etmek kolay değildir. Amerika'nın işini zorlaştırabilecek bir diğer faktör ise; ambargo konusunda uluslararası bir uzlaşının da olmamasıdır. Amerika'nın etkili düşünce kuruluşlarından CFR (Dış İlişkiler Konseyi)'in İran uzmanları Veli Nasr ve Ray Takyeh, İran'ı Soğuk Savaş tarzı bir çevreleme politikasıyla veya Orta Doğu'daki Şii yayılmasına karşı olan Sünni rejimleri destekleyerek kontrol etmenin güç olduğunu iddia etmektedirler.³⁴

³⁴ Vali Nasr & Ray Takeyh, "Why Containing Iran Won't Work," *Foreign Affairs*, Vol 87 (1), January/February 2005, s. 85-94.

Şekil 3. Hazar ve Orta Doğu bölgesinde petrol tesisleri ve askeri varlık

b) İran

Nükleer görüşmeler İran'ın makro stratejisinin bir parçasıdır ve liderin değişmesi bu genel stratejinin çerçevesini değiştirmeyecektir. İran'ın kendi içerisinde reformcu, muhafazakâr ve pragmatist yaklaşımları benimseyen gruplar vardır;³⁵ ancak nihai düzeyde nükleer planlar İran'ın uzun vadeli stratejisiyle ilgilidir ve bu konuda belli bir konsensüs olmadan somut adımlar atılması beklenmemelidir. Mesele sadece dış politika bağlamında incelenmemelidir; çünkü nükleer silahlara sahip olmayı İran'ın rejim güvenliği için elzem gören çevreler bulunmaktadır.³⁶ İran'ın uluslararası arenadaki temel sorunsalı ise, nükleer silahlara sahip olup olmamasından ziyade, uluslararası camianın meşru ve etkin bir oyuncusu olma yönündeki isteğidir. Farklı gruplar arasındaki söylem değişikliği, makro strateji açısından taktik hamleler olarak algılanmalıdır.

Rafsanjani liderliğindeki pragmatist söylem, zaman zaman uzlaşma yanlısı hamlelerin gerekliliğine vurgu yaparak uranyum zenginleştirme ve nükleer enerji konusunda ısrarın siyasal maliyetinin fazla olduğunu belirtmekte ve kısa vadeli çıkarlar için uluslararası aktörlerle koordinasyonu savunmaktadır. Bu yüzden uluslararası ilişkilerde istikrarı sağlamak için güven artırıcı önlemleri artırmanın yanında küçük çaplı da olsa uzlaşımın öneme vurgu yaparak Batıyla ve ABD ile diplomatik di-

yalogun İran'ın menfaatine olduğunu ileri sürmektedir. Nükleer müzakereler 2003–2005 arasında pragmatist yaklaşımı benimseyen ekip tarafından yürütülmüştü fakat bu süreçte muhafazakârların baskısını her an üzerlerinde hissetmişlerdi. Eski Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi de bu görüşü pratiğe geçirebilmiş liderlerdendi. Hatemi, “Medeniyetler Arası Diyalog” projesini de gündeme getirmişti. Bu dönemdeki İran diplomasisinin en önemli kazanımı, ABD ile olmasa dahi Avrupa ülkeleri, Rusya ve Çin’le iktisadi ve siyasal ilişkilerin gelişmesiydi. Bununla birlikte, reformcu retoriğin tekrar gündeme gelmesi, İran'ın iç dengeleriyle de ilgilidir. Batıyla artan gerginliğin yaşandığı bir dönemde, bu strateji ikinci planda olacaktır. 11 Eylül saldırıları, neo-conların iktidarı ve Irak'ın işgali, diyalog temelli politikaların sürdürülebilirliğini önemli ölçüde zora sokmuş ve diyalogun yerini tekrar tehdit, güç ve gerginlik politikaları almıştır.

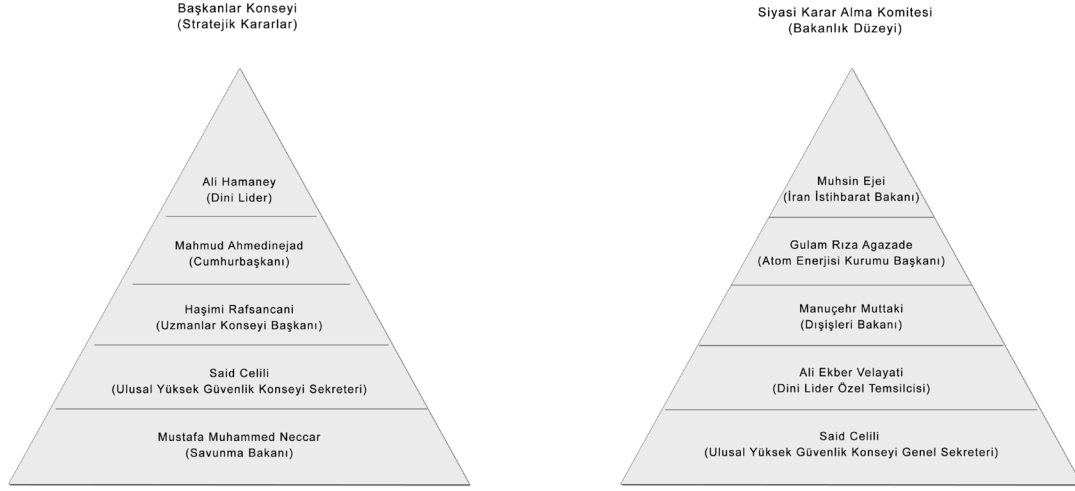
Ahmedinecad önderliğindeki muhafazakârlar, Ağustos 2005’de nükleer siyasette insiyatifi ellerine geçirdiler. İran’da askeri ve güvenlik eliti (Devrim Muhafızları) ve bazı mollalar³⁷ uluslararası kamuoyu ile uzlaşma girişimlerinin İran’a somut bir faydasının olmadığını ve İran’ın tecrit edilme durumunu ortadan kaldırmaya yetmediğini, bundan dolayı İran’ın kendi çıkarları doğrultusunda, kendi çizdiği strateji etrafında hareket etmesi gerektiğini savunmaktadırlar. İran’ın rejim güvenliğini, siyasi ve askeri gücünü artırarak sağlayabileceğini savunan muhafazakâr elit, nükleer silahlar edinmesi durumunda hiçbir gücün İran’a saldırmaya cesaret edemeyeceğini ileri sürmektedir. Muhafazakâr çevreler, nükleer

³⁵ Farklı bakış açılarının nükleer çalışmalar konusundaki görüşlerinin özeti için, Shahram Chubin, *Iran’s Nuclear Ambitions*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2006, s. 24-43.

³⁶ ABD ile yaşanmakta olan nükleer gerilimin rejime olan halk desteğini artırdığını iddia edenler de vardır. “Dealing with Iran’s Nuclear Ambitions: Four Approaches,” *Christian Science Monitor*, 13 Mart 2006, <http://www.csmonitor.com/2006/0313/p09s01-coop.html>.

³⁷ Ali Gheissari and Vali Nasr, “The Conservative Consolidation in Iran,” *Survival*, Vol 47 (2), Summer 2005, s. 175–90.

İran'da Karar Alma Mekanizması

Şekil 4. İran'da karar alma mekanizması (Kaynak: Shahram Chubin, *Iran's Nuclear Ambitions*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2006.)

teknolojinin İran'ın hakkı olduğunu ve İran'ın güvenliği ve caydırıcılığı açısından vazgeçilmez olduğunu iddia etmektedirler. Muhafazakârlara göre; İran NPT'den çekilmeli ve uluslararası kamuoyunun görüşlerini dikkate almamalıdır. UAEA'nın, AB'nin ve uluslararası kurumların İran'a ikiyüzlü davrandığını söylemektedirler. Bu çekişmecî ve saldırgan yaklaşım benimsenirse, İran'ın uluslararası arenadaki kuşatılmışlığı devam edecektir. Cumhurbaşkanı Ahmedinejad, özellikle "İsrail haritadan silinmelidir" sözüyle İran'la ilişkilerini geliştirmeye çalışan Avrupalılarda da soğukluk yaratmaktadır. Ne var ki, BM Güvenlik Konseyi'nden İran aleyhinde bir karar çıkması, bu görüşün daha fazla popülerlik kazanmasına da yol açacaktır.

Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasının hemen

ardından Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi'nin başına daha şahin görüşleriyle tanınan Ali Laricani geçmiş ve İran'ın nükleer müzakere ekibi yenilenmiştir. Bunun da ötesinde, Kasım 2005'te İran'ın üst düzey 40 diplomatı, İngiltere, Almanya, Fransa, BM, Viyana ve Cenevre büyükelçileri de dâhil olmak üzere görevden alınmıştır. Yeni strateji etrafında İran'ın ideolojik söylemi de sertleşmeye başlamıştır. Ali Laricani ve ekibi, uluslararası aktörlerle kontrollü gerginlik stratejisi üzerinden bir ilişki kurma eğilimindeydi. Uluslararası kamuoyunu ve diplomasinin imkânlarını tam olarak reddetmemekle birlikte, kendi belirlediği gündem etrafında bir müzakere süreci oluşturmak istemekteydi.

Cumhurbaşkanı Ahmedinejad'la fikir ayrılıkları olduğu bilinen Ali Laricani'nin 20 Ekim 2007 tarihinde

istifa ederek yerini Ahmedinecad'a yakınlığıyla bilinen Dışişleri Bakan Yardımcısı Said Celili'ye bırakması, İran içinde nükleer konusundaki fikir ayrılıklarının önemli bir göstergesi olmuştur. Laricani'nin daha önceki istifa talebine karşı çıkan nükleer konularda son sözü söyleme yetkisine sahip dini Lider Ayetullah Hamaney'in bu son değişiklikte sessiz kalması, Ahmedinecad'a dolaylı bir destek olarak düşünülebilir. İran'ın uluslararası stratejisini de belirleyen Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi, İran devletinin stratejik aklını da temsil etmektedir.³⁸ Laricani bilindiği üzere stratejik pragmatizm çerçevesinde Batıyla ilişkilerin düzeltilmesinden yanaydı. Son dönemde Ayetullah Hamaney'in de daha fazla desteğini alan Ahmedinecad ise ideolojik yönü daha ağır basan bir söylemi benimsemektedir. Hamaney ve Ahmedinecad'ın nükleer konuda inisiyatifini ele alma girişimlerinin taktik bir hamle mi yoksa kurumlar arası bir anlaşmazlığın göstergesi mi olduğunu zaman gösterecektir. Ancak Amerikan tarafının tepkileri ve stratejik hamleleri de İran'ın iç sürecine doğrudan etkide bulunacaktır.

İran, stratejik olarak zıtlaşmanın boyutunu yukarı çekip, bazı temel tartışmalı konularda taviz vererek daha önemli kazanımlar elde etmek istemektedir. İran'ın temel hedefi, uluslararası kuşatılmışlığı kaldırarak, dünya siyasetinde tekrar meşru bir oyuncu haline gelmektir. Bu aslında oldukça riskli bir oyundur ve taktik manevraların ustalıklı yapılmasını gerektirmektedir. Sağduyulu görüntüsü veren bir lider, bu taktik hamleleri yapmakta zorlanabilirdi. Oysa halka yakın, popülist ve hatta irras-

yonel görünümlü bir liderin böyle bir politikayı sürdürmesi daha kolaydır. Oyun teorisinde 'tavuk oyunu' da denen bu stratejiye göre birbirlerinin üzerine son sürat araba süren iki şoförden direksiyonu ilk kıran oyunun mağlubu sayılacaktır. Eğer iki sürücü de direksiyonu kırmazsa, bu iki taraf için de bir felaketle sonuçlanacaktır. İki taraf da direksiyonu kırsa iki taraf da itibar kaybedecektir. Böyle bir oyunda, rakibine irrasyonel veya çılgın izlenimi veren tarafın şansının daha fazla olduğu öngörülmektedir. Taraflar birbirlerini tehdit etmeye devam etseler de, nihai sonuç yolda belli olacaktır. Sağduyulu görünmek, bu oyunda puan kazandırmayacaktır. Ahmedinecad İsrail karşıtı söylemi ve uzlaşmaz tavrıyla halihazırda belli bir popülerite kazanmış bulunmaktadır. Bu sayede zaman zaman hedef saptırarak İslam dünyasında bazı grupların sempatisini kazanmış durumdadır. Buna karşılık ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ve 'neo-conservative'ler "tüm seçenekler masada" diyerek karşı hamle yapmaktadırlar.

İran'ın hamlelerinin ve stratejisinin Saddam'ın stratejisinden çok daha esnek ve karmaşık olması beklenmelidir. Bu açıdan İran – Amerika gerginliği, aynı zamanda bir sinir harbine de dönmüş durumdadır. Bu durumun sıcak çatışmaya dönüşmesinden en fazla etkilenecek olan taraf İran'dır ve bu açıdan İran'ın bu oyunda hassas dengeleri gözönünde bulundurarak hata yapmaktan kaçınması gerekmektedir. İran diplomasisi ihtiyatı elden bırakmayacak, zaman zaman uluslararası aktörlerle irtibata geçerek gerginliği azaltmaya çalışacaktır. Zamana yayılmış diplomatik bir süreç, İran için belli başlı kazanımlar sağlaması açısından kabul edilebilir bir seçenektir.

³⁸ İran'ın karmaşık devlet mekanizmasının iç işleyişi ve karar alma mekanizması için, Shahram Chubin, *Iran's Nuclear Ambitions*, s. 38-39.

İran'ın nükleer silahlarla ilgili kaygılarını ifade eden argümanları şu şekilde özetlenebilir:

- Uluslararası normlara ve nükleer rejime uyacağız; ama Orta Doğu'daki diğer aktörlerin de aynı normlara uymasını beklemekteyiz.
- Orta Doğu'ya nükleer silahları sokan taraf İsrail'dir ve halen 200'e yakın nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir. İsrail'in nükleer kapasitesi bizim için ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Bu açıdan uluslararası normların gerekliliğinin tüm bölge ülkeleri için eşit uygulanmasını talep etmekteyiz.
- ABD Orta Doğu'daki nükleer varlığını bölgeden çeksin. Küba Füze Krizi'ne benzer bir çözüm ortaya konulabilir.³⁹ Bu açıdan İran'ın da güvenlikle ilgili kaygı-

³⁹ Küba Füze Krizi, Sovyetler Birliği'nin nükleer füzelerini İtalya, İn-

larının giderilmesi gerekmektedir.

İran'ın diplomasi harici seçenekleri incelendiğinde, bunların İran açısından ciddi kazanımlar sağlamayacağı iddia edilebilir. Irak işgalinde; çeşitli Şii gruplara ve direnişçilere destek sağlamak, İsrail'i tehdit etmek, Amerikan karşıtı organizasyonlara destek vermek ve petrol fiyatlarını manipüle etmenin İran'a doğrudan katkısı olmayacaktır. Zamana yayılmış müzakere sürecinde İran nükleer teknolojiye ulaşabilir; fakat dört bir yanından çevrelenmiş durumdayken bu silahların kullanımının gündeme

giltire ve Türkiye gibi ülkelerde konuşlandırılan ABD'ye karşılık olarak nükleer füzelerini Küba'da konuşlandırıdığının 16 Ekim 1962'de ABD tarafından öğrenilmesiyle başlamıştır. Bu kriz, Soğuk Savaş boyunca nükleer savaşa en fazla yaklaşan kriz olarak değerlendirilmektedir. Artan nükleer savaş ihtimali sonucunda ABD Başkanı John F. Kennedy, Sovyetler Birliği lideri Nikita Kruşçev'in Küba'nın işgal edilmemesi ve Türkiye'deki bazı füzelerin geri çekilmesi yönündeki taleplerini kabul etmiş ve kriz Kruşçev'in Sovyet füzelerinin adadan çekileceği yönündeki demeciyle 28 Ekim 1962'de sona ermiştir.

İsrail'in Nükleer Kapasitesi

- ❖ İsrail'in nükleer tesisleri ve silahlarıyla ilgili bilgiler, ilk kez İsrail'in Dimona nükleer tesisinde çalışan mühendis Mordechai Vanunu tarafından ortaya konuldu.
- ❖ 1986 yılında İngiliz The Sunday Times gazetesine Dimona tesisiyle ilgili fotoğraf ve teknik bilgileri veren Vanunu'nun deşifresinin ardından, İsrail resmen kabul etmese de, bu ülkenin gelişmiş nükleer teknoloji ve silahlara sahip olduğu düşünülmektedir.
- ❖ İsrail Orta Doğu'da NPT'ye üye olmayan tek devlettir.
- ❖ İsrail'in hem füzyon, hem de füzyon bombalarına sahip olduğu, nükleer döngünün uranyum çevrim ve plütonyum üretim gibi teknolojilerine sahip olduğu tahmin edilmektedir.
- ❖ İsrail'in 200'e yakın nükleer savaş başlığına sahip olduğu düşünülmektedir.

gelmesi İran açısından makul bir seçenek değildir. İran eğer kendi güvenliği ve uluslararası tanınırlığı açısından somut garantiler alırsa, belli alanlarda taviz vermesi söz konusu olabilir. Bunun imkânlarının ortaya çıkması için de, ABD ve Batı ile olan ilişkilerin somut bir şekilde normalleşme sürecine girmesi gerekmektedir. İran'ın nükleer iddiası, bölgesel stratejik çıkarları olduğu kadar kendi uluslararası statüsü ile kendine biçmiş olduğu konumla da ilgilidir. İranlı devlet seçkinleri, bu nedenle İran'ın

bağımsızlığına, uluslararası arenadaki eşit konumuna ve ulusal onuru ve saygınlığına zarar verebileceğini düşündükleri seçenekleri dikkate almayacaklardır.⁴⁰ Çözüme yönelik girişimlerde, İran'ın bu konulardaki hassasiyetleri dikkate alınmak durumundadır.

⁴⁰ Shahram Chubin, "Iran's Strategic Predicament," *Middle East Journal*, vol. 54 (1)) 2000; Shahram Chubin, "Iran's Nuclear Ambitions," sh.19.

Şekil 5. Motivasyon ve Kapasite Mukayesesi. (Kaynak: Shahram Chubin, *Iran's Nuclear Ambitions*, Washington DC: Carnegie Endowment for International Peace, 2006, s. 61.)

2) İkincil Taraflar

a) Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA)

Muhammed Baradey ve Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (UAEA), nükleer silahların yaygınlaşmasını önleme yönünde göstermiş oldukları çabalardan dolayı 2005 yılında Nobel Barış Ödülü'ne layık görülmüşlerdir. Bu da, kurumun prestijini ve güvenilirliğini artırmıştır. UAEA birtakım çıkarlar için güvenilirliğini riske atmak istemeyecektir. Zaten İran'da Natanz ve Arak tesislerinin ortaya çıkmasından bu yana yaşanan nükleer kriz sürecinde belki de en tutarlı ve ilkel davranan taraf UAEA olmuştur. UAEA yetkilileri, ellerindeki objektif veriler ve bu verilerden yaptıkları çıkarımlar dışında, krizi körükleyebilecek spekülasyonlardan daima kaçınmışlardır. UAEA, sağladığı teknik bilgi ve önerilerin ötesinde anlaşmazlığın birincil tarafı gibi görünmek istememiştir. Bu tavır zaman zaman iki tarafın da beklentilerini karşılamaktan uzak gibi görünse de, müzakereler sürecinde oynayabileceği rol açısından önemlidir. Diğer önemli husus ise, UAEA'dan geniş kapsamlı ve sağlıklı bir rapor çıkmadıkça, BM Güvenlik Konseyi'nden yaptırım paketinin geçmesinin zor görünmesidir.

İran'ın nükleer faaliyetlerini sakladığının ortaya çıkması, NPT'deki yükümlülükleri konusunda ciddi tereddütlere neden olmuştur. İranlı yetkililer işbirliği konusunda zaman zaman aksamalara neden olsalar da, Ek Protokolün yükümlülüklerini tamamen reddeden bir tavır içine girmemişlerdir. UAEA da İran'ın verdiği bilgileri biraz kuşkucu bir tavırla da olsa incelemektedir ve güven tesisini sağlayacak daha sıkı ilişkilerin önemine vurgu yapmaktadır. Bu yüzden sorunun önlenemez bir kriz

UAEA

- ❖ Merkezi Viyana'da olan UAEA, 29 Temmuz 1957'de kuruldu. BM ile koordineli çalışan özerk bir kuruluştur.
- ❖ Temel amacı NPT, Güvenlik Denetimi ve bunların ek protokolleri çerçevesinde nükleer silahların yayılmasını önlemek ve nükleer enerjinin barışçıl amaçlar için kullanılmasını sağlamaktır.
- ❖ UAEA Başkanı Muhammed Baradey'dir. Gerek Baradey, gerekse Ajans'ın bir önceki başkanı Hans Blix, Irak ve İran krizleri çerçevesinde Bush yönetimiyle sorunlar yaşamışlardır.
- ❖ Muhammed Baradey ve kurumu yaptıkları çalışmalar nedeniyle 2005 yılında Nobel Barış Ödülü almışlardır.
- ❖ İran konusunda siyasi baskıları göğüsleyip objektif verilere göre hareket etmeye çalışmıştır; diplomatik mekanizmalara vurgu yapmaktadır.
- ❖ 139 ülke UAEA'e üyedir.

durumuna dönüşmediği kanaatindedir. UAEA İran'la müzakerelerin ve işbirliğinin önemine atf yaparak kendi denetimleri altında olmayan bir sürecin daha büyük sıkıntılara neden olabileceğine işaret etmektedir.

UAEA, 29 Nisan 2006 tarihli raporunda, İran'ın uranyum zenginleştirilmesi faaliyetlerini askıya almak yerine hızlandırdığına dair bulgulara ulaştığını belirtip, BM Güvenlik Konseyi'nden daha etkin bir tavır beklediğini dile getirmiştir. Raporda, İran'ın nükleer faaliyetlerini topyekûn ortadan kaldırmaktan ziyade, sivil mi yoksa askeri amaçla mı kullanılmak üzere tasarlandığına dair

soru işaretlerinin havada kaldığı ifade edilmiştir. UAEA yetkilileri, kendilerine bildirilenin haricinde nükleer materyalin mevcudiyetinin çalışmalarını aksattığını ve kafa larındaki cevapsız soruları artırdığını ifade etmektedirler. UAEA, İran'dan daha fazla şeffaflık ve işbirliği istemektedir, buna karşı işbirliğinin olmadığı durumlarda Güvenlik Konseyi'nden yaptırımlar konusunda irade gösterebilecek bir tavır beklemektedir.

Konuyla ilgili önemli hususlardan biri de, İran nükleer sorununu münferit bir olay olarak algılayanın yanlışlığıdır. Nükleer enerji ve silahlarla ilgili kaygılar, dünya kamuoyunun gündemini önümüzdeki dönemlerde de meşgul etmeye devam edecektir. Uluslararası aktörler, sağduyulu tavırlarıyla daha sonra gündeme gelebilecek durumlarda da takip edilebilecek stratejiler üretmek durumundadırlar. NPT rejiminin yeterince etkili olamadığı ortadadır; bunun temel sebebi ise bunun bazı aktörlerce “nükleer apartheid” rejimini sürdürmek için kullanılan bir enstrüman olarak algılanmasıdır. NPT rejimi yeniden gözden geçirilmeli ve uygulama konusundaki kaygılar, yapısal düzenlemelerle giderilmelidir. Mevcut durumda siyasi çıkarlar doğrultusunda çifte standart uygulandığı izlenimi ortadan kaldırılmalıdır. Türkiye de önümüzdeki dönemde nükleer enerji konusunda yatırımlar yapmayı planlamaktadır; Türkiye'nin çalışmaları da siyasi birtakım kaygılarla sekteye uğratılmamalıdır. Uluslararası rejimlerin siyasi çıkarlar doğrultusunda yönlendirilmesi, bu rejimlerin zayıflamasına ve etkinliğini yitirmesine neden olacaktır. Bu konudaki kaygılar ilgili tarafların çabaları ve iyi niyetiyle giderilebilir.

b) AB Troykası

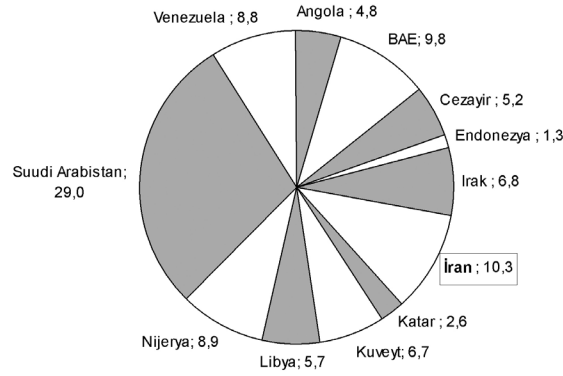
AB Troykası (İngiltere, Fransa, Almanya) ve ABD bu

krizde taktik olarak ikili bir oyun oynamaktadırlar. ABD, İran ile resmi diplomatik ilişki kurmadığından, taleplerinin bir kısmını AB Troykası üzerinden iletmiştir. AB Troykası bu çerçevede yapıcı birtakım roller oynamış, İran'a çeşitli öneri paketleri sunmuş ama sorun nihai bir anlaşmaya bağlanamamıştır. Ancak buradan, ABD ve AB ülkelerinin bu konudaki çıkarlarında bir örtüşme olduğu sonucu çıkarılmamalıdır. İran'a askeri bir müdahale olmaması ve Orta Doğu'da suların durulması AB'nin çıkarıdır. Özellikle ekonomik konularda Fransa, Almanya ve İtalya'nın İran'la ciddi ticari ilişkileri vardır ve ambargo ya da istikrarsızlıkla bu kazanımlarından vazgeçmek istemeyeceklerdir. ABD ile İran arasında ekonomik ilişkilerin varolmamasından dolayı ABD olası bir ambargo veya askeri müdahaleden iktisadi olarak fazla etkilenmeyecektir; ancak AB ülkelerinin böyle bir yaptırım rejiminden olumsuz etkilenecekleri ortadadır. Özellikle kriz söylentileri nedeniyle petrol fiyatlarının artışı, AB ülkelerini ABD'den daha fazla etkileyecektir, çünkü Avrupa ülkelerinin enerji konusunda Orta Doğu'ya bağımlılığı çok daha fazladır. Doğalgaz konusunda da Avrupa ülkeleri Rusya'ya bağımlılıklarını azaltmak istemektedirler. İran halen dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir.

İran Cumhurbaşkanı Ahmedinecad'ın tahrik edici çıkışları, zaman zaman Avrupa ülkelerini rahatsız etmekte ve özellikle Siyonizm ve İsrail karşıtı söylemi, Avrupalıları zor duruma düşürmektedir. Ahmedinecad'ın, “Avrupalıların yaptığı Yahudi katliamının cezasını Filistinliler ödememelidir” çıkışı, özellikle Almanya'yı rahatsız etmektedir.⁴¹ Avrupalılar nükleer enerjinin İran'ın bir

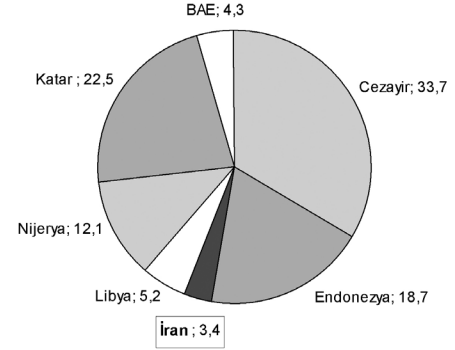
⁴¹ Iranian leader denies Holocaust,” *BBC International*, 14 Aralık 2005,

OPEC Üyesi Ülkelerin Ham Petrol Satış Payları (2007)

OPEC Üyesi Ülkelerin Doğalgaz Satış Payları (2007)*

*kesin olmayan değerler

Şekil 6. OPEC Üyesi Ülkelerin Ham Petrol ve Doğalgaz Satış Payları - 2007. (Kaynak: OPEC Annual Statistical Bulletin 2007)

hakkı olduğunu, ancak İran'ın NPT'den kaynaklanan yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğini belirtmektedirler. AB Troykası, sorunun diplomatik müzakereler yoluyla çözülebileceğine inanmaktadır. İran'ın AB Troykası ile üzerinde anlaştığı fakat uygulamada problemler yaşadığı 21 Ekim 2003⁴² tarihli protokol ve 15 Kasım 2004 tarihli Paris Anlaşması⁴³, sorunu tam olarak çözemese de, daha sonraki anlaşmalar için kapsamlı bir çerçeve çizmiştir ve bu yüzden bu belgeler ciddiye alınmak durumundadır. Özellikle 31 Mayıs 2006'da üzerinde uzlaşılan son protokolün temelleri daha önceki öneri

paketlerinde hazırlanmıştır. Bu açıdan AB Troykasının girişimleri henüz sonuçsuz kalmış sayılmamalıdır.

AB Troykası tarafından daha önce İran'a önerilen girişimlerin temel şartı, uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin dondurulması karşılığında ekonomik işbirliğinin artırılmasıydı. Bunun karşılığında AB, İran'a sivil nükleer teknoloji konusunda da işbirliği önermekteydi. İranlı yetkililer bu önerilere "fındık, fıstık önerisi karşılığı altın istendiğini" söyleyerek tepki göstermişlerdi. Bu noktada İran'ın talepleri açısından AB üçlüsünün yapması gereken, daha yaratıcı ve esnek çözüm paketleri sunmaktır. Sadece iktisadi öneriler ve teknoloji transferi, İran açısından yeterli görünmemektedir. İran'ın temel talebinin uluslararası düzeyde tanınma ve güvenlik olduğu gerçeği gözardı edilmemelidir. Avrupalı liderler nükleer krizin ötesinde, İran'la daha uzun vadeli ve geniş kapsamlı bir diyalog sürecini başlatmak durumundadırlar. Aksi tak-

http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4527142.stm; "Ahmadinejad Claims Holocaust Invented to Embarrass Germany," *Deutsche Welle*, 28 Ağustos 2006, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2149241,00.html>.

⁴² Bakınız EK 2.

⁴³ Bakınız EK 3

dirde, hassas konular gündeme geldiğinde pazarlık güçlerini ve inandırıcılıklarını yitireceklerdir.

Irak operasyonu öncesinde, Avrupa liderleri belli çözüm önerileri ortaya koymak ve daha aktif bir rol oynamaktansa, Amerika'nın yaptıklarını eleştirmeyi tercih etmişlerdi. AB Troykası, nükleer anlaşmazlık konusunda kendi çıkarları ve uzun vadeli stratejilerine göre bir pozisyon belirlemekten ziyade, kendi rollerini arabulucu veya vekil müzakereci (*proxy negotiator*) olarak görmektedir. AB ülkeleri kendilerinin ve ABD'nin, İran ile ilişkilerinde köklü bir değişim sağlayabilecek yapısal bir dönüşüm vizyonu ortaya koyamamışlardır. Ortaya çıkan tabloda ABD ve İran arasındaki nükleer gerginliğin asli taraflarca çözüme bağlanabileceği doğrudur. Küresel bir siyasi aktör olma iddiasındaki AB'nin bu konuda suskun kalması ve belirleyici bir rol oynamaktan uzak durması düşündürücüdür. Türkiye, önümüzdeki dönemde AB ile daha koordineli bir şekilde uzun vadeli bir diyalog vizyonu ortaya koyabilir. Orta Doğu'da istikrar ve barış Türkiye ve AB'nin ortak çıkarıdır; askeri gerginlik ve çatışma söyleminden ziyade, ekonomik entegrasyon ve siyasi uzlaşma AB'nin önceliği olmalıdır.

c) ABD ve AB: Ortak Gündem, Farklı Stratejik Öncelikler

Amerika ve AB üyesi ülkeler açısından öncelik, İran'ın Orta Doğu'daki siyasi, askeri ve enerji konularındaki hegemonya girişimlerinin önünü kesmektir. Nükleer silahlara ulaşmak, İran tarafından bu hegemonyayı sağlamanın en önemli enstrümanı olarak görülmektedir. Başta nükleer silahlar olmak üzere gelişmiş kitle imha silahlarına sahip olmak, İran'ı yalnızca siyasi ve askeri açıdan güçlendirmekle kalmayacak, aynı zamanda

moral ve psikolojik açıdan üstünlük elde etmesini de sağlayacaktır. İran nükleer krizine dair Transatlantik koalisyonunda bir çatlak söz konusu değildir. Ancak ABD ve AB'nin gündemindeki konularda öncelikleri farklılık göstermektedir. Sorunu çözüm yöntemi olarak ise, AB ülkeleri askeri seçeneklere ne destek vermekte, ne de onaylamaktadırlar.⁴⁴

ABD'nin önceliği İran'ın bölgedeki siyasi ve askeri hegemonyasını önlemek iken, AB daha çok enerji güvenliği konusunu önemsemektedir. Bu öncelik farklılığının bilincindeki İran, Avrupalı şirket ve hükümetlere enerji konusunda imkân ve öneriler sunarak durumdan faydalanmak istemektedir. Amerika ise muhtemel müzakerelerde elini güçlendirmek için, öncelikle AB üyeleri başta olmak üzere, diğer uluslararası aktörler nezdindeki diplomatik girişimlerine hız kazandırmıştır.⁴⁵ Uluslararası kamuoyunu gözardı eden bir yaklaşımın Amerika'yı bölgesel politikalarda uzun vadede yalnızlaştırdığı, Irak ve Afganistan örneklerinde ortaya çıkmıştı. İran konusunda uluslararası kamuoyunu yalnızca tehditle ikna edemeyeceğinin far-

⁴⁴ İran konusunda Transatlantik koalisyonun önemine vurguda bulunan Charles Kupchan, AB ülkelerinin İran konusunda aktif olarak rol almak istemelerine rağmen, taktik düzeyde ABD ile farklılıklarını söylemektedir. Kupchan, bugünkü ortamda İran'ın uzlaşmaz tavrının AB üyesi ülkeleri ABD'ye yaklaştırdığını iddia etmektedir. Ancak ABD'nin İran ile ilişkileri daha da gererek askeri bir seçeneği gündeme getirmesinin Transatlantik ilişkilerde meydana getireceği yarığın, Irak işgalinden çok daha derin olacağını savunmaktadır. Bkz: Charles A. Kupchan, "Europe and America in the Middle East," *Current History*, Vol. 106, No. 698, Mart 2007.

⁴⁵ Steven R. Weisman, "U.S. Pressure Yields Curbs on Iran in Europe," *The New York Times*, 22 Mayıs 2006, <http://www.nytimes.com/2006/05/22/world/middleeast/22iran.html>; David Gow, & Ewen MacAskill, "Washington tells EU firms: quit Iran now," *The Guardian*, 9 Kasım 2007, <http://www.guardian.co.uk/world/2007/nov/09/eu.iran>.

kında olan ABD, AB üyesi ülkelerin kaygılarını giderecek alternatif teşvik mekanizmalarını da henüz geliştirebilmiş değildir. Bu teşvik mekanizmalarının şu ana kadar geliştirilememiş olması, Amerika'nın uluslararası kamuoyunda ikna ediciliğini olumsuz yönde etkilemektedir.

Bu bağlamda, AB ülkelerinin çıkarlarını şu şekilde özetlemek mümkün gözükmektedir:

- İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerine son vermesi;
- İran'ın NPT protokolüne uyması ve diğer kitle imha silahlarını üretmekten vazgeçmesi;
- Orta Doğu'da istikrarın sağlanması;
- İran ile Batı dünyasının iktisadi ve siyasi ilişkilerinin düzelmesi;
- İran ile doğalgaz ve petrol konularında uzun vadeli anlaşmaların yapılması;
- İran'ın terör örgütlerine destek vermemesi;
- ABD'nin tek taraflı bir kararla İran'a yönelik işgal girişiminde bulunmaması.

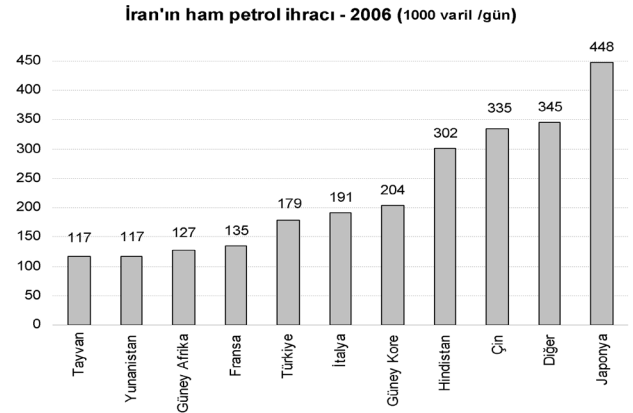
3) Üçüncül Taraflar

İran'a karşı yapılabilecek bir askeri müdahaleden en olumsuz etkilenecek büyük güçler, şüphesiz petrol ihtiyacının önemli bir kısmını Körfez Bölgesinden sağlayan Çin, Japonya ve Avrupa ülkeleridir. Petrolün yanı sıra bu ülkelerin İran'la önemli ticari ilişkileri vardır. Yalnızca Çin, artan petrol ihtiyacının yüzde 17'lik kısmını İran'dan karşılamaktadır. Rusya'nın, Ukrayna'nın do-

ğalgazını kesmesinden tedirginlik duyan Avrupa ülkeleri de doğal gaz ihtiyaçları için İran gibi alternatif bir kaynağı gündemlerinde tutacaklardır. Bu açıdan ABD'nin ambargo ve askeri müdahale girişimlerinin savunucusu ülke yok gibidir.

a) Rusya

Rusya, İran'ın uranyum zenginleşmesine prensipte karşı çıkmasa da; böyle bir hareketin İran'ın menfaatine olmadığını, dolayısıyla alternatif çözümler üzerinde çalışılmasının gerekliliğini savunmaktadır. Rusya, bir yandan da nükleer yakıtın kendisi tarafından temin edilebileceği bir formül konusunda önerilerde bulunmaktadır. Rusya, İran'ın nükleer çalışmalarında aktif olarak yer almak ve İran'ın nükleer programının her aşamasında söz sahibi olmak istemektedir. Rusya ile İran, Buşehr Nükleer Santralinin tamamlanması için 800 milyon dolarlık bir anlaşmaya varmıştır. Bu anlaşmanın tamamlanması noktasında gecikmeler olsa da, santralin elektrik üretimi-

Şekil 7. İran'ın ham petrol ihracı – Ekim 2007 (Kaynak: Energy Information Administration, Country Analysis Briefs, Iran, Last Updated October 2007)

ne başlaması için önemli mesafe alınmıştır.

Rusya'nın İran ile ilişkilerinde temel saik, ticari ve askeri ilişkilerdir. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin ve işbirliğinin önümüzdeki dönemde artarak devam etmesi beklenmektedir. Özellikle İran'ın Rusya ile hava savunma sistemi, uzun menzilli füze, zırhlı askeri araç ve denizaltı satışı konularında anlaşmaları bulunmaktadır ve bu konulardaki sıkı işbirliği devam etmektedir. Rusya, ABD ile İran'ın yaşadığı krizde çözümün doğrudan görüşmeler yoluyla sağlanabileceğinin farkındadır. Fakat Rusya, İran ile ilişkilerini iyi tutarak müzakereler sürecinde etkinliğini artırmaktadır. AB'nin de ABD'nin yanında bir görüntü çizdiği ortamda Rusya'nın dengeleyici konumu önemlidir. Bu açıdan çoklu müzakere ve arabuluculuk süreçlerinde Rusya'ya düşen önemli roller vardır. BM Güvenlik Konseyi'nden bir ekonomik ambargo ve başka türlü yaptırım kararlarının çıkması Rusya'nın menfaatine olmayacaktır; bu açıdan Rusya'nın yaptırım konularında ayak diretmesi beklenebilir. Ancak ABD tarafından tek taraflı müdahale kararı olursa, buna ne gibi bir karşılık verebileceği ve ABD'ye ciddi şekilde ayak diretip diretebileceği merak konusudur.

Tahmin edilenin aksine Rusya, bu konuda da temel belirleyici aktör değildir. Rusya, BM Güvenlik Konseyi'nden çıkabilecek ambargo ve operasyon gibi kararları önleyebilir ve uluslararası kamuoyundaki etkinliğini İran lehine kullanabilir. Petrol fiyatlarının yüksek kalması ve düşük yoğunluklu bir krizin devam etmesi, dünyanın en büyük petrol ihracatçısı Rusya'yı çok da olumsuz etkilemeyecektir. İran'da yaşanacak olumsuz gelişmeler, Avrupa'yı ve dünya petrol piyasasını Rusya'ya daha fazla bağımlı kılacaktır. Bu açıdan Rusya

üzerinden yapılan hesaplar, Irak işgalinde olduğu gibi İran konusunda da hayal kırıklıklarına neden olabilir.

Rusya ile ilgili diğer bir konu da, Rusya'nın İran ile işbirliği sayesinde Avrasya'daki enerji ve doğalgaz nakil hatlarını kontrol altında tutmak istemesidir. Bu açıdan Rusya, ABD'nin bölgede artan varlığından ve etkinliğinden rahatsız olacaktır. Oluşabilecek muhtemel bir Çin, Rusya ve İran bloku, ABD'yi Avrasya'nın derinliğinde yalnız ve etkisiz bırakabilir. Her ne kadar böyle bir birliklik kısa vadede mümkün görünmese de, ABD'nin İran'ı sopayla terbiye etme stratejisi, bu tür bir girişim için caydırıcı bir etkiye sahip olabilir. Rusya hâlen Orta Doğu politikasında pasif bir rol benimsemektedir; Rusya'nın bir aktör olarak Orta Doğu stratejik denklemine dâhil olması Orta Doğu denklemini değiştirebilir. Rusya eğer ABD ile yaşadığı yeni "Büyük Oyun"⁴⁶ sıkıntıları yaşamaya başlarsa, ABD'nin Orta Doğu stratejisini zayıflatmak için bu bölgede daha saldırgan bir siyaset sergileyebilir. Rusya, herkesin İran'ın karşısında görüldüğü bir ortamda, arabulucular arasında dengeleyici bir güç rolü oynayabilir. İranlı yetkililer de kendi stratejik çıkarları açısından Rusya'ya güvenerek adım atmayacaklarını, Rusya'nın İran'ın nükleer tesisleri için nükleer yakıtın kendi tesislerinden temin edilmesi ve zenginleştirilmiş uranyumun kendi tesislerine dönmesi önerisini reddederek göstermişlerdir.

b) Çin

Çin, İran da dâhil olmak üzere kendisiyle doğrudan

⁴⁶ "Büyük Oyun" 19.yy'da İngiliz İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası'nın Orta Asya'da stratejik hakimiyet kurmak için birbirleriyle giriştikleri yarışa verilen isimdir.

ilgili olmayan hiçbir konuda ABD karşıtı bir tavır açıkça dile getirmek istemeyecektir. Hızla büyüyen Çin ekonomisinin en büyük pazarı ABD'dir ve Çin bu pazardaki konumunu tehlikeye sokabilecek girişimlerden azami ölçüde kaçınacaktır. Öte yandan Çin, ABD'nin Asya'ya yerleşmesinden rahatsızlık duymaktadır. Çin, İran nükleer krizinde uluslararası kamuoyunun görüşlerine ters düşebilecek bir pozisyon belirlemekten kaçınmaktadır. Ancak Çin'in de İran ile iktisadi ve siyasi ilişkileri artarak devam etmektedir. Çinli yetkililer, ısrarla krizin diplomatik yollarla çözülmesi konusundaki taleplerini dile getirmektedirler ve bu konularda diplomasinin işletilmesi için sabırlı olunması taraftandırlar. Özellikle BM Güvenlik Konseyi üyeleri ve Almanya'nın sunduğu önerinin çözüm için önemli bir fırsat olduğunu vurgulamaktadırlar.

Çin, artan enerji ihtiyacı konusunda İran ile uzun vadeli ve geniş kapsamlı anlaşmalar yapmaktadır. İran, şu anda OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) üyesi ikinci büyük petrol üreticisidir ve Aralık 2004'te Çin ile 70 milyar dolarlık bir petrol ve doğalgaz anlaşması yapmıştır. Çin'in şu ana kadar yapmış olduğu en büyük enerji anlaşması olan bu anlaşma, "yüzyılın anlaşması" olarak nitelendirilmiştir. Daha sonraki anlaşmalarla bu rakamın 150 milyar doları bulması beklenmektedir. Çin'in devlet şirketi Sinopecle, İran ile 30 yıllığına 250 milyon tonluk sıvılaştırılmış doğalgaz alımı anlaşması imzalamış ve doğalgaz tesislerinin inşası için mutabakata varmıştır. Anlaşma ile İran, Çin'e 30 yıl boyunca piyasa fiyatlarından günlük 150 bin varil petrol teminini taahhüt etmektedir. 2004 verilerine göre, Çin petrol ihtiyacının %13'lük kısmını İran'dan temin ediyordu ve yapılan anlaşmalarla bu rakam daha da artmıştır. Artan enerji ihtiyacı için istikrarlı enerji kaynaklarına gereksinim du-

yan Çin'in, İran'da çıkabilecek bir istikrarsızlıktan hoşnut olmayacağı aşikârdır. Enerji ihtiyacının ötesinde Çinli firmalar İran'da önemli inşaat ihaleleri almış durumdadırlar. Öte yandan Çin'in askeri teknoloji ve silah satımı konusunda da İran ile ilişkileri gelişmektedir.

İran müzakere sürecini kabul edecek olursa, Çin'in diplomatik açıdan müzakereler denklemine dâhil olması, İran açısından olumlu olacaktır. İranlıların kendilerini yalnız hissettiği durumlarda Rusya ve Çin dengeleyici rol oynayabilirler; bu ise müzakere sürecinin sağlıklı işleyebilmesi açısından önemlidir. Yaptırımlara mâni olmak da Çin açısından oldukça önemlidir.

c) Türkiye

Türkiye – İran ilişkileri, 1980'den 90'lı yılların ortasına kadar rejim ihracı tartışması ve PKK sorunu üzerinden yürümüştür ve bu dönem iki ülke ilişkileri açısından oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Hatemi cumhurbaşkanı olduktan sonra İran, uluslararası kamuoyuyla ilişkileri normalleştirme çabası içine girmiş ve İslam dünyasıyla da ilişkilerini normalleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemden sonra rejim ihracı tartışmaları Türkiye açısından önemini yitirmiş görünmektedir. PKK konusunda İran'ın son zamanlarda attığı adımlar Türkiye'nin çıkarlarıyla örtüşmektedir. Türkiye ile Ürdün, Suudi Arabistan ve Mısır açısından asıl sorun, İran'ın Orta Doğu'da Şiilik siyaseti üzerinden artan etkisidir. Irak, Lübnan, Suriye, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'ın petrol havzasına yakın bölgelerinde yoğun bir Şii nüfus yaşamakta olup, İran'ın bu bölgedeki Şii halklar üzerindeki ideolojik etkinliğini kendi lehine kullanma potansiyeli bulunmaktadır.

İran'ın nükleer silahlara sahip olması, Türkiye'nin

stratejik çıkarlarına aykırıdır. Aynı şekilde İran'da çıkarabilecek kapsamlı bir istikrarsızlık ve İran'ın işgali veya İran'a karşı bir ekonomik ambargo da Türkiye'nin çıkarlarına terstir. Türkiye'nin İran ile ticari ilişkileri artarak gelişmektedir. İran'daki iktisadi kalkınmanın, Türkiye'ye de dolaylı katkısı vardır. Türkiye, petrol ve doğalgaz ihtiyacı için İran ile geniş kapsamlı bazı anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar, Türkiye'nin uzun vadeli enerji ihtiyacı açısından önemlidir.

Türkiye, stratejik açıdan İran'ın Orta Doğu'da liderliğe oynamasına seyirci kalamaz. İran'ın nükleer silahlara sahip olması ve Orta Doğu'da kitle imha silahlarının yaygınlaşması, Türkiye'nin çıkarlarıyla örtüşmemektedir. Türkiye'nin NATO üyesi olması askeri açıdan bir güvenlik sağlayabilir, fakat nükleer silahlara sahip olmanın sembolik anlamı da önemlidir. Nükleer silahlara sahip olmak, caydırıcılığın ötesinde bölgesel hegemonya vizyonunun da bir göstergesidir. Türkiye kendi güvenliğiyle ve savunmasıyla ilgili konuları şansa bırakamaz. Nükleer silahların yayılmasının önlenmesi konusunda İran'a net mesajlar vermeye devam edilmelidir ancak tehdit yoluna gitmenin Türkiye için getireceği bir yarar olmayacaktır.

Öte yandan Türkiye, stratejik planlarını Rusya ve Çin'in bir ambargo ve müdahaleyi desteklemeyeceği varsayımı üzerinden yapamaz. Bu yüzden her türlü senaryo gündemde tutulmalı; ancak krizin barışçıl çözümünün en çok Türkiye'nin işine yarayacağı unutulmamalıdır. Bundan dolayı Türkiye, dürüst ve iki tarafa da eşit mesafeli görünmek durumundadır. Türkiye'nin bu konuda ikircikli oynamaması ve her iki tarafa da net mesajlar vermesi gerekmektedir. Türkiye'nin çıkarına olan şey, müttefikimizle komşumuzun, kontrollü gerginlik siyaseti-

ni diplomatik yollarla sürdürmesidir. Türkiye bu konuda da yapıcı bir inisiyatif alırsa AB'nin Orta Doğu diyalogu konusundaki kilit rolünü de pekiştirmiş olacaktır.

d) İsrail

İsrail, 1960'ların sonlarından beri nükleer silah potansiyeline sahiptir ve şu anda 200'e yakın nükleer başlığa sahip olduğu tahmin edilmektedir. İsrail kendi güvenliği açısından Orta Doğu'da nükleer silahlara sahip tek ülke olma konumunu korumak istemektedir. İsrail, İran'ın yalnızca nükleer silah teknolojisi ve kapasitesi edinmesine değil, nükleer teknoloji edinmesine de karşıdır ve bunu önlemek için elinden geleni yapacaktır. Bu amaçla, 1981'de Irak'ın Osirak nükleer tesislerini havadan bombaladığı bilinmektedir. Aynı imkân İran için söz konusu olduğunda da İsraili yetkililerin böyle bir girişimden kaçınmayacakları açıktır. Ancak İran'ın nükleer çalışmaları birçok farklı tesise yayılmış durumdadır ve İranlılar, Irak'ın yaşadığı Osirak tecrübesinden dolayı nükleer tesislerini çok daha tedbirli ve korunaklı bir şekilde inşa etmişlerdir. İsrail şu anda uzun vadeli bölgesel çıkarları açısından en büyük tehdit olarak İran'ı görmektedir. Bununla birlikte İsrail, İran gibi hassas bir konuda ABD'nin bilgisi dışında ve onayı olmaksızın, tek taraflı bir adım atmaz. Bu açıdan muhtemel bir askeri müdahalede, İsrail ve ABD'nin koordineli bir şekilde hareket etmeleri beklenebilir.

Öte yandan, İran Cumhurbaşkanı Mahmut Ahmedinecad, İsrail'i devamlı gündemde tutarak İsrail karşıtlığı üzerinden İslam dünyasının sempatisini kazanmaya çalışmaktadır. İran bu yolla bir yandan da kendi üzerinde toplanan dikkatleri başka noktalara yönlendirmek istemektedir. Ahmedinecad, İsrail hariç herkesle görüşebile-

ceğini söylemektedir. İsrail'in gündemde tutulması, İran açısından taktik bir hamle olarak değerlendirilebilir. Herhangi bir ABD askeri müdahalesinde de, misilleme açısından İsrail öncelikli hedef konumunu sürdürmektedir. Olası müzakere sürecinde İsrail'in sahip olduğu nükleer silahlar gündeme gelecektir ve ABD de İsrail'in güvenliği için birtakım taleplerde bulunacaktır. Bu krizde İsrail'in mümkün olduğunca ikinci planda kalması, ilişkilerin gerinleşmesini engelleyebilir.

e) Diğer Bölge Ülkeleri

Ulusal güvenliğe dair konular Orta Doğu'da genelde tabu olarak algılanmakta ve toplum içinde tartışılmaktadır. Siyasi yetkililer, bu tür konularda açıklama yapmaktan kaçınılmaktadırlar. Genellikle bu konularda diplomatlar ve bakanlar düzeyinde açıklamaların yapılması tercih edilerek, resmi görüşler ortaya konulmaktadır. İran'ın nükleer silahlara sahip olması, bölgedeki diğer ülkelerin de bu konuda çalışmalara başlamalarına neden olacaktır. Bu konu özellikle ABD, AB ve İsrail'i rahatsız etmektedir.

Suriye'nin resmi pozisyonu, nükleer teknoloji ve silahlara sahip olmanın İran'ın hakkı olduğu şeklindedir. İki ülkenin de Amerika'yla ilişkileri sorunludur ve İranlı yetkililer "Suriye'nin güvenliği aynı zamanda bizim de güvenliğimiz anlamına gelir" demektedirler. Lübnan ve Filistin konularında İran ve Suriye'nin tutumları, birbirine çok yakındır. Suriye İran'a herhangi bir askeri müdahale yapılmasına kesinlikle karşıdır; zira böyle bir müdahale Suriye'yi İsrail ve ABD karşısında daha da yalnız bırakacaktır.

Pakistan muhtemel bir Amerikan operasyonundan

rahatsızlık duyacaktır ve bu konudaki kaygılarını resmi kanallardan dile getirmekten çekinmemektedir. İran'a yapılabilecek bir operasyon, Pakistan'ı da kaygılandırılmaktadır, çünkü şu anda İslam ülkeleri arasında nükleer silahlara sahip tek ülke Pakistan'dır ve uzun vadede kendileri de sorun yaşamak istememektedirler. Pakistanlı yetkililer ve Pakistan halkı nükleer teknoloji konusunda hem kendilerine hem de İran'a karşı çifte standart uygulandığı kanısındadırlar. ABD'nin Hindistan'la nükleer teknoloji konusunda işbirliği anlaşmaları imzalaması, Pakistan'ın nükleer kaygılarını daha da artırmaktadır. İran'a karşı olası bir Amerikan operasyonunda Pakistan'daki Amerikan üslerinin ve Pakistan hava sahasının kullanılması talep edilebilir. Pakistanlı yetkililer, bu konuda sıkıntı yaşamak istememektedirler. Pakistanlı yetkililer İran'ın barışçı amaçlarla kullanması için nükleer enerji tesisleri geliştirmesini desteklemektedirler.

Ürdün'ün bu konudaki resmi tutumu, konunun diplomatik yöntemlerle çözülmesi yönündedir. Irak'ın işgalinden önemli ölçüde rahatsızlık duyan Ürdün, benzer bir krizi İran için yaşamak istememektedir. Müslüman bir ülke olan İran'a yapılacak bir saldırı, aynı zamanda Batıyla iyi geçinmeye çalışan rejime karşı tepki gösterilmesine neden olacaktır. Ürdünlü yetkililer de prensipte İran'ın nükleer enerjiye sahip olmasına karşı çıkmamaktadırlar. Öte yandan İran'ın bölgede Şii topluluklar üzerinde etkinliğini artırmaya başlaması, Ürdün'ü rahatsız etmektedir. Ürdün bölgede istikrarın korunmasına önem vermektedir.

Irak ve Afganistan da tarihsel dini bağlardan dolayı İran'a askeri müdahaleye karşı çıkmaktadır. İran'a yapılacak saldırı, Irak ve Afganistan'da istikrarsızlığı

körükleyecektir. Amerikan müttefikleri olan Birleşik Arap Emirlikleri, Umman, Katar, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan, İran'ın nükleer faaliyetlerinden duydukları rahatsızlıkları dile getirmektedirler. Körfez ülkeleri, körfez bölgesinin nükleer silahlardan tamamen arındırılmasını ve bu konuda İsrail'in de adım atmasını istemektedirler.

Özetle, bölgedeki tüm aktörler, İran'a yapılacak bir

askeri müdahalenin Orta Doğu'da istikrarsızlığı körükleyeceğinin farkındadırlar ancak öte yandan Suriye hariç bütün aktörler İran'ın nükleer silahlara sahip olmasından rahatsızlık duyacaklarını da açıkça dile getirmektedirler. Bu konuda bir mutabakat vardır ve bu uzlaş, geniş kapsamlı bir Orta Doğu istikrar vizyonu oluşturma sürecinde kullanılabilir.

III. BÖLÜM

UZLAŞI SÜRECİ

UZLAŞI SÜRECİ

1) Engeller

Konuyla ilgili yapılan araştırmaların çoğu, İran'ın nükleer faaliyetleri ve bu faaliyetlerin muhtemel etkileri üzerinde yoğunlaşmış durumdadır. Uranyum zenginleştirme faaliyetlerinin ne şekilde yürüyebileceği ve bunu önlemenin muhtemel yöntemleri, güvenlikle ilgili birçok raporun temel konusu olmuştur. Meselenin bu çerçevede yalnızca rasyonel bir al-ver siyasetiyle neticeleneceğini düşünmek eksik bir yaklaşım olur. İran'ı nükleer silahlar edinme konusunda motive eden faktörlerin ve ABD'yi bu derece sert tepki vermeye iten etkenlerin analizi gerekmektedir. Nükleer gerekçelerin ve taleplerin ötesinde stratejik, psikolojik ve ideolojik veriler de bu çözümlemelerde göz önünde bulundurulacaktır.

a) Müzakere Sürecinin Önündeki İdeolojik Engeller

İran, şu anda İslam dünyasında ABD'ye açıkça kafa tutabilen ve bunu bir söylem haline getiren yegâne güçtür. İran'ın muhalif söyleminin geniş kapsamlı etkilerinden söz etmek mümkündür; çünkü İran anti-Amerikancılık söylemi üzerinden İslam dünyasının liderliğine oynamaktadır. İran'ın Hamas, Lübnan, Hizbullah ve Irak'taki

bazı Şii direniş grupları üzerinde ideolojik etkisi olduğu söylenebilir. İran'ın muhalif söylemi ve ideolojisi, Amerika'nın Orta Doğu'yu yeniden organize etme girişimine bir tehdit olarak görünmektedir. ABD'nin önemli hedeflerinden biri, İran'da 1979 İslam Devriminden bu yana devam eden Amerikan karşıtı muhalif söylemi so-payla kontrol altında tutmaktır; zira bu söylem daha da gelişip yaygınlaşırsa, Amerika'nın Orta Doğu'da yapmak istediklerine ciddi bir tehdit teşkil edecektir. İran'ın çıkardığı muhalif ses, yaptığı işten daha önemlidir.

ABD açısından İran ancak bölgesel ve küresel iddialarından vazgeçtiğini net bir şekilde ortaya koyduğu zaman meşru bir müzakere tarafı olarak görülecektir. İran halkının ulus devleti konumunda olan bir devletle müzakere söz konusu olabilir; ama Müslümanlara küresel düzeyde liderlik ettiğini iddia eden ve kendi müzakeresini bu şekilde sunan bir İran, Washington'da en liberal çevrelerde dâhi muhatap bulmakta zorlanacaktır. Çünkü böyle bir hamle, Amerikan kamuoyuna sunmakta olduğu "küresel terörizm ve İslami fundamentalizme karşı savaş"ta geri adım atmak olarak algılanacaktır. Bu ise Irak ve Afganistan operasyonlarında ödenen bedelin daha eleştirel bir şekilde sorgulanmasına neden olacaktır. ABD, İran'ın dış politika vizyonunda devrim sonrası perspektifini revize etmesi beklentisi içindedir. İran iddialarından vazgeçtiğini net bir şekilde deklare etse dahi bunun takiiye olduğunu düşünenler olacaktır.

Kendini “Özgür Dünyanın Lideri” olarak sunan Amerika’nın, İran konusunda adım atamamasının ve realist bir politika sürdürememesinin ardındaki temel sebep, mevcut sorunu “Teröre Karşı Küresel Savaş”ın bir parçası olarak sunmakta olmasıdır. Bu yaklaşıma göre İran, “Şer Ekseninin” bir parçası olarak tanımlanmış, sorun ise ideolojik bir söylemle formüle edilmiştir. Sorunu ve gerilimi sürdürmeye yönelik bir yaklaşımda işe yarayabilecek bu tavır, müzakereler söz konusu olduğunda Amerika’nın elini bağlamaktadır. Amerikalı yetkililer, Devrim Muhafızlarını terörist örgüt olarak; İran ise ABD’yi aşağılayıcı şekillerde tanımlamaktadır. Tarafların birbirlerini tanımlama biçimlerini daha meşrulaştırıcı bir dille ifade etmeleri gerekmektedir. Sorunun veya iki ülke ilişkilerinin yeni bir çerçeveye, örneğin “Orta Doğu güvenliği ve istikrarı için işbirliği arayışları veya Orta Doğu’nun kitle imha silahlarında arındırılması” şeklinde ifade edilmesi, sorunun çözümü açısından önemli bir açılım olabilir.

İran, İslam Cumhuriyeti rejiminin kendi iç kamuoyundaki meşruiyeti açısından küresel İslami iddialarından vazgeçtiğini açıkça dile getiremeyecektir. Özellikle Filistin ve Lübnan konusunda göstermiş olduğu Batı karşıtı tavrıyla Müslüman halklar nezdinde önemli ölçüde sempati toplamıştır. Bunun da ötesinde Orta Doğu ve İslam dünyasında mezhepsel iddialarını kullanıp etki alanını genişletmeye devam edecektir. Kısacası İran’ın uluslararası ilişkilerde ve Orta Doğu siyasetinde vites değiştirmesi kendi ideolojik konumu açısından da değişimlere neden olacaktır.

İran açısından ise, ABD’nin sürdürülebilir bir müzakerenin tarafı haline gelmesi, ancak Orta Doğu’daki

hegemonya ideallerinden uzaklaştığını ortaya koyması ile mümkün olabilir. İran’ı en önemli iki düşmanı Taliban ve Saddam rejimlerinden kurtaran ABD, Irak ve Afganistan’daki boşluğu geçmiş olduğumuz beş yıl içinde tam olarak doldurabilmiş değildir. İran bu boşlukta mezhepsel bağları kullanarak kendine siyasi etki alanı açmaya çalışmaktadır ve bu konuda kayda değer bir mesafe aldığı söylenebilir. Ancak her iki tarafta, ABD askeri güçleri tarafından çevrelenen İran’ın rejim güvenliği konusundaki kaygılar artmıştır. İran, Halkın Mücahitleri gibi rejim muhalifi gruplara ABD’nin vermiş olduğu destekten rahatsızlık duymaktadır. ABD açısından İran’ın başarısız ve az gelişmiş kalması arzu edilir bir durumdur. ABD tıpkı Küba’da olduğu gibi kendi dünya vizyonuna muhalif ideolojilerin başarısız olmasını arzulamaktadır. İran ile Libya’dakine benzer bir uzlaşmaya varılıp varılmayacağını zaman gösterecektir. Başarısız ve bölgesel etkinliği olmayan bir İran’ın ABD açısından fazla bir riski yoktur. Bu açıdan ABD ile İran uzun soluklu bir uzlaşmaya varmadan ABD’nin ambargo rejimini hafifletmesi beklenmemelidir.

ABD, eğer İran’ın rejim güvenliği konusunda teminatlarda bulunur ve İran’ın Şiilik eksenli Orta Doğu siyasetine alan açarsa, bu İran’ı bazı iddialarından feragat etmeye ikna edebilir. İslamcı ideallerinden net bir şekilde vazgeçip daha realist Şii eksenli siyasete geçtiğini ortaya koyan İran, ABD açısından da daha az riskli bir seçenek olacaktır. Ancak bu seçenek, İsrail ve Orta Doğu’daki başta Suudi Arabistan ve Ürdün olmak üzere Sünni rejimleri rahatsız edecektir.

İran için diğer önemli husus ise nükleer teknolojiye sahip olmanın İran açısından bir ulusal gurur meselesi ha-

line gelmesidir. Özellikle kamuoyunun bu yönde şartlandırılması ve bu mesele üzerinden uluslararası kamuoyuna kafa tutulması, durumu daha gergin bir hale getirmiştir. Bu konuda gündeme gelebilecek bir uzlaş, İran halkının gururunu rencide etmeyecek bir çözüm olmalıdır.

b) Stratejik Engeller

Amerika için Avrasya ana kıtasının merkezinden uzaklaştırılmak, kabul edilemeyecek bir gelişmedir. Böyle bir gelişme, ABD'nin süper güç ve dünya siyasetinin patronu olma pozisyonunu önemli ölçüde tehlikeye sokabilir. Amerika'nın korkusu Rusya, Çin ve İran'ın Avrasya enerji nakil hatları konusunda anlaşmaya vararak, Amerika'yı bu denklemin dışında bırakmalarıdır. Avrasya enerji kaynaklarının ve nakil hatlarının ne şekilde organize edileceği önümüzdeki yılların hassas konusudur. Orta Doğu ve Hazar petrollerinin yakın gelecekte kimler tarafından kontrol edileceği, Avrasya satranç tahtasında denklemin önemli ölçüde değiştirecektir. İran, Orta Doğu ve Hazar havzasında en stratejik aktördür ve siyasi pozisyonunun ABD dışındaki aktörlere daha yakın olduğu aşikârdır. ABD kendisini Avrasya jeopolitiğinde zayıflatacak girişimleri sulandırmak için ufak çaplı çatışmaları körüklemek dâhil olmak üzere elinden geleni yapacaktır. İran, bu nedenle Amerika'nın büyük stratejisi açısından el-Kaide'den daha ciddi bir tehdit olarak algılanmaktadır.

İran'ın nükleer silahlara sahip olması, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da stratejik dengeleri değiştirecektir. İran'ın bölgesel hegemonyası, yalnızca ABD'yi değil, İsrail başta olmak üzere tüm bölge ülkelerini rahatsız edecektir. İran'ın stratejik açıdan ön plana çıkması, Şii blokunun etkinliğinin artmasına da neden olacaktır. Bölgedeki Amerikan müttefiki ülkelerden Türkiye, Ürdün ve Suudi

Arabistan da İran'ın artan itibarından ve etkinliğinden rahatsızlık duyacaklardır. Stratejik açıdan ise, İsrail'in durumu, ABD açısından önemli konuların başında gelmektedir. ABD, Orta Doğu'daki temel müttefiki İsrail'in hayati çıkarlarını korumak için önemli riskler alabilir.

c) Psikolojik Engeller

ABD ve İran'ın birbirlerine bakışlarını olumsuz etkileyen ve içinden geçmiş olduğumuz süreç boyunca üstesinden gelinemeyen yakın tarihe dair travmatik hatıraları mevcuttur. Bu karşılıklı kaygılar ve travmalar, iki tarafta da tedirginliklerin ve karşılıklı güvensizlik sorununun sürmesine neden olmaktadır. İran tarafı için 1953'te CIA tarafından organize edilen Musaddık Darbesi, unutulmayan ve Amerika'ya karşı düşmanlıkların yeniden üretilmesini sağlayan bir deneyimdir. İran, aynı zamanda İran – Irak Savaşının (1980–88) kendilerine vermiş olduğu zararı halen unutamamış değildir. Bu savaştan kısmen Amerika'yı sorumlu tutmaktadır. Amerikan tarafı ise, İran İslam Devrimi ve sonrasında yaşanan rehine krizi esnasında yaşamış olduğu gerilimli süreci hafızasından silmemiştir. Rehine krizi Carter yönetiminin popülaritesine ve saygınlığına önemli ölçüde darbe vurmuştur. Irak işgalinin sıkıntısını henüz üzerinden atamayan Bush yönetimi, İran stratejilerinde bir başarısızlık olmasını istememektedir. İran konusunda uzlaşmaz söylemleriyle kendisini de zor duruma sokan Bush yönetimi, daha esnek hamlelerle bu krizin üstesinden gelmek isteyecektir. Bu konuda istedikleri son şey, İran meselesinde kaybeden taraf olarak algılanmalarından doğabilecek prestij kaybıdır.

ABD'nin Irak ve Afganistan işgalleri her ne kadar uzun vadede İran'ın stratejik çıkarları açısından olumlu

sonuçlar getirebilecek olsa da, benzeri bir son ihtimali, İran açısından gerilimi artırmaktadır. Bölgede iki yüz bine yakın askeri ve bir o kadar da “sivil” personeli olan ABD açısından ise rehine krizinin çok daha ötesinde riskler söz konusu olabilir. Psikolojik eşikleri aşabilmenin yolu, tarafların birbirlerinin travmatik hatıralarının farkında olduklarını ve benzeri deneyimlerin tekrar etmeyeceği konusunda teminatı karşı tarafın kamuoyuna bildirmelerinden geçmektedir. Bu ise, tarafların ideolojik iddialarıyla çelişen bir hamle olabilir. Sürdürülmekte olan kontrollü gerginlik politikası ve tehdit söylemleri psikolojik engelleri besler niteliktedir.

İran tarafı, Batı ülkeleri tarafından geri kalmış, irrasyonel ideolojik takıntıları olan ve müzakerelerden kaçınan taraf olarak algılanmaktan şikayetçidir.⁴⁷ Washington’da İran konusunda en deneyimli isimlerden biri olan emekli büyükelçi John Limbert, İran’ın özellikle ABD tarafından 1938’lerin Nazi rejimi gibi karanlık bir şer odağı olarak algılanmasının Amerika’nın hareket alanını daraltıp İran açısından da kendi kendini teyit eden bir döngü haline geldiğini belirtmektedir.⁴⁸ İran, zaman içinde bu beklentiler doğrultusunda tepki vermektedir ve kendisine biçilen rolü bazen biraz abartarak oynamış olsa da, Batılılar tarafından küçümsenmekten ve irrasyonel görülmeğe⁴⁹ rahatsızlık duymaktadır. İran tarafını rasyonel bir müzakere tarafı olarak muhatap almak, hor görülme psikolojisini ortadan kaldırıp kendi içinde bir dönüşüm

geçirmesini sağlayacaktır. Ancak İran’ı böyle bir role zorlamak özellikle ABD açısından daha gerçekçi açılımları gerektirmektedir. Bu nedenle mevcut psikolojik oyunu sürdürmek, alternatifsizliğin değil bir tercihin sonucudur. İki taraf da psikolojik engellerin aşılabilmesi için birbirlerinden önemli bir jest beklentisi içerisindedir. Doğrudan görüşmelerin başlaması, psikolojik eşiklerin aşıldığına dair önemli bir gösterge olacaktır.

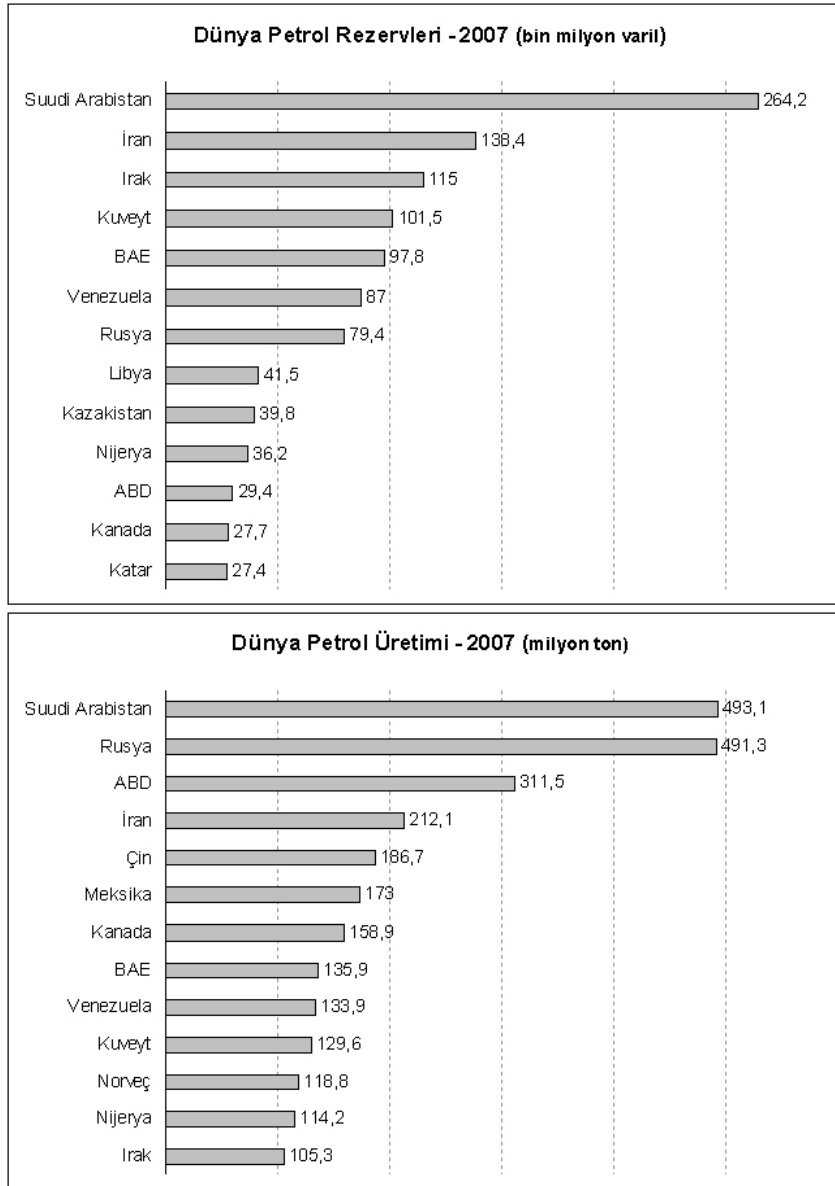
d) İran Nükleer Krizinin Ekonomi – Politikası

İran şu anda dünyanın bilinen ikinci en büyük petrol rezervine sahip ülkesidir. İran’ın bilinen rezervleri, dünya petrol rezervinin yüzde on biridir. İran, aynı zamanda dünyanın ikinci en büyük doğalgaz rezervine sahip ülkesidir, dünyanın bilinen doğalgaz rezervinin yaklaşık yüzde on beşi İran’dadır. Dünya’nın başka hiçbir ülkesi, her iki rezervin toplamında İran kadar potansiyele sahip değildir. İran henüz bu potansiyelini yeterince kullanamamıştır ve bu konuda Çin, Hindistan ve Avrupa’nın önemli şirketleriyle uzun vadeli anlaşmalar yapmaktadır. Dünya petrol rezervlerinin azaldığı ve doğalgaz kullanımının yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde, İran’ın kaynaklarını verimli kullanması halinde iktisadi ve siyasi açıdan çok daha etkin bir konuma gelmesi beklenmektedir. İran rejimi, iktisadi kaynaklarını verimli kullanabilirse, önümüzdeki yıllarda ekonomik açıdan önemli hamleler yapabilir. ABD kendi düşmanı olarak tanımladığı bir siyasi aktörün bu denli etkin bir hale gelmesinden rahatsızlık duyacaktır. Söz konusu bu gelişmeyi, Rusya, Çin ve Avrupa aynı ölçüde olumsuz karşılamayacaktır. Özet olarak, ekonomik açıdan Amerika’nın çıkarları, diğer aktörlerin çıkarlarıyla örtüşmemektedir.

⁴⁷ John W. Limbert, “Negotiating with the Islamic Republic of Iran: Raising the Chances for Success – Fifteen Points to Remember,” *USIP Special Report*, 199, Ocak 2008, Washington DC.

⁴⁸ age.

⁴⁹ Şah’ın sağlık nedenleriyle götürüldüğü iddiası.

Şekil 8. Dünya Petrol Rezervleri ve Dünya Petrol Üretimi - 2007. (Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2008)

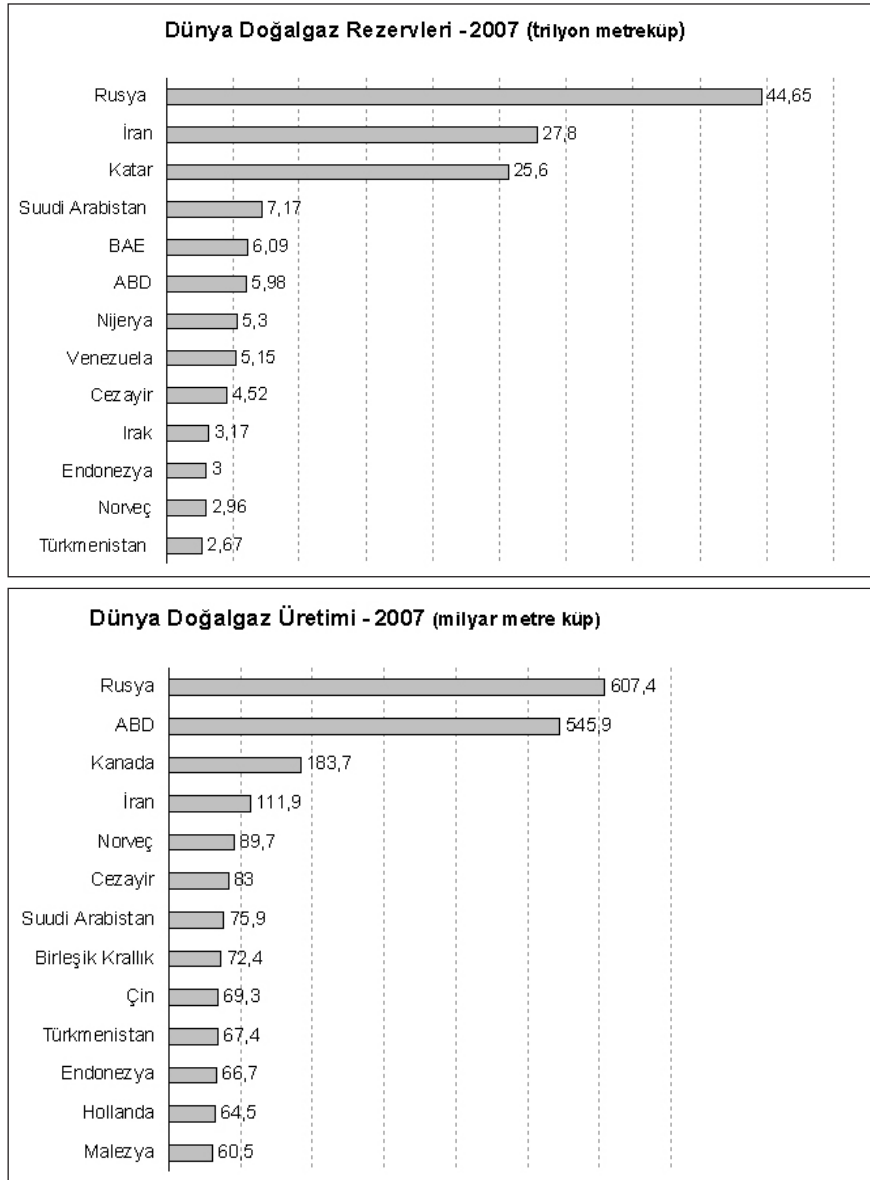
Dünya ham petrol sevkiyatının yaklaşık yüzde kırkı, İran Körfezinden yapılmaktadır ve 2025 yılında dünya ham petrol ihracatının yüzde altmış beşinin İran Körfezinden geçeceği hesaplanmaktadır. İran'ın günlük ham petrol üretimi 4 milyon varil civarındadır. Bu miktar kısa vadede alternatif kaynaklardan karşılanabilir; ama Hindistan, Çin ve Avrupa'nın artan tüketimleri ve ihtiyaçları fiyatlarda bir baskı oluşturmaktadır. İran'a yapılabilecek bir saldırının, dünya ham petrol piyasasında halen yüz elli dolar civarında seyreden petrolün varil fiyatını çok daha yukarıya çekmesi beklenmektedir. Bir saldırıyı müteakip İran'dan beklenen öncelikli hamlelerin başında, Körfez petrol trafiğini aksatmak ve hatta Orta Doğu'daki diğer bazı rafinerileri vurmak dahi olabilir. Bunun maliyetini kestirmek oldukça güçtür.

Petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki dalgalanmalar ve bu dalgalanmaların ekonomik ve siyasi etkisi, Irak işgalinin ardından giderek artmaktadır. Bu durum, özellikle kalkınmakta olan ülkeler ve Türkiye, AB ülkeleri ve Uzak Doğu'nun kalkınmış ekonomileri gibi petrol ve doğalgaz açısından dışa bağımlı ülkeler için önemli sıkıntılara neden olmaktadır. Gerek Rusya, gerekse İran zaman zaman sert söylemleriyle siyasi tartışmalar çıkararak petrol ve doğalgaz fiyatlarını manipüle etmektedir. OPEC üyesi diğer ülkelerin de bu durumdan fazla şikayetçi olduğu söylenemez. Kuzey hattındaki enerji koridorunda Rusya'ya giderek daha fazla bağımlı hale gelen Avrupa, güneyde Körfez petrolüne daha bağımlı hale gelip siyasi ve askeri tartışmalardan etkilenmek istememektedir. Dolayısıyla petrol ve doğalgaz ihtiyacı, AB üyeleri açısından ekonomik bir sorun olmaktan çıkıp bir güvenlik meselesi haline gelmiştir.

Rusya'nın enerji konusunda güvenilir bir taraf olmadığı, AB siyasi liderlerinin kafasında netleşmeye başlamıştır. AB üyesi ülkeler açısından öncelikli husus, enerji güvenliğini sağlayarak petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki dalgalanmaları önlemektir. Bu noktada enerji havuzunu genişletmek isteyen AB açısından Orta Doğu'da – baskıya dayalı olsa da – istikrar, en önemli ve öncelikli konudur. AB ülkeleri açısından Rusya'ya alternatif kanallar Orta Doğu, Orta Asya ve Hazar petrolleridir. Orta Asya ve Hazar petrolleri ve bu petrolleri taşıyacak petrol boru hatları konusundaki siyasi çekişmeler, hâlihazırda çözümlenebilmiş değildir; ancak Rusya'nın bu konuda geri adım atmasını beklemek gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır. Rusya'nın enerji nakil hatları ve petrol ve doğalgaz konularındaki doğrudan ya da dolaylı çıkar ortağı olan İran'ın, uzun vadede Rusya'nın müttefiki haline dönmesi ise AB ülkelerinin korkulu rüyasıdır. Böylesi bir ittifak, AB ülkeleri açısından daha ciddi sıkıntılara neden olma potansiyeline sahiptir. Bu nedenle İran'ın muhtemel hegemonya girişimlerinin önlenmesi ve sistemin meşru bir aktörü olarak sürdürülebilir bir müzakere sürecinin başlaması, AB ülkeleri açısından öncelikli amaçlardandır.

Irak işgali sonrasında artan petrol fiyatları nedeniyle Körfez bölgesinde önemli ölçüde sermaye birikimi oluşmuştur.⁵⁰ Bu sermaye birikimi Mortgage krizi nedeniyle sıkıntı yaşayan ve durgunluk tehlikesiyle karşı karşıya olan Amerikan ekonomisinin imdadına yetişmiştir. ABD, iktisadi durgunluk ve gerileme söylentilerinin arttığı bir ortamda, olumsuz giden ekonomisini finanse etmek için Uzak Doğu ve Körfez sermayesine daha fazla bağımlı hale gelmiştir. Hem petrol konusunda, hem de sermaye

⁵⁰ Taha Özhan, "Petrol Fiyatları," *SETA Raporu*, Aralık, 2005.

Şekil 9. Dünya Doğalgaz Rezervleri ve Doğalgaz Üretimi. (Kaynak: BP Statistical Review of World Energy, Haziran 2008)

ye açısından artan dışa bağımlılık, Amerikan ekonomisi ve siyaseti için uzun vadede sürdürülebilir bir denge sağlamaktan uzaktır. Bu bağımlılığın Amerika'nın ulusal güvenliği açısından da tehdit haline gelmeye başladığı söylentileri, Amerikan kamuoyunda daha yüksek sesle dile getirilmeye başlanmıştır. Bu bağımlılıklar, uzun vadede Amerika'nın ve Avrupa'nın siyasi reflekslerinin zayıflamasına neden olacaktır. Mevcut gerilimin ve dalgalanmaların sürmesi, Amerikan ambargosuna hâlihazırda alışkın olan İran'dan ziyade, Körfez petrolüne bağımlı AB ülkeleri, Uzakdoğu ekonomileri ve gelişmekte olan ülkelerin aleyhine işleyecektir. Sonuç olarak, İran nükleer krizinin ekonomik boyutu ve maliyeti, giderek siyasi ve stratejik boyutunun önüne geçmektedir.

Irak Savaşının ABD açısından doğrudan ekonomik maliyeti Temmuz 2008 itibariyle 700 milyar dolara yaklaşmış durumdadır ve bu rakamın uzun vadede 1 trilyon doları geçebileceği tahmin edilmektedir. Nobel ödüllü ekonomist Joseph Stiglitz ve Linda Bilmes'in Mart 2008 tarihli kapsamlı çalışmaları "3 Trilyon Dolarlık Savaş: Irak Savaşı'nın Gerçek Maliyeti"nde Irak Savaşı'nın dolaylı maliyetiyle birlikte Amerikan vergi mükelleflerine 3 trilyon dolara mal olduğunu hesaplamışlardır.⁵¹ Güvenlik kaygılarının ötesinde, kısa vadede getiri ihtimali olmayan böylesine devasa bir maliyeti, İran konusunda göze alıp alamayacağı tartışmalıdır. ABD, dünya ekonomisine bir istikrar getiren Bretton Woods sistemindeki merkezi rolünü Vietnam Savaşı'nın ekonomik ve siyasi maliyeti sonrası revize etmek zorunda kalmıştı. Irak Savaşı ve muhtemel bir İran operasyonunun da Amerikan

ekonomisini daha derinden sarsması beklenmektedir.

Nükleer Enerji İran İçin Bir Gereklilik mi?

Dünya petrol ve doğalgaz rezervlerinin önemli bir kısma sahip olan İran'ın gerçekten nükleer enerjiye ihtiyacı olup olmadığı sorusu, kuşku uyandıran ve tartışılmayı bekleyen hususlardan birisidir. İran, dünyanın ikinci en büyük petrol ve aynı zamanda ikinci en büyük doğalgaz rezervlerine sahip ülkesidir. Buna rağmen nükleer enerji arayışına yönelmesi, bu konudaki çalışmaların askeri amaçlı olabileceği kaygısını desteklemektedir. Ancak İran'ın iktisadi kalkınma ve nüfus artış hızı incelenince, artan enerji ihtiyacının önümüzdeki dönemde sorun yaratabileceği iddia edilebilir. İran'ın petrol üretimi halen devrim öncesi dönemden daha düşük bir seviyededir; buna karşın nüfusu devrimden bu yana neredeyse ikiye katlanmıştır ve nüfusun 2025 yılında 100 milyona ulaşması beklenmektedir. İran'ın nüfus artışı ve kalkınma hızına paralel olarak enerji tüketimi de hızla artmaktadır.

Petrol rezervlerini elektrik üretmek için kullanmak oldukça maliyetli bir yoldur. Fosil yakıtlar kullanıldıktan sonra geriye döndürülemezdir. Bu nedenle İran, petrol ve doğalgazı kendi iç elektrik üretiminde kullanmaktansa artı değeri daha fazla olan petrol ve petrokimya üretimi ve ihracatı için kullanmak istemektedir. Petrol ve doğalgaz ihracatı, İran'ın temel gelir kaynağıdır ve bu kaynağı ülkenin uzun vadeli kalkınma planları doğrultusunda kullanmak eğilimindedir. İran'ın kısa vadeli enerji talebi açısından nükleer seçenek bir zorunluluk değildir, ancak uzun vadeli planları için nükleer seçenekten daha fazla faydalanmak istemektedir. Kaynaklarını ne şekilde kullanacağı İran'ın kendi tasarrufundadır. İran'ın nükleer enerji konusunda çalışma yapmasına karşı olanların

⁵¹ Joseph E. Stiglitz and Linda J. Bilmer, *The Three Trillion Dollar War: The True Cost of Iraq War*, New York: WW Norton Press, 2008.

da iddialarını tatmin edici bir şekilde temellendirememiş olmaları, bu konudaki kaygıların karşılıklı güven eksikliğinden kaynaklandığını göstermektedir.

2) Çatışma Çözümleri Vizyonu ve Arabulucuların Muhtemel Katkıları

Bir sorunun barışçıl bir çözüm sürecine girebilmesi için, belli başlı gereksinimler söz konusudur. Tarafların, öncelikle sorunu çözülmesi gereken ortak bir mesele olarak görüp, bu konunun çözümlenmesi için istekli olmaları gerekir. Bu bazen baskı yoluyla, bazen de motive edici bazı etkenler sayesinde üçüncü taraflarca temin edilebilir. Diğer önemli faktör ise, sağlıklı iletişim akışının sağlanması ve tarafların birbirleriyle doğrudan veya dolaylı iletişim kurabiliyor olmalarıdır. Çözüm için motive edici faktörler ya iki tarafın da çözümsüzlük durumundan artarak kaygı duymaları ya da uzlaşi formülünün, taraflara reddedemeyecekleri bazı imkânlar sunmasıdır. Bu meselede, zamanlama kaygılarından dolayı taraflarda artan bir gerginlik oluşmaktadır ve bu gerginlik iki taraf açısından da rahatsız edici düzeylere ulaşmış durumdadır.⁵² Müzakere dışı seçeneklerin belirsizliğinden kaçınmak için, müzakere sürecinin bir an önce başlamasını sağlamak bir zorunluluktur. İran – ABD ilişkileri gibi kökenleri derinlere giden bir anlaşmazlıkta, müzakere sürecinin başlatılıp sürdürülebilmesi için bu asgari şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Üçüncül taraflar ve arabulucular, çoğu zaman devreye girerek bu şartların yerine

getirilmesine yardımcı olmaktadır.

Özellikle tarafların aralarındaki güç dengesinin asimetrik olduğu durumlarda, bu ön kabuller daha da fazla önem kazanmaktadır. Zira asimetrinin güçlü tarafında bulunan aktör, sorunun çözümünden ziyade güç dengesizliğinin kendi çıkarları doğrultusunda devamını isteyebilir. Amerika her türlü kitle imha silahlarına sahip olmasına karşın, İran'ın böyle imkânlarla sahip olması ihtimalinden rahatsızlık duyuyorsa, burada gerginliğin sadece güvenlik iddialarıyla temellendirilemeyeceği söylenebilir. Bu konuda Amerika lehine reel güç ve uluslararası meşruiyet açısından önemli bir asimetri söz konusudur; ama bu İran'ın nükleer silahlara sahip olması durumunda aynı düzeyde sürdürülemeyecek bir asimetridir. Tarafların çözüm konusunda samimi olup olmadıklarının en önemli göstergesi, doğrudan müzakere sürecine başlamaları konusundaki tavırlarıdır.

Arabuluculuk, anlaşmazlığın birincil taraflarının rızasıyla gönüllü olarak yapılan ve müzakere sürecine kolaylaştırıcı katkısı olacağı düşünülen bir müdahaledir. Arabulucu veya arabulucular; kurumlar, devletler, uluslararası organizasyonlar ve bireyler olabilir ve taraflara baskı yapmadan, süreci çözüm yönünde olumlu etkilemeye yönelik çeşitli müdahalelerde bulunurlar. Arabulucular kendi özel uzmanlıkları, prestijleri, siyasi ve ekonomik etkinlikleri ve sorunun çözümü için katkıda bulunabilecekleri kaynaklarıyla anlaşmazlığın bir sonuca bağlanması için uğraşırlar. Arabulucuların taraflarla veya üzerinde uzlaşlamayan konularla doğrudan veya dolaylı bağlantıları olabileceği gibi, konuyla fazla ilgisi olmayan taraflar dahi olabilirler. Arabulucular çoğu zaman ideolojik ve psikolojik engelleri bir süreliğine de

⁵² Jeffrey Rubin, Dean Pruitt, and Sung Hee Kim, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, Inc., 1994, s. 152-5; Saadia Touval and I. William Zartman, eds., *International Mediation in Theory and Practice*, Westview, 1985, II, s. 258-60; I. William Zartman, *Ripe for Resolution*, New York: Oxford University Press, 1989.

olsa hafifleterek tarafların, üzerinde anlaşılmasını temel sorunlara ve tarafların çıkarlarına odaklanmalarını sağlamaya çalışırlar.⁵³

İran – ABD gerginliği gibi karşılıklı güvensizliğin üst sevide olduğu ve ideolojik söylemlerin tartışmaları sulandırdığı bir bağlamda, arabulucuların veya kolaylaştırıcı rol oynayan aktörlerin müzakere öncesi süreçte, eğer müzakereler olacaksa müzakere sürecinde ve sonrasında oynayabilecekleri pek çok rol vardır. Arabulucular, temelde tarafların geniş kapsamlı ilişkilerinden ziyade üzerinde uzlaşılmasını meseleye odaklanırlar. Müzakereler uzun vadeli bir süreç olarak alındığında, farklı aktörler sürecin farklı aşamalarında değişik katkılarda bulunabilirler. UAEA teknik uzmanlığı, deneyimi ve saygınlığıyla teknik konularda önemli roller oynayabilir. Özellikle şu ana kadar dengeli ve sağduyulu bir tavır sergilemiş olmasından dolayı süreçte yapıcı katkıları olabilir. İki taraf arasında güç ve meşruiyet açısından bir asimetri olduğundan dolayı, Rusya ve Çin gibi aktörler İran lehine dengeleyici bir rol oynayabilirler. Böyle bir girişim İranlı diplomatların kendilerini masada daha rahat hissetmesine neden olacaktır. ABD, bu tarz bir role mâni olmak isteyebilir ama gerçekçi bir müzakere süreci için bu rol önemlidir.

⁵³ Arabuluculuğun uluslararası ilişkilerdeki kullanımı için realist iki yaklaşım: Jacob Bercovitch and Jeffrey Z. Rubin, eds. *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management, Reprint Edition*, New York: Palgrave Macmillan, 1994; I. William Zartman and Saadia Touval, "International Mediation in the Post-Cold War Era," in Crocker, Chester A., Fen Osler Hampson and Pamela Aall, eds. *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*, Washington, DC: United States Institute of Peace Press, September 1996.

Türkiye ise hem bir Amerikan müttefiki, hem de son yıllarda komşusu İran ile ilişkilerini güçlendirmiş bir bölge ülkesi olarak müzakere sürecinde kolaylaştırıcı⁵⁴ bir rol oynamaktadır. Sorunun uzlaşısıyla sonuçlanmasının Türkiye'nin menfaatine olduğu iki tarafça da bilinmektedir. İki taraf, süreç içerisinde Türkiye'yi kendi taraflarına çekmek veya en azından kendi tutumlarıyla ters olmaya-cak bir pozisyonda tutmak istemektedirler. Türkiye eğer taraflardan birinin müttefiki gibi davranmaya kalkarsa, arabulucu veya kolaylaştırıcı rolü oynama imkânını tüketmiş olacaktır. Kendi pozisyonunu da ortaya koymaktan çekinmeyen, tutarlı ve dengeli bir politika, Türkiye'nin de menfaatindedir.

Diplomatik müzakere süreci olacaksa, gündemin ve öncelik sıralarının belirlenmesine yardımcı olma ve süreç içerisindeki etkileşimi koordine etme rolü ve zaman zaman tarafları yönlendirmek kolaylaştırıcılara düşmektedir. Zorlayıcı yöntemler ve manipülasyonlar, ABD – İran gerilimi gibi yaklaşık 30 yıldır sürmekte olan bir anlaşmazlıkta netice vermeyecektir.

Müzakere Çerçevesi ve Diplomasinin İmkânları

Diplomatik müzakerelerin çoğu zaman birbirine paralel birden fazla boyutu vardır. İran – ABD nükleer krizindeki müzakerelerin de çıkar temelli, ilişkisel ve ideolojik boyutları vardır. Özellikle ABD – İran ilişkileri gibi köklü anlaşmazlıklarda ilişkisel ve ideolojik boyut, çoğu

⁵⁴ Arabulucular, müzakere öncesi süreçte sağlıklı iletişim akışını sağlamak ve bazı hassas konuları ve talepleri taraflara iletmek açısından yardımcı olabilir, hatta bu aşamada arabulucular, taraflar arasında düşük seviyede bazı doğrudan temasları da sağlayabilirler. 'Kolaylaştırıcı rol' olarak da tanımlanabilecek bu role göre üçüncü taraflar, süreçte doğrudan etkide bulunabilecek bir çaba içine girmezler.

zaman tarafların rasyonel çıkarlarının önüne geçerek anlaşmazlığın sürmesine neden olur. Müzakerelerin çıkar temelli boyutunda anlaşma imkânlarını düşünebilmek için, tarafların söylem olarak ileri sürdükleri iddialarını bir kenara koyup, birbirlerinden ne talep ettikleri veya gerçekten ne istedikleri tespit edilmelidir. İki taraf açısından da müzakere edilebilir konular ve hassas konular belirlendikten sonra muhtemel senaryoların tartışılmasına geçilecektir..

Tarafların pozisyonları incelendiğinde, uranyum zenginleştirilmesi gündemin en üst sırasındaki madde olarak görülmektedir. Çünkü zenginleştirilmiş uranyumun, atom bombası yapımından başka fazla bir kullanım alanı bulunmamaktadır.⁵⁵ Uranyum zenginleştirme tesislerindeki faaliyetlerin tamamen veya kademeli olarak askıya alınması dahi, iki ülke arasındaki uzun vadeli güven bunalımının aşılmasına yardımcı olmaya yetmeyecektir. Bu açıdan iki ülke arasında veya çoklu bir ortamda müzakereler başlayacaksa, bu müzakereler aynı zamanda güven tesisi sürecinin öncelikli adımları olarak algılanmalıdır. Güven tesisi boyutu, meselenin ilişki boyutuyla ilgilidir.

Çözumsuzluğun iki taraf açısından da maliyeti giderek artmaktadır. Amerika açısından bir uzlaşmaya varılmaması, İran'ın nükleer faaliyetlerine kontrolsüz bir şekilde devam etmesi demektir. Bunun aynı zamanda Irak'ta istikrarın sağlanmasına olumsuz etkisi vardır. İran açısından çözümsüzlük, uluslararası arenada yalnızlaşma ve askeri operasyona maruz kalma ihtimalinin art-

ması anlamına gelmektedir. İran da bu uzlaşmaz tavrını uzun süre devam ettirmekte zorlanacaktır. Taraflar kendi pozisyonlarında direttikçe kendi hareket alanlarını ve esnekliklerini yitirmektedirler.

İki tarafın da şahin liderler tarafından yönetiliyor olmasının hem avantajları, hem de dezavantajları vardır. Dezavantajları, bazen kendi lehlerine olmasa da belli pozisyonlarda uzun süre diretebilmeleridir. Avantajları ise, kendi çıkarlarının tersine gibi görünen tarihi adımlar atmış olsalar dahi vatan hainliği suçlamasıyla karşı karşıya kalmamaları ve kendi halklarına karşı yaptıklarını anlatma konusunda daha ikna edici olabilmeleridir. Camp David görüşmelerinde her ikisi de şahin sayılabilecek Enver Sedat ve Menahem Begin diploması alanında beklenmedik tarihi adımlar atabilmişlerdi. Benzer bir adım Ahmedinecad ve Bush'tan da beklenebilir. Sonuç itibarıyla şahinlerin barışının daha kalıcı olacağı söylenebilir. ABD eski Başkanlarından Richard Nixon'un 1972 yılında Çin'e yapmış olduğu ziyaret, ABD – Çin ilişkilerinde tarihi bir dönüm noktası olmuştur. Ancak tarafları müzakere masasına götürecektir süreçte, rasyonel ve daha mutedil aktörlere daha fazla rol düşmektedir.

Gerginliği Azaltmaya Yönelik Jestler

Diplomatik müzakerelerin iki ülke arasındaki sorunların tümünü bir çırpıda çözmesi beklenmemelidir ve bu noktada sabırsız olunmamalıdır. İran, ABD açısından diplomasinin imkânlarının zorlanması için Saddam'a göre daha uygun bir muhataptır. Bu krizde diplomatik müzakerelerin imkânlarını zorlamak için iki tarafa da sorumluluk düşmektedir. Psikolojik açıdan bazı jestler, diplomatik sürece ivme kazandırabilir.

⁵⁵ %5 ila 10 oranında zenginleştirilmiş uranyum, nükleer santrallerde yakıt olarak kullanılmaktadır. Atom bombası için ise en az %90 oranında zenginleştirme gerekmektedir.

Gerginliği artırmak iki tarafın da işine yaramamaktadır, bu açıdan gerginliği azaltmak için bazı jestlerle iki tarafın ilişkilerinde olumlu ön adımlar atılabilir. Bu adımlar, müzakerelerde ideolojik söylemleri ve suçlamaları yumuşatacağı gibi, aynı zamanda güven artırıcı bir çerçeve de oluşturacaktır. Somut konularda anlaşmanın ötesinde, bu girişimler tarafların ilişkilerini düzeltmek konusunda samimi olduklarının bir göstergesi olarak algılanacaktır. Bu noktada aşağıdaki somut adımların atılması düşünülebilir:

- ABD'nin İran'ı "şer eksenli" ve "haydut devletler" listelerinden çıkarması;
- İran'ın rehine krizinden dolayı mağdur olan diplomatların ailelerinden özür dilemesi;
- Her iki tarafın düşük seviyede de olsa geçici diplomatik gözlemcileri birbirlerine yollamaları;
- ABD'nin, İran'ın ABD bankalarında dondurulmuş hesaplarını serbest bırakması;
- İsrail'in kendi nükleer tesislerini UAEA denetimlerine açması veya sahip olduğu nükleer silah potansiyelini kademeli olarak azaltma yönünde kendiliğinden inisiyatif alması;
- Olumlu adımlar atmak ve jest açısından en uygun alan, ekonomik konular olduğundan, ekonomik işbirliği konusunda kapsamlı bir paket hazırlanması;
- Irak'ta İranlı bazı şirketlerin ihalelere girmesine izin verilmesi, bunun karşılığında da İran'ın, bazı temel ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Irak halkına yardımcı olması;
- İran ile doğrudan ilişki kurmaya çalışan ülkelere baskı uygulamaktan vazgeçilmesi...

3) Müzakerelerde Pozisyonlar, Çıkarlar ve İhtiyaçlar

a) ABD'nin Talepleri

- İran'ın nükleer faaliyetlerine son vermesi (özellikle uranyum zenginleştirilmesi ve ağır su santrallerinin askıya alınması);
- Uluslararası gözlemcilere sınırsız haklar tanınması ve İran'ın nükleer tesislerine şeffaf bir denetim rejimi oluşturulması;
- İran'ın Irak'ta direnişçilere destek vermemesi ve Irak'taki faaliyetlerine son vermesi;
- Güney Lübnan'da Hizbullah'a maddi – manevi desteğin çekilmesi;
- İsrail'in tehdit edilmesine son verilmesi ve İsrail'in İran tarafından resmi olarak tanınması;
- İran'ın ABD karşıtı organizasyonlara destek vermemesi;
- İran'ın Amerikan karşıtı söylemine son vermesi;
- İran'da demokratikleşme ve sivil topluma destek verilmesi...

b) İran'ın Talepleri

- Nükleer teknolojiye sahip olmak (hem nükleer enerji hem de silah kapasitesine);
- ABD tarafından resmi olarak tanınmak ve diplomatik ilişkilerin kurulması;
- ABD'nin İsrail'e olan askeri desteğini kesmesi;

- Rejimin ve ülkenin güvenliğinin iç ve dış tehditlerden arınması;
- Orta Doğu'nun nükleer silahlardan tamamen arındırılması ve bu konuda uluslararası kamuoyu aracılığıyla şeffaf ve tarafsız bir rejimin oluşturulması;
- ABD'nin İran'da rejim değişikliği yapmaya yönelik faaliyetlerini durdurması ve rejim muhaliflerine destek vermemesi;
- Rusya, Çin veya AB gibi küresel güçlerden birinin garantörlüğü;
- Irak'ın geleceği konusunda daha fazla söz sahibi olmak;
- Orta Doğu siyasetinde daha etkin bir rol oynamak;
- Ekonomik yaptırımların ve ambargonun sona ermesi.

İran'ın temel ihtiyaçları, aktörlerin tanımları kısmında da ifade edildiği gibi, “rejimin iç ve dış tehditlerden güvende olması” ve “uluslararası alanda tanınma arzudur”. İran'ın talepler listesi incelendiğinde, çözüm sayılabilecek herhangi bir opsiyonun İran'ın bu iki temel isteğini karşılamadığı takdirde yapılan/yapılacak anlaşmaların istikrar getirmeyeceği ortadadır. ABD'nin temel ihtiyaçları ise “güvenlik (teröre karşı ve Orta Doğu'da)”, “ulusal prestij” ve uzun vadeli stratejik hesaplarıyla ilgili bazı temel kaygıların giderilmesidir. Bu ihtiyaçlar da geniş kapsamlı bir vizyonla karşılanabilir. Yalnızca kendi pozisyonunda diretmek, iki tarafın da uzun vadeli hesaplarını tatmin etmeye yetmeyecektir.

İran'a yapılabilecek sınırlı veya geniş kapsamlı bir operasyondan sonra tarafların hiçbiri, kendini daha önce olduğundan daha fazla güvende hissetmeyecektir. Bundan dolayı saldırı seçeneği, güvenlik argümanı için tatmin edici bir açıklama olmaktan uzaktır. Böyle bir saldırıdan sonra terör faaliyetlerinin hız kazanması beklenebilir. Bir operasyonun hem maddi hem de stratejik maliyeti oldukça fazla olacaktır ve bu maliyetin çoğunluğu kısa vadede ödenecektir, getirisi de ancak ABD'nin uzun vadeli küresel stratejisine katkılarıyla ilgilidir. Sıcak çatışma ve saldırının istikrara herhangi bir katkısı olmayacaktır.

Diplomatik müzakereler sürecinin başlaması ve İran'ın uluslararası organizasyonlarda yer alması, tanınma açısından önemli bir adım olacaktır. Bu yüzden diplomatik süreç, İran açısından bazı konularda tatmin edicidir. Güvenlik konusu ise daha uzun vadeli güven inşası sürecinin parçasıdır ve bu ancak uzun soluklu bir diyalog sürecinin neticesinde oluşabilir.

İran tehditler karşısında nükleer programından vazgeçmeyecektir. Bunu, ancak kendi güvenliği konusunda belli başlı kazanımlar edindikten sonra riske edebilir. İran'ın ABD'ye göre zaman kazanma açısından daha fazla lüksü vardır. Açık uçlu müzakereler, Amerika'nın çıkarına değildir. Bu yüzden ABD, müzakere sürecini çok uzun vadeye yaymak istemeyecektir. Muhtemelen belli başlı sınırlar koyacak ve bu zaman sınırlarında somut bazı gelişmeler olmuşsa, diplomatik süreçteki aktivitelere devam edecektir. Aksi takdirde her an diploması haricindeki seçenekler gündeme gelecektir. İki tarafın da temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek muhtemel çözüm senaryolarını şu şekilde ifade edebiliriz.

c) ABD Açısından Kabul Edilebilir Senaryo

- İran, uranyum zenginleştirme faaliyetlerine süresiz son verir;
- İran nükleer tesisleri, uluslararası organizasyonların sıkı denetimine açılır;
- İran, İsrail'i diplomatik olarak tanır ve tehdit etmeye son verir;
- Irak'ta istikrarın tesisi konusunda İran'la işbirliği sağlanır;
- İran; Hizbullah, Hamas ve diğer ABD ve İsrail karşıtı örgütlere desteğini keser.

d) İran Açısından Kabul Edilebilir Senaryo

- Nükleer faaliyetlerini sürdürür ve teknolojik bilgisini artırır;
- ABD tarafından resmi olarak tanınır ve güvenliği konusundaki kuşkuları giderilir;
- Orta Doğu tamamen kitle imha silahlarından arındırılır ve bu konuda yaptırımlarla desteklenmiş bir uluslararası rejim üzerinde uzlaşılır;
- ABD, İran'da rejim karşıtı faaliyetlere verdiği desteği keser;
- İran iktisadi bazı kazanımlar elde eder;
- Nükleer enerji konusunda Batı'nın desteğini alır;
- Irak'ta daha fazla söz sahibi olması sağlanır.

Tarafların talepleri incelendiğinde aralarında önemli

bir uyumsuzluk olduğu görülmektedir ve bu uyumsuzluklar, müzakereler sürecinde karşılıklı tavizler yoluyla aşılabılır. Bunun için de, öncelikli olarak, karşılıklı taviz verilebilecek ve verilemeyecek hassas başlıklar tespit edilmelidir. Hassas konuların bir anda müzakere masasında çözülmesini beklemek fazla iyimserlik olur. Bunlar ancak belli bir güven inşası sürecinin ardından daha ciddi bir şekilde ele alınabilir. Bu açıdan müzakerelerde gündem belirlenirken arabulucu ve kolaylaştırıcı role talip olan aktör veya aktörler gündemi buna göre belirlemek durumdadırlar. Her şeyden önce, müzakere sürecini sekteye uğratabilecek ve güven bunalımına neden olabilecek adımları engellemek için İran'ın en azından müzakere süreci boyunca uranyum zenginleştirilmesiyle ilgili çalışmalarını askıya alması gerekmektedir. Amerika'nın da aynı şekilde kısmi de olsa karşı tarafla resmi ilişkiler geliştirme konusunda jest olabilecek adımlar atması gerekmektedir. Çok taraflı dahi olsa, iki ülkenin müzakere masasına oturması ve karşılıklı iyi niyet çerçevesinde ilişki kurması, bu sürecin önünü açacaktır. Şu da unutulmamalıdır ki, müzakerelerdeki kritik dönüm noktaları, genellikle hararetli tartışmaların ve müzakerelerin çıkmaza girdiği durumların hemen ardından yaşanmaktadır. Bu açıdan taraflara ve arabuluculara önemli roller düşmektedir.

e) Pazarlık Yapılması ve Karşılıklı Taviz Verilmesi Öngörülen Başlıklar

Karşılıklı muhalif gruplara destek. İran, ABD'nin kendi rejimini değiştirmek için girişmiş olduğu faaliyetleri askıya alması ve rejim muhalifi grupları sınırlandırması karşılığında; ABD karşıtı faaliyetlerde bulunan illegal organizasyonlara verdiği veya vermeyi düşündüğü desteği sınırlandırabilir. İran'ın Suriye ve Lübnan ile ilişkileri

aynı zamanda Filistin – İsrail sorununun çözümü açısından da önemlidir. Bu konuda istihbarat raporları doğrultusunda bir uzlaşi formülünde anlaşılabilir. Bu konuda, kimin terör örgütü olduğu tartışmasına girmek yerine, iki tarafın istikrarı açısından daha pragmatik bir anlaşmaya varılabilir.

Irak konusunda işbirliği ve daha etkin paylaşım. İran'ın özellikle Şii ulema ve Şii gruplar üzerinden Irak'ta önemli bir etkinliği vardır. İran'ın ideolojik ve dini açıdan Irak'taki etkinliği olumlu olarak değerlendirilebilirse, Irak'ta istikrarın tesisine katkıda bulunabilir. Tahran, Washington ve Bağdat sağlıklı bir iletişim içerisine girmedikleri sürece, Irak'taki istikrarın tesisi de ciddi tehdit altına girecektir. Bu tespit, ABD'de devlet desteğinde özerk olarak faaliyet gösteren USIP (Birleşik Devletler Barış Enstitüsü)⁵⁶ ve Baker, Hamilton raporlarında⁵⁷ da yer almıştır. İran'ın Irak'la tarihi, dini, etnik, coğrafi ve iktisadi bağları oldukça fazladır. Bu bağlar, Saddam döneminde ve özellikle İran – Irak savaşıyla önemli ölçüde zarar görmüş olsa da, bu potansiyel ortadan kalkmış değildir. İran, Şii grupların Irak seçimlerinde başarılı olmaları için maddi destek sağlamıştır. Özellikle Irak'ta daha kapsamlı bir iç savaş çıkması, ABD'nin Irak'tan çekilmesini zora sokacaktır ve bunun da Amerikan yönetimi açısından maddi ve siyasi maliyeti oldukça fazladır. İran'ın Irak'taki etkinliği ciddiye alınmak durumundadır. İran'ın Irak'taki Şii grupların hemen hemen tamamıyla

yakın ilişkileri vardır. Bu gruplar arasında çıkabilecek bir anlaşmazlıkta, İran'a önemli roller düşebilir. Irak konusu taraflarca sağlıklı bir şekilde müzakere edilebilirse ABD, İran ve Irak'ın menfaatlerine olumlu katkılarda bulunabilecek bir uzlaşya varılabilir. Dolayısıyla bu madde de, müzakereler paketinin önemli bir parçası olarak değerlendirilmelidir.

Ticari konular, petrol ve doğalgaz hatları. Ticari konular üzerinde anlaşmak ve karşılıklı menfaatleri sağlayabilecek adımlar atmak, diğer konulara göre daha kolay sayılabilir. Özellikle ambargo dönemlerinden sonra, jest olarak öncelikli adım atılan konular genellikle iktisadi konulardır. ABD'nin İran'a karşı uyguladığı ticari yaptırımları kaldırması karşılığında çeşitli işbirliği alanları yaratılabilir ve iki tarafın da menfaatine olabilecek adımlar atılabilir. Avrupalı ülkelerin, Rusya ve Çin'in halen İran ile önemli ticari ilişkileri vardır; bu ilişkiler de geliştirilebilir.

Tüm Orta Doğu'nun bir daha geri dönmek kaydıyla kitle imha silahlarından arındırılması. Bu konu Orta Doğu'nun güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Kitle imha silahlarıyla ilgili sorunlar, Orta Doğu'da önümüzdeki dönemde de başka örneklerle sıkça yaşanabilir. Bu gibi krizleri önleyebilmek için ortak protokoller üzerinde çalışılabilir. Bölgede ABD ve İsrail'in kitle imha silahlarına sahip olmaları, bölgenin tüm diğer aktörlerinin kendilerini güvensiz hissetmelerine neden olmaktadır. Daha geniş kapsamlı bir başlık ve hatta konferanslar serisi halinde, böyle bir misyon üzerinde uzlaşya varılmaya çalışılabilir. Güvenlik ve kitle imha silahlarının sınırlandırılması, ancak bölgesel bir vizyonla çözülebilir, müzakerelerde böyle bir vizyonun imkânları

⁵⁶ Geoffrey Kemp, "Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power, and the Nuclear Factor," *USIP Special Report*, No. 156, Kasım 2005, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr156.pdf>.

⁵⁷ James Baker III, & Lee H. Hamilton, "Iraq Study Group Report", *USIP*, Aralık 2006, http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf

hakkında çeşitli protokoller üzerinde uzlaşılabilir. Bu mesele sadece ABD ve İran arasında kalamayacak kadar geniş kapsamlı bir sorundur. Fakat tüm ilgili tarafların dâhil olduğu bir süreçle, bölgede uzun vadeli, kitle imha silahlarına karşı bir rejimin oluşmasına yardımcı olunabilir. Böyle bir uzlaşma için ilgili tarafların tümünün tavizler vermesi gerekmektedir. Bu açıdan uzlaşma, uzun vadeli bir müzakere ve güven tesisi sürecinin sonunda gelebilir. Bu konu, belki de müzakerelerde en fazla üzerinde durulması gereken başlıktır, çünkü iki tarafın da öncelikli kaygıları güvenlikle ilgilidir.

f) Müzakerelerde Sorun Çıkarabilecek Hassas Konular

Güvenlik konusu, tarafların birbirlerini tam tanınması, diplomatik ilişkilerin normalleşmesi ve İsrail'in konumu ile ilgili konuların kısa vadede çözümlenmesini beklemek iyimserlik olur. Ahmedinecad'ın "İsrail haritadan silinmelidir", "Holocaust olmadı" tarzında açıklamalar yapmış olmasına karşın, İran'ın temel kaygısı 1981 yılında Irak'ın Osirak Nükleer Tesislerinin tahrip edilmesine neden olan İsrail hava operasyonunun bir benzerinin kendi nükleer tesisleri için tekrar edilmesidir. İranlı yetkililer, aynı zamanda İsrail saldırı girişiminde bulunmadan kendilerinin İsrail'e saldırmayacağını söylediler. İran'a yapılabilecek saldırı durumunda İsrail, İran'ın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, İsrail'in konumu meselesi, nükleer sorunun ötesinde ele alınmak durumundadır. Örneğin İran dini lideri, İsrail'de tüm Filistinli mültecileri de kapsayacak bir referandum yapılması talebini dile getirmiştir. İsrail'i yok etmek isteyen bir anlayışın, bu tarz bir öneride bulunmayacağı rahatlıkla söylenebilir. Filistin – İsrail sorunu Orta Doğu'daki di-

ğer tüm sorunlarla olduğu gibi, İran nükleer kriziyle de yakından ilgilidir. İran bu soruna kalıcı bir çözüm bulunmadan İsrail'i tanımaktan kaçınacaktır ve hatta zaman zaman tehdit etmeye devam edecektir. Çünkü nükleer silahlara ve Amerikan desteğine sahip olan İsrail, İran için bir güvenlik tehdidi olmaya devam edecektir. Güvenlik ve tanınma sorunsalı, çoğu zaman taviz verilemeyen alanlar olarak algılanmaktadır. Bu yüzden gerginliği zamana yayılmış bir şekilde kademeli olarak azaltabilecek formüller üzerinde çalışılması gerekmektedir. Kuşkusuz bu sorunların birkaç oturumda çözümlenebileceğini düşünmek fazla iyimserlik olacaktır ancak kademeli formülleri oluşturmak için arabulucuların aktif gayretlerinin gerekli olduğu da açıktır.

g) Müzakerelerin Başarısızlığı Halinde ABD Açısından Başvurulabilecek Seçenekler

- BM tarafından daha sert yaptırım rejiminin uygulamaya sokulması;
- Ticari ve diplomatik yaptırımlar (petrol ambargosu);
- Sınırlı askeri operasyonla nükleer tesislerin bombalanması;
- ABD açısından en arzu edilir seçenek, İran'da rejim değişikliği yaparak ABD karşıtı olmayan yeni bir elitin göreve gelmesidir.

ABD açısından şu seçenekler öngörülmektedir: İran konusunda denenmeyen iki seçenek, askeri operasyon ve doğrudan müzakerelerin başlamasıdır. Baskı, tehdit ve ambargo politikaları, İran'ı uluslararası arenada yalnızlaştırmış olsa da rejimin iç meşruiyetine beklenenden daha az zarar vermiştir. İran konusunda askeri müdahale

seçeneği, Pentagon'un muhtemel seçenekler listesindeki yerini her zaman korumuştur ve Demokrat Parti'den bir başkan seçilse bile bu seçenek gündemdeki yerini koruyacaktır. Ancak Pentagon bu konudaki hesaplarını yaparken bu operasyonun muhtemel maliyetinden ziyade muhtemel etkisi üzerinde odaklanmıştır. İran'a karşı askeri müdahale ve belirli hedeflere yapılacak sınırlı saldırıların hem etkisiz kalacağı, hem de İran'ın nükleer meseledeki pozisyonunu ve Orta Doğu ile ilgili iddialarını meşrulaştıracağı değerlendirilmektedir. Bu yüzden de, sonucu belirsiz bir macera için böylesi yüksek bir maliyet riske edilmemiştir; uluslararası baskı ve tehditlerle yıldırma çabaları, geçtiğimiz birkaç yılda sonuç vermemiştir.

Rejim muhaliflerini harekete geçirmek ve diaspora-daki İranlıların katkısıyla İran'da rejim değişikliğine kalkışmak Amerika açısından gerçekçi bir yaklaşım olmayacaktır; çünkü böyle bir girişimi destekleyecek bir halk kitlesi İran'da mevcut değildir. Amerikan karar alıcıları, Irak konusunda Amerika ve Avrupa'da yaşayan rejim muhalifleri tarafından yanlış yönlendirilmişlerdi ve bundan dolayı Irak'ta istikrarı sağlamakta zorlanmaktadırlar. Aynı hatayı Amerika'daki rejim karşıtı İran diasporasını gereğinden fazla ciddiye alarak yapmak istememektedirler. Tüm bu dezenformasyon, aslında Amerikan devlet mekanizması içindeki değişik lobi ve çıkar gruplarının tezlerini destekleyici etkide bulunmaktadır. Sonuç olarak, İran'ın iç dengelerine yönelik etnik ve siyasi içerikli müdahaleler, kısa vadede etkili olmayacaktır.

Devrim sonrası yetişen nesil, halen rejime olan inanç ve güvenini sürdürmektedir. Ancak İran'da artan genç nüfus ve işsizlik oranlarını da göz önünde bulunduran ABD, ambargo rejimiyle İran halkının nükleer siyasetin

maliyetini sorgular duruma gelmesini sağlamaya çalışmaktadır. Artan Amerikan baskılarından çekinen, Amerika ile yüksek hacimde iş yapan Avrupa, Japon ve hatta Körfez menşeli bazı banka ve finans kurumları, İran'la iş yapmaktan kaçınmaktadırlar. Bu baskılar İran'ı doğrudan caydırmasa bile, İran ekonomisine zarar vermektedir.

İran'ın baskı ve yeni önerilerle terbiye edilmesi ve özellikle kitle imha silahları konusunda teminat alınması, İran'ın ABD nezdinde yapısal bir dönüşüm geçirmesini sağlayabilir. Bu yolla İran, "Şer Eksen'i'nin" yok edilmesi gereken bir mensubundan, Orta Doğu'da güçler dengesiyle kontrol edilebilir bir hasım haline dönüşebilir. İran, ABD tarafından Sünni rejimlere ve İsrail'e askeri yardımlarda bulunularak kontrol altına alınabilir.⁵⁸ Böyle bir dönüşüm, Orta Doğu'da hegemonyasını son derece yüksek bir maliyetle sürdürmeye çalışan Amerika'nın işini kolaylaştırabilir.

Orta Doğu'daki güçler dengesine oynamak, şüphesiz Amerika'nın Orta Doğu'daki yükünü ve maliyetini son derece hafifletecektir. Amerikan dış politikasına realist yaklaşan çevreler, muhtemel müzakerelere daha ümitli bakarken, Pentagon'da halen etkili olan neo-con'lar, Amerika için maliyetli de olsa Orta Doğu'da Amerikan – İsrail hegemonyasından taviz vermemeğe yanadırlar. Realist ekolün önemli akademisyenlerinden John Mearsheimer ve Stephen Walt, çok ses getiren *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası* adlı çalışmalarında

⁵⁸ Richard N. Haas, "The New Middle East," *Foreign Affairs*, November / December 2006, Vol. 85 (6); Talha Köse, "Orta Doğu'da Kriz ve Değişim: Amerikan Hegemonyasından Güçler Dengesine Geçiş," *Eski Yeni*, Vol 4, 2007, s. 5-10.

İsrail eksenli bir hegemonya girişiminin, Amerika'nın bölgesel ve küresel çıkarlarıyla çelişmekte olduğunu iddia etmektedirler.⁵⁹ İran'a karşı tavizsiz tutumun sürdürülmesinde neo-con'lar ve İsrail Lobisi önemli rol oynamaktadır. Amerika'nın Orta Doğu politikasında son dönemde hegemonyadan güçler dengesine geçişin sinyalleri verilmektedir; ancak böylesi yapısal bir dönüşüm, Amerika'nın İran'a karşı pazarlık gücünü azaltacağından, bu dönüşüm net bir şekilde ortaya konulmayacaktır. Nasr ve Takeyh, Orta Doğu'da 60'lı yıllarda seküler milliyetçi rejimlerin, ABD tarafından geleneksel krallıklar desteklenerek dengelenmesinin köktenci akımları güçlendirdiğini ve Saddam rejiminin İran'a karşı desteklenmesinin ABD açısından olumsuz sonuçlara neden olduğunu söylemektedirler. İran aleyhinde de benzer bir dengeleme politikasının, uzun vadede olumsuz sonuçları olacağı iddia edilmektedir. Bu görüşe göre, İran'ın dışlanması ve baskı altında tutulması yerine; Irak'ta istikrarın sağlanması, Filistin ve Orta Doğu'daki diğer önemli konularda da İran'ın müzakere süreçlerine davet edilmesi, uzun vadede Orta Doğu'da istikrar açısından daha etkili bir yöntem olacaktır.⁶⁰

⁵⁹ John J. Mearsheimer & Stephen M. Walt, *The Israel Lobby and U.S. Foreign Policy*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2007.

⁶⁰ Vali Nasr & Ray Takeyh, "Why Containing Iran Won't Work," *Foreign Affairs*, Vol. 87 (1), January/February 2005, s. 85-94.

Orta Doğu üzerinde uzun vadeli stratejik hesapları olmayan AB ülkeleri açısından nükleer bir İran ve Orta Doğu'da güçler dengesine dayalı bir istikrar, istikrarsız ve kaotik bir Orta Doğu portresine göre daha tercih edilebilir bir seçenektir. Bu noktada İran'la bir yandan sürdürülebilir diplomatik temasların başlaması ve aynı zamanda kontrollü gerginlik politikasının sürdürülmesi; askeri yöntemler ve ambargoya göre AB çıkarlarıyla daha uyumlu bir seçenektir.

h) Müzakerelerin Başarısızlığı Halinde İran Açısından Başvurulabilecek Seçenekler

- İran'ın nükleer enerji ve silah teknolojisine sahip olması;
- Irak'ta ve Orta Doğu'nun genelinde etkinliğini artırması;
- İran'ın Amerika aleyhine çalışan terör örgütlerine destek vererek Amerikan çıkarlarına dolaylı zarar vermesi;
- İran'ın Körfez'deki tanker trafiğini aksatarak dünya petrol fiyatlarını ve ekonomik istikrarı manipüle etmesi.

SONUÇ

SONUÇ: MÜZAKERE SÜRECİ, BÖLGESEL İSTİKRAR ve TÜRKİYE’NİN ROLÜ

Orta Doğu’daki sorunların yalnızca askeri sorunlar ve terör problemi etrafında değil, daha kapsamlı bir vizyon dahilinde, çok boyutlu ve uzun vadeli bir programla giderilmesi gerekmektedir. Bugüne kadar daha çok ikili ilişkiler ve bölgenin asli unsuru olmayan aktörler üzerinden yürütülen diplomasi girişimleri, bölgenin uzun vadeli istikrarına yapısal katkılarda bulunamamıştır. Orta Doğu satranç tahtasında her zaman feda edilebilecek piyonlar bulunmuş, ileri geri hamleler yapılmış; ancak, oyunun stratejisi daima dış siyasal akıl tarafından belirlenmiştir. Bu ise çoğu zaman Orta Doğu’nun asli unsurlarını rahatsız etmiştir.

Orta Doğu’da taşların yerine oturmasının ancak tüm aktörlerin ve tüm meselelerin dâhil edildiği geniş kapsamlı bir diyalog süreci ile mümkün olabileceği anlaşılabilir. Yukarıda da belirtildiği gibi güvenlik, tanınma ve karşılıklı güven tesisi gibi hayati sorunları, müzakereler çerçevesi ile çözümenin imkânı yoktur. Bu ve bunlarla ilgili sorunlar, tarafların ilişkilerinin normalleşmesiyle çözülebilir. Diyalog süreçleri, reel somut tartışmaları ve meseleleri ikinci plana atarak, taraflar arasın-

daki sorunların kökeni olan ilişkilerin negatif dinamiğini olumlu bir noktaya dönüştürmeye çalışır. Bu nedenle diyalog süreçleri, sorunlu ilişkilerin temelinde daha geniş kapsamlı değişiklikler yapmayı hedefler. Nitekim Orta Doğu’da güven ortamını tesis edecek bir diyalog ortamının bulunmaması, her türlü gerginliğin bir kriz atmosferine dönüşmesine neden olmaktadır.

İran, özellikle son nükleer kriz hamlesi ve İsrail’in varoluşunu sorgulamaya açmayı tekrar yüksek sesle dile getirerek bazı taşları yerinden oynatmaya çalışmıştır. Bu gibi krizler doğru şekilde yönetilebilirse, uzun vadede istikrarın tesisi için bir imkân haline dönüştürülebilir. Türkiye böyle geniş kapsamlı bir vizyonun evsahibi olabilir. Medeniyetler arası diyalogun ve işbirliğinin gündemde olduğu bir dönemde Orta Doğu gibi medeniyetlerin çıkar çatışmalarının odak noktasında bulunan bir bölgede, böyle bir vizyonun ortaya konulması ümit verici olabilir. Türkiye, tarihsel ve kültürel derinliğiyle ve diplomatik tecrübeleriyle böyle bir misyonu sürdürebilecek durumdadır. AB de Orta Doğu siyasetinde ve dünya siyasetinin şekillenmesinde daha etkin bir aktör olma niyetindeyse, bu tarz açılımları desteklemelidir. Türkiye’nin AB ve ABD ile olan ilişkileri bir avantajdır, ancak bölge ülkelerinin çıkarları da gözardı edilmemelidir.

Orta Doğu’da karar mercileri ile alınan kararlardan

etkilenenler arasında daima bir kopukluk yaşanmıştır. Orta Doğu'da barış ve istikrarı destekleyecek halk kitlelerinin ve yönetici elitlerin oluşturulması, bölgenin uzun vadeli vizyonu açısından önemlidir. Hainlik, ajanlık veya teröristlik ile suçlanamayacak bir topluluğun, zamanla inisiyatifini ellerine alıp bölgenin geleceği için ortak bir şekilde çalışmalarını gerekmektedir. Bölgenin asli unsuru olan aktörlerin birbirleriyle Londra, Washington ve Paris üzerinden değil, kendi belirledikleri bir gündem etrafında doğrudan görüşmelere başlaması çok önemlidir. Bu tarz bir ilişki biçiminde, kendileri için öncelikli olan konuları açık bir şekilde tartışarak ortak projeler oluşturabilirler.

Öncelikli olarak kitle imha silahları, sınır ve toprak gerginlikleri gibi riskli konuların üzerine gidilerek risk faktörlerinin hafifletilmesi gerekmektedir. Çok boyutlu karşılıklı işbirliği ve sıkı iletişimle güven artırıcı önlemlerin alınması, en azından sıcak tehditlerin bertaraf edilmesi açısından önem teşkil etmektedir. İran'ın nükleer krizi aşarak ve devrimci retoriğini bir tarafa bırakarak, tekrar bölgenin meşru ve yapıcı bir oyuncusu haline dönüşmeye başlaması, bölge istikrarı ve dünya barışı açısından önemlidir. Aynı şekilde ABD'nin Irak işgaliyle dünya kamuoyunda, özellikle İslam dünyası nezdinde uğradığı prestij kaybını telafi etmek için yapıcı birtakım adımlar atması gerekmektedir. Irak'ta istikrarsızlığın sürdüğü ve Filistin – İsrail sorununda gerginliğin arttığı bir ortamda ABD – İran gerginliğinin kontrollü bir şekilde azaltılması, bölge ülkeleri açısından son derece önemlidir.

İran nükleer sorununda halen diplomasinin ve çatışma çözümleri yöntemlerinin imkânlarından yeterince faydalanılmamıştır. Sorunun seyri içinde, farklı aşamalarda üçüncü tarafların katkı yapabileceği pek çok alan

bulunmaktadır. İran'ın temel ihtiyaçları, rejimin iç ve dış tehditlerden güvende olması ve bölgenin etkin bir aktörü olma arzusudur. ABD'nin temel ihtiyaçları ise, teröre karşı ve Orta Doğu'da güvenlik, ulusal prestij ve enerji gibi uzun vadeli stratejik hesaplarıyla ilgili bazı temel kaygıların giderilmesidir.

İran, tehditler karşısında nükleer programından vazgeçmeyecektir. Bunu ancak kendi güvenliği konusunda belli kazanımlar edindikten sonra gündeme alacaktır. Fakat İran'ın farkına varması gereken asıl konu, nükleer silahlar edinmesinin, ihtiyacı olan temel konuların hiçbirinde kendisine bir kazanım sağlamayacak olmasıdır. Nükleer silahlara sahip bir İran kendini ne daha güvende hissedecek, ne de uluslararası alandaki kuşatılmışlık hissinden kurtulacaktır. Çünkü İran'ın nükleer silahlara sahip olması, Türkiye dâhil hiçbir bölge ülkesi tarafından arzu edilmemektedir.

ABD, krizi tırmandırmanın bölgesel ve küresel çıkarlarına olumlu katkısı olmadığını anlamak durumundadır. İran'a yapılacak sınırlı bir operasyon, İran'ın kitle imha silahları edinme isteğini daha da artıracaktır. İran, kendini tehdit altında hissetmeye devam ettiği sürece, bölge istikrarını tehdit edecek girişimlerde bulunacaktır. Olası bir operasyonun askeri ve siyasi maliyeti ABD açısından tahminlerin çok üzerinde olabilir. Kitle imha silahlarının yayılmasını önlemek, işbirliği ve karşılıklı güven; ancak tedbir alınmasıyla sağlanabilir. Tehdit ve güç kullanımının bu konuda etkili olmayacağı, daha önce başka örneklerde de görülmüştür ve aynı hata İran konusunda tekrarlanmamalıdır. Bu bağlamda, ABD'nin hedeflerine ulaşmak için İran'daki etnik ve dini azınlıkları kullanmaya çalışması sonuç vermeyecek bir girişim olacaktır.

İran'a yapılabilecek bir askeri operasyon, Türkiye açısından da birçok riskler taşımaktadır. İran'ın Türkiye üzerinden vurulmasına izin vermek, Türkiye'yi bu konuda birincil derecede müdahil konumuna getirecek ve bu tavrı Türkiye – İran ilişkilerini gerginliğe sürükleyecektir. Böyle bir tavrın doğurabileceği güven tahribatını gidermek, Türkiye ve İran açısından kolay olmayacaktır. Türkiye – ABD ilişkileri de böyle bir kriz sonucu belirsiz bir sürece girebilir. Türkiye'nin ABD'den uluslararası örgütlerle koordineli şekilde hareket etmesini talep etmesi ve bu çerçevede yardıma hazır olduğunu belirtmesi daha tutarlı bir strateji olacaktır.

Türkiye'nin İran nükleer sorunu ve Orta Doğu'daki diğer sorunlarla ilgili aktif inisiyatif alması ve bu konuda kendi gündemini oluşturması doğal hakkı ve sorumluluğudur. Bu amaçla Dışişleri Bakanlığı diplomatlarının taraflarla yakın teması ve iletişimi devam etmelidir. Bu konuda Türkiye'nin AB dış politika yapım sürecine önemli katkıları olabilir. Türkiye'nin AB ile birlikte çalışması iki tarafın konuyla ilgili etkinliğini de artıracaktır. Sonuç olarak Türkiye, diplomatik seçenekler lehine tavrında net; fakat bu konuda oynayabileceği olumlu roller konusunda esnek bir strateji belirlemelidir.

KAYNAKÇA

Kaynakça

“Ahmadinejad Claims Holocaust Invented to Embarrass Germany,” *Deutsche Welle*, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,2144,2149241,00.html>, (28 Ağustos 2006).

Ansari, Ali M., *Confronting Iran: The Failure of American Foreign Policy and the Next Great Crisis in the Middle East*, New York: Basic Books, (2006).

Baker III, James; Hamilton, Lee H., “Iraq Study Group Report,” *USIP*, http://www.usip.org/isg/iraq_study_group_report/report/1206/iraq_study_group_report.pdf, (Aralık 2006).

Bennhold, Katrin, “Iran rejects nuclear incentives from Europe,” *International Herald Tribune*, <http://www.iht.com/articles/2005/08/05/news/iran.php>, (6 Ağustos 2005).

Bercovitch, Jacob and Rubin, Jeffrey Z., eds., *Mediation in International Relations: Multiple Approaches to Conflict Management*, Reprint Edition, New York: Palgrave Macmillan, (1994).

“Bolton: US intelligence has become politicized,” *Jerusalem Post*, <http://www.jpost.com/servlet/Satellite?cid=1200572500855&pagename=JPost%2FJPArticle%2FShowFull>, (21 Ocak 2008).

“Cheney: Iran will not get nuclear weapon,” *CNN*, <http://www.cnn.com/2007/POLITICS/10/21/cheney.iran.ap/index.html>, (21 Ekim 2007).

Chubin Shahram, “Iran’s Strategic Predicament,” *Middle East Journal*, Vol. 54 (1), (2000).

Chubin, Shahram, *Iran’s Nuclear Ambitions*, Carnegie Endowment for International Peace, (2006).

Coll, Steve, “Bombs,” *The New Yorker*, http://www.newyorker.com/talk/comment/2007/12/17/071217taco_talk_coll, (17 Aralık 2007).

“Dealing with Iran’s Nuclear Ambitions: Four Approaches,” *Christian Science Monitor*, <http://www.csmonitor.com/2006/0313/p09s01-coop.html>, (13 Mart 2006).

Dinmore, Guy, “Bush Targets ‘Tyrants’ in Human Rights Report,” *Financial Times*, http://us.ft.com/ftgateway/superpage.ft?news_id=fto022820050108001072, (28 Şubat 2005).

Dinmore, Guy, “US offers grants to opponents of Iran’s clerics,” *Financial Times*, http://www.ft.com/cms/s/0/9bfaece0-bdda-11d9-87aa-00000e2511c8.html?nclick_check=1, (6 Mayıs 2005).

Fletcher, Michael A.; Richburg, Keith B., “Bush Tries to Allay E.U. Worry Over Iran: Notion of U.S. Attack ‘Is Simply Ridiculous’,” *Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/articles/A43199-2005Feb22.html>, (23 Şubat 2005).

Friedman, George, “The U.S.-Iranian Negotiations: Beyond the Rhetoric,” *Stratfor Geopolitical Intelligence Report*, http://www.stratfor.com/weekly/u_s_iranian_negotiations_beyond_rhetoric#1, (12 Şubat 2008).

Gheissari, Ali; Nasr, Vali, “The Conservative Consolidation in Iran,” *Survival*, Vol. 47 (2), s. 175–90, (Summer 2005).

Gow, David; MacAskill, Ewen, “Washington tells EU firms: quit Iran now,” *The Guardian*, <http://www.guardian.co.uk/world/2007/nov/09/eu.iran>, (9 Kasım 2007).

Haas, Richard N., “The New Middle East,” *Foreign Affairs*, Vol. 85 (6), (November - December 2006).

Haas, Richard N., “Regime Change and its Limits,” *Foreign Affairs*, Vol. 84 (4), s. 66–78, (July – August 2005).

Houghton, David Patrick, *US Foreign Policy and Iran Hostage Crisis*, Cambridge: Cambridge University Press, (2001).

“Implementation of the NPT Safeguards Agreement in the Islamic Republic of Iran,” *IAEA*, <http://www.iaea.org/Publications/Documents/Board/2006/gov2006-14.pdf>, (4 Şubat 2006).

“Iran declares key nuclear advance,” *BBC News*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4900260.stm, (11 Nisan 2006).

“Iran is resolved to pursue nuclear program: Iranian president says nation has ‘legal right’ to nuclear energy,” *CNN*, <http://www.cnn.com/2005/WORLD/meast/09/17/iran.president/index.html>, (18 Eylül 2005).

“Iran NIE: Bureaucratic Coup D’etat,” *Newt Gingrich*, <http://www.humanevents.com/article.php?id=23914>, (12 Aralık 2007).

“Iran: Nuclear Intentions and Capabilities / National Intelligence Estimate,” *National Intelligence Council*, http://www.dni.gov/press_releases/20071203_release.pdf, (Kasım 2007).

“Iran: Nuclear resolution unacceptable,” *CNN*, <http://www.cnn.com/2004/WORLD/meast/11/27/iran.nuclear>, (27 Kasım 2004).

“Iranian leader denies Holocaust,” *BBC International*, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4527142.stm, (14 Aralık 2005).

“Iran’s top nuclear negotiator Ali Larijani said here Tuesday that Iran is ready to enter into serious nuclear talks as of August 23,” *GlobalSecurity*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060822-irna01.htm>, (22 Ağustos 2006).

“Islamic Republic of Iran’s Response to the Package Presented on June 6, 2006,” *Institute For Science And International Security*, <http://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf>, (6 Haziran 2006).

Jafarzadeh, Alireza, *The Iranian Threat: President Ahmedinejad and the Coming Nuclear Crisis*, New York: Palgrave Macmillan, (2007).

Kemp, Geoffrey, “Iran and Iraq: The Shia Connection, Soft Power, and the Nuclear Factor,” *USIP Special Report*, 156, <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr156.pdf>, (Kasım 2005).

Kessler, Glenn, “Six Powers Reach Accord On Iran Plan: U.S. Supports Combination Of Incentives, ‘Disincentives’,” *Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2006/06/01/AR2006060100363.html>, (2 Haziran 2006).

Kinzer, Stephen, *All the Shah’s Man: An American Coup and the Roots of Middle East Terror*, New Jersey: Wiley, (2008).

Köse, Talha, “Orta Doğu’da Kriz ve Değişim: Amerikan Hegemonyasından Güçler Dengesine Geçiş,” *Eski Yeni*, Vol. 4, s. 5-10, (2007).

Köse, Talha, “Psikolojik Savaşın Tehlikeli Cephaneleri; Nükleer Silahlar,” *Anlayış*, (Nisan 2007).

Kupchan, Charles A., “Europe and America in the Middle East,” *Current History*, Vol. 106, No. 698, (Mart 2007).

Limbert, John W., “Negotiating with the Islamic Republic of Iran: Raising the Chances for Success – Fifteen Points to Remember,” *USIP Special Report*, 199, (Ocak 2008).

Luers, William; Pickering, Thomas R.; Walsh, Jim, “A Solution for the US–Iran Nuclear Standoff,” *New York Review of Books*, Vol. 55(4), <http://www.nybooks.com/articles/21112>, (20 Mart 2008).

MacAskill, Ewen, “Iran and US see ‘positive’ steps in first formal talks since hostage crisis of 1980,” *The Guardian*, <http://www.guardian.co.uk/world/2007/may/29/iraq.topstories3>, (29 Mayıs 2007).

Mearsheimer, John J.; Walt, Stephen M., “The Israeli Lobby and U.S. Foreign Policy,” *Middle East Policy*, Vol. 23 (3), (Fall 2006).

Nasr, Vali; Takeyh, Ray, “Why Containing Iran Won’t Work,” *Foreign Affairs*, Vol. 87 (1), s. 85-94, (January - February 2005).

Özhan, Taha, “Petrol Fiyatları,” *SETA Raporu*, (Aralık 2005).

Penketh, Anne, “US and Iran holding ‘secret’ talks on nuclear programme,” *The Independent*, <http://www.independent.co.uk/news/world/politics/us-and-iran-holding-secret-talks-on-nuclear-programme-808647.html>, (14 Nisan 2008).

Pollack, Kenneth, *The Persian Puzzle: The Conflict Between Iran and America*, New York: Random House, (2005).

“President Ahmedinejad’s address at UNGA,” *GlobalSecurity*, <http://www.globalsecurity.org/wmd/library/news/iran/2006/iran-060920-irna02.htm>, (20 Eylül 2006).

“President Delivers State of the Union Address,” <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/01/20020129-11.html>, (29 Ocak 2002).

Rubin, Jeffrey; Pruitt, Dean; Kim, Sung Hee, *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*, 2nd edition, New York: McGraw-Hill, Inc., s. 152-5. (1994).

Sanger, David; Sciolino, Elaine, “Bush and China Endorse Russia’s Nuclear Plan for Iran,” *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2006/01/27/politics/27iran.html?pagewanted=print>, (27 Ocak 2006).

Semple, Kirk, “U.S. and Iranian Officials Meet in Baghdad, but Talks Yield No Breakthroughs,” *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2007/05/29/world/middleeast/29iraq.htm>, (29 Mayıs 2007).

Slevin, Peter; Linzer, Dafna, "U.N. Agency Rebukes Iran on Nuclear Activity: Broken Promises on Disclosure Cited," *Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/ac2/wp-dyn/A51396-2004Jun18?language=printer>, (19 Haziran 2004).

Stiglitz, Joseph E.; Bilmer, Linda J., *The Three Trillion Dollar War: The True Cost of Iraq War*, New York: WW Norton Press, (2008).

Takeyh, Ray, *Hidden Iran: Paradox and Power in the Islamic Republic*, New York: Times Books, (2006).

The National Security Strategy of the United States of America, <http://www.whitehouse.gov/nsc/nss/2006/nss2006.pdf>, Washington: The White House, (Mart 2006).

Touval, Saadia; Zartman, I. William, eds., *International Mediation in Theory and Practice*, Westview, II, s. 258-60, (1985).

Weisman, Steven R., "U.S. Pressure Yields Curbs on Iran in Europe," *The New York Times*, <http://www.nytimes.com/2006/05/22/world/middleeast/22iran.html>, (22 Mayıs 2006).

Wright, Robin, "In Gulf, Cheney Pointedly Warns Iran: As He Talks Tough, U.S. Pursues Diplomacy," *Washington Post*, <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/05/11/AR2007051100572.html>, (12 Mayıs 2007).

Zartman, I. William; Touval, Saadia, "International Mediation in the Post-Cold War Era", in Crocker, Chester A.; Hampson, Fen Osler and Aall, Pamela, eds., *Turbulent Peace: The Challenges of Managing International Conflict*, Washington, DC: United States Institute of Peace Press, (September 1996).

Zartman, William, *Ripe for Resolution*, New York: Oxford University Press, (1989).

Ekler

EK 1: İran Nükleer Programının Gelişimi ve Kriz Süreci

1957	İran ile ABD arasında nükleer işbirliği anlaşması imzalandı.
1967	ABD, İran'a Tahran Nükleer Araştırma Merkezi'nde kullanılmak üzere hafif-su reaktörü ve laboratuvar malzemesi sağladı.
1968	İran Nükleer Silahsızlanma Anlaşması'nı (NPT) imzaladı. Anlaşma 1970'te yürürlüğe girdi.
1970ler	İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, 1974'te ABD, 1976'da Almanya ve 1977'de Fransa ile nükleer teknoloji transferine ilişkin ikili anlaşmalar imzaladı.
1974	İran, Dr. Ekber İtimad'ın yönetiminde İran Atom Enerjisi Kurumu'nu kurdu. Dr. İtimad, İran'ın 20 yıl içinde 23.000 MW nükleer enerji üretmesinin ve nükleer yakıt çevrimi gerçekleştirmesinin amaçlandığını açıkladı.
1976	İran Alman Siemens şirketine bağlı Kraftwer Union AG ile Buşehr şehri yakında kurulacak 1300 MW'lık ikiz hafif-su reaktörü, Fransız Framatome ile ise Karun Nehri yakınlarında kurulacak 900 MW'lık ikiz hafif-su reaktörünün inşası için anlaşmalar imzaladı.
1979	İran İslam Devrimi'nin lideri Ayetullah Humeyni, İran'ın nükleer silah planı olamayacağını açıkladı. Bu tarihte İran nükleer çalışmalarını askıya alırken, Alman Kraftwer Union şirketinin Buşehr'deki iki reaktörün inşasını durdurma kararı alması üzerine, bu şirketle yaptığı anlaşmayı feshetti. Bu tarihte reaktörlerden biri tamamlanmış ve asıl nükleer elementler kargoya vermeye hazır durumdaydı.
1980–88	İran – Irak savaşı İran'ın nükleer programında ciddi yavaşlamaya neden oldu.
1984	Irak savaşı uçakları Buşehr nükleer tesisine saldırdı; İran, tesisin hasar almadığını açıkladı.
1990'lar	8 yıllık İran – Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte nükleer enerji konusu İran'da tekrar gündeme geldi.
1991	Çin, İran'a 1 ton kadar saf uranyum gönderdi. Bu, İran'ın 1990lar boyunca uranyum dönüştürme ve zenginleştirme deneyleri yapmasına imkân tanıdı.

1992	İran Çin ile İran'ın batısındaki Darkovin bölgesinde 950 MW'lık iki reaktör inşası yönünde anlaşma imzaladı; reaktörlerin inşasına bugüne değin başlanmadı.
1995	İran Rusya ile Buşehr'deki reaktörün tamamlanmasına yönelik bir anlaşma imzaladı.
1995	ABD Başkanı Bill Clinton, nükleer silah edinme çabasında olduğu ve Orta Doğu Barış Süreci'ni baltaladığı iddiasıyla İran'a yönelik petrol ve ticaret yaptırımlarını devreye soktu.
1990ların ortaları	Pakistan İran'a uranyum zenginleştirilmesinde kullanılan yüksek hızlı gaz santrifüj mekanizmalarının dizaynlarını ve teknik çizimlerini sattı.
1996	Amerikan Kongresi İran – Libya Yaptırım Bildirisi'ni devreye soktu. Aynı dönemde Clinton yönetimi tarafından İran ve Irak'a karşı çifte çevreleme politikası (dual containment) geliştirilerek iki ülkeye aynı anda baskı uygulandı.
29 Ocak 2002	Amerikan Başkanı George W. Bush, yıllık "Birliğin Durumu" konuşmasında İran, Irak ve Kuzey Kore'yi "Şer Ekseni" oluşturmakla suçladı.
Şubat 2002	Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nın (IAEA) raporunda İran'ın hali hazırdaki ve planlanan nükleer faaliyetlerinin sivil amaçlar üzerine olduğu belirtildi.
Ağustos 2002	İranlı rejim karşıtları İran'ın nükleer silah üretme programının parçası olarak Natanz'da bir uranyum zenginleştirme ve Arak'ta ağır-su tesisi inşa ettiğini iddia etti. İran bu iddialara sadece nükleer yakıt çevrimi çalışmaları olduğunu belirterek yanıt verdi.
Aralık 2002	Washington Natanz ve Arak tesislerinin uydu fotoğraflarında yaptığı inceleme sonrası bu tesislerin İran'ın "kapsamlı kitle imha silahı edinme çabası"nın parçaları olduğunu iddia etti. İran ise IAEA'nın nükleer tesislerini inceleme isteğine olumlu yanıt verdi.
Şubat 2003	İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi, ülkesinin nükleer yakıt çevrimi çalışmaları yürüttüğünü açıkladı. Bunun üzerine IAEA Direktörü Muhammed Baradei, İran'ın gelecekteki nükleer planları hakkında bilgi almak üzere Tahran'a gitti.
16 Haziran 2003	Baradei hazırladığı raporunda İran'ın nükleer çalışmalarının tümünü açıklamayarak Güvenlik Denetimi yükümlülüklerine uymadığını belirtti. Baradei, İran'a tüm tesis ve çalışmalarını açıklaması için 31 Ekim'e kadar süre vererek, İran'ı nükleer tesislerinin daha ayrıntılı incelenmesine yardımcı olması için uyardı.
Temmuz 2003	IAEA İran'daki tesislerde yeni bir inceleme sürecine başladı.

Ağustos 2003	UAEA Natanz tesisinde nükleer silahlarda kullanılacak düzeyde yüksek oranda zenginleştirilmiş uranyum tespit etti. İran ise daha sonra yaptığı açıklamada, bulunan uranyumun Pakistan'ın sağladığı malzemelerden artan materyallere ait olduğunu iddia etti.
Eylül 2003	UAEA Müfettişlerinin bazı tesislerde bulduğu ek zenginleştirilmiş uranyum izleri üzerine İran, NPT Anlaşmasının daha kapsamlı UAEA araştırmalarına olanak veren ek protokolünü imzalamaya razı oldu. ABD İran'ı NPT'nin hükümlerine uymamakla suçladı ve İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesini talep etti. Daha sonra ise AB Troykası (Almanya, Fransa, İngiltere) İran'a nükleer aktivitelerini tamamen açıklaması ve daha katı bir inceleme rejimine izin vermesi noktasında Ekim 2003'e kadar izin vermeyi öngören teklifi desteklemeye karar verdi.
21 Ekim 2003	AB Troykası, İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerini askıya alma ve NPT Ek Protokolü'nü resmen imzalama noktalarında anlaşmaya ikna etti.
31 Ekim 2003	UAEA İran'ın nükleer çalışmalarını içeren kapsamlı bir raporu Ajans'a sunduğunu açıkladı.
Kasım 2003	UAEA Direktörü Muhammed Baradey, İran'ın nükleer silah programı olduğuna dair hiçbir kanıt olmadığını açıklarken, ABD'den bu açıklamaya tepki geldi. Öte yandan, İran'ın plütonyum ürettiğini kabul etmesi üzerine, bu ülkenin kınanması çağrısında bulunurken, herhangi bir yaptırım önerisi getirmedi.
18 Aralık 2003	İran, UAEA'nın Viyana'daki merkezinde NPT'nin Ek Protokolünü imzaladı.
Şubat 2004	İran'ın Pakistan'ın atom bombasının fikir babası ve uygulayıcısı olan Abdül Kadir Han'dan nükleer silah teknolojisi aldığına yönelik iddialar ortaya atıldı. UAEA'nın bir raporunda ise İran'ın, nükleer bomba zincirleme reaksiyonunu tetiklemede kullanılan nükleer tetikleme materyalleri üzerine deneyler yürüttüğü iddia edildi. İran bu suçlamalara cevap vermezken, uranyum zenginleştirme programını durduracağını açıkladı. Takip eden araştırmalarda ise İran'ın programını durdurduğuna ilişkin bulguya rastlanmadı.
Mart 2004	UAEA İran'ı tüm nükleer çalışmalarını 1 Haziran'a kadar açıklaması noktasında uyardı.
Mayıs 2004	İran, UAEA'na tüm nükleer çalışmalarını içeren 1000 sayfalık bir dosya sundu.
Haziran 2004	UAEA İran'ı uranyum zenginleştirme mekanizmaları alma çabasında olduğu ve Ajans'ın müfettişleriyle işbirliği yapmadığı için eleştirdi. İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi ise İran'ın nükleer enerji hakkının uluslararası toplum tarafından kabul edilmesi gerektiğini ve İran'ın çalışmalarının geri döndürülemez olduğunu açıkladı.

27 Temmuz 2004	İran Natanz tesisindeki santrifüjlere UAEA tarafından yerleştirilen mühürleri sökerek burada çalışmalara yeniden başladı.
24 Ağustos 2004	İran Dışişleri Bakanı Kemal Harrazi, İsrail Genelkurmay Başkanı Moşe Yaaalon'un İran'a saldırıda bulunabilecekleri imasına karşılık, nükleer tesislerine yönelik saldırılara güç kullanarak cevap vereceklerini açıkladı.
Eylül 2004	İran "geniş-ölçekli" zenginleştirme çalışmalarına yeniden başladığını duyurdu. UAEA'ndan ise İran'a tüm nükleer çalışmalarını durdurması ve programını 25 Kasım'a kadar açıklamaması çağrısında bulunuldu. ABD Dışişleri Bakanı Colin Powell, BM Güvenlik Konseyi'nden İran'a yaptırım uygulanması isteğinde bulundu.
18 Ekim 2004	İran AB Troykası ile uranyum zenginleştirme çalışmalarını askıya almak için müzakere edebileceğini fakat bu hakkından asla vazgeçmeyeceğini açıkladı.
Kasım 2004	AB Troykası, İran'la var olduğu iddia edilen nükleer silah programını durdurması karşılığında ticaret ve nükleer enerji teşvikleri içeren bir anlaşmayı müzakere etmeye başladı. UAEA İran'a yönelik olarak NPT'nin Safeguards Anlaşması'nı uygulamasını ve bir sonraki inceleme dönemine kadar tüm nükleer çalışmalarını durdurmasını içeren bir karar tasarısı yayınladı. İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını açık uçlu olarak askıya almayı kabul etti. Bu ayda basına sızan gizli bir BM raporunda İran'ın nükleer silah programına dair bir ize rastlanmadığı fakat bu konuda kesin yargıya varmak için yeterli bilgiye sahip olunmadığı belirtildi.
Ocak 2005	İran UAEA müfettişlerinin gizli Parçin nükleer tesisini incelemelerine izin verdi.
Şubat 2005	İran Cumhurbaşkanı Muhammed Hatemi İran'ın nükleer teknolojiden asla vazgeçmeyeceğini; fakat bu çalışmaların tamamen barışçı amaçlar için olduğunu açıkladı. Rusya İran'a destek vererek Buşehr tesisi için yakıt sağlamak üzere bir anlaşma imzaladı. ABD Savunma Bakanlığı İstihbarat Ajansı Direktörü Amiral Lowell E. Jacoby Amerikan Kongresinde verdiği ifadede İran'ın 5 yıl içinde nükleer silah üretebilecek kapasitede olduğunu açıkladı. Bu tahmin 1995 yılından bu yana Amerikalı yetkililerin vurguladığı bir noktaydı.
Mart 2005	İran UAEA müfettişlerinin Parçin Nükleer Tesisi'nde inceleme yapmalarına izin vermedi.
Nisan 2005	İran, İsfahan Tesisi'nde uranyum-çevrim çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını duyurdu. ABD'nin İsrail'e yeraltı tesislerini bombalamak için kullanılan bombalardan satması üzerine bazı yorumcular, İsrail'in bu silahları İran'ın yeraltındaki nükleer araştırma tesislerini bombalamakta kullanacağını gündeme getirdiler.

Mayıs 2005	AB, İran'ın uranyum zenginleştirme programını yeniden başlatması halinde AB Troykası tarafından müzakere edilen ticaret ve enerji teşviki paketinin masadan çekileceğini açıklarken, İran bu paketin ayrıntılarını görmeyi bekleyeceğini belirtti.
2 Ağustos 2005	Amerikan Washington Post gazetesinin manşet haberinde, yakın zamanda hazırlanan gizli ABD Ulusal Güvenlik Öngörüsü belgesinde İran'ın 10 yıl içinde nükleer silah üretecek kapasiteye ulaşacağını belirtildiği iddia edildi.
5 Ağustos 2005	AB Troykası, İran'a nükleer yakıt çevrimi üretme çalışmalarını durdurması karşılığında ekonomik teşvik ve güvenlik garantileri içeren 31 sayfalık bir belge verdi.
8 Ağustos 2005	İran, AB Troykasının 31 sayfalık önerisini "saçma ve küçük düşürücü" olarak niteleyerek, nükleer zenginleştirme çalışmalarına NPT'nin 4. Maddesinin sağladığı haklar çerçevesinde "geri döndürülemez" bir biçimde yeniden başlayacağını açıkladı.
10 Ağustos 2005	İranlı teknisyenler UAEA müfettişlerinin gözetiminde İsfahan tesisindeki mühürleri söktüler. İran, tesiste uranyum dönüştürme çalışmalarına başladığı yönünde UAEA'nı bilgilendirdi. UAEA tesiste dönüştürülen uranyum olup olmadığını kontrol etmek için tesise gözetleme kameraları yerleştirdi.
11 Ağustos 2005	UAEA, AB Troykası'nın hazırladığı İran'a İsfahan'daki işlemleri durdurması çağrısı yapan taslağı gündeme aldı.
2 Eylül 2005	UAEA'nın bir raporunda İran'ın İsfahan tesisinde çalışmalarına yeniden başlamasından bu yana 7 ton uranyum hexaflourid –zenginleştirilmiş uranyum üretmek için özel santrifüj cihazlarının yüksek hızda döndürülmesiyle elde edilen gazsal bir bileşim– ürettiğini yazdı. Raporla İran'ın 18 yıllık gizli nükleer çalışmalarına vurgu yapılarak Ajans'ın "İran'da gizli olmayan nükleer materyal ya da faaliyetler olup olmadığını" söyleyebilecek durumda olmadığını belirtildi. Rapor, İran'a nükleer çalışmalarla ilgili "kişilere, alım dokümanlarına, orduyla bağlantılı çalıştaylara ve araştırma-geliştirme merkezlerine" erişim sağlaması için çağrıda bulundu.
17 Eylül 2005	BM Genel Kurulu'nda yaptığı konuşmada İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ülkesinin "barışçıl amaçlı nükleer enerji çalışması yürütme hakkından" vazgeçmesinin söz konusu olmadığını söyledi. Amerikalı yetkililer ise İran konusunu UAEA'nın oyuyla BM Güvenlik Konseyi'ne taşımayı öngördüklerini açıkladılar.
24 Eylül 2005	UAEA Yönetim Kurulu, İran'ın nükleer çalışmalarında şeffaf olmasının "kaçınılmaz ve artık ertelenemez" olduğunu belirten bir karar tasarsını kabul etti. Tasarıda İran konusunu BM'ye havale etmekten kaçınılırken, bu konudaki önemli konuların BM Güvenlik Konseyi'nin yetki alanında olduğu vurgulandı.

5 Kasım 2005	İran hükümeti, yabancı yatırımcıların Natanz tesisindeki çalışmalara katılabilmesine izin veren bir planı onayladı. Hükümet ayrıca İran Atom Enerjisi Kurumu'na (IAEK) yabancı yatırımcıları uranyum zenginleştirme çalışmalarına çekebilmek için gerekli adımları atması yönünde yetki verdi.
31 Ocak 2006	UAEA'nın raporunda İran'ın Güvenlik Denetimi Anlaşması'nın gerekleri çerçevesinde Ajans'ın talep ettiği nükleer sitelere ve gerekli dokümanlara erişime zaman geçirmeden yanıt verdiği belirtildi.
4 Şubat 2006	UAEA'nda yapılan oylamada 3 red oyuna karşılık 27 oyla İran'ın BM Güvenlik Konseyi'ne sevk edilmesine karar verildi. Bunu üzerine İran, NPT'nin temel yükümlülükleri hariç olmak üzere, UAEA ile gönüllü olarak yürüttüğü işbirliğine son vermeyi ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına yeniden başlamayı planladığını açıkladı.
3 Mart 2006	İran AB Troykasına 6 maddelik bir öneriler paketi sunarak süregelen müzakerelere bağlı olarak 2 yıllık bir süre için uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurma önerisinde bulundu. İran'ın bu teklifi, AB Troykası tarafından reddedildi.
16 Mart 2006	Amerikan Ulusal Güvenlik Strateji belgesinde İran, NPT'nin Güvenlik Denetimi yükümlülüklerini ihlal etmekle ve nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar için olduğunu objektif bir şekilde kanıtlayamamakla suçlandı.
11 Nisan 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, büyük bir basın toplantısı yaparak İran'ın uranyum zenginleştirmeyi başardığını açıkladı. Ahmedinecad: "İran artık nükleer enerjiye sahip ülkelerden birisidir. İran halkının direncinin sonucu olan bu çalışmalarımıza uluslararası anlaşmalar çerçevesinde devam edeceğiz."
26 Nisan 2006	İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney, ABD'nin İran'a saldırması halinde cevaplarının güçlü olacağını ve cevaplarını dünyanın mümkün olan her köşesinde vereceklerini söyledi.
28 Nisan 2006	UAEA, BM Güvenlik Konseyi'ne "İran İslam Cumhuriyeti'nde NPT Güvenlik Denetimi Anlaşması'nın Uygulanması" başlıklı bir rapor sundu. UAEA, raporun kapsadığı 30 günlük periyotta İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmasına hız verdiğini açıkladı.
15 Mayıs 2006	AB askeri nükleer programını durdurması karşılığında İran'a gelişmiş sivil amaçlı nükleer teknoloji vermeyi öngören ayrıcalıklı yeni bir paket sunmaya hazır olduğunu açıkladı. AB Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana, bunun için İran'ın uranyum zenginleştirme programını durdurmasının elzem olduğunu belirtti.

17 Mayıs 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, İran'ın AB'nin uranyum zenginleştirme karşılığında sunacağı teşvik paketinin reddedeceğini, zira bunun, altına karşılık fındık fıstık almak anlamına geleceğini açıkladı.
1 Haziran 2006	AB Troykası'nın hazırladığı öneriler paketi Rusya, Çin ve ABD'nin de katılımıyla İran'a sunuldu.
3 Haziran 2006	İran 5+1'in önerisini ciddiyetle inceleyeceğini belirtti.
6 Haziran 2006	AB Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana Tahran'a giderek 5+1'in öneri paketini İran'a resmen sundu. İran'ın baş nükleer müzakerecisi Ali Laricani öneriler paketinin bazı olumlu taraflarının olduğunu, bazı kısımlarının ise belirsiz olduğunu ve güçlendirilmesi gerektiğini belirtti.
16 Haziran 2006	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, 5+1'in öneriler paketinin atılmış ileri bir adım olduğunu ve İranlı yetkililerin paketi dikkatle inceleyeceklerini söyledi.
21 Haziran 2006	İran, 5+1'in öneri paketine cevabını 22 Ağustos'ta vereceğini açıkladı.
22 Haziran 2006	ABD Başkanı George W. Bush'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Stephen Hadley İran'a cevabını 29 Haziran'da Moskova'da yapılacak G-8 Dışişleri Bakanları toplantısından önce vermesi çağrısı yaptı. 29 Haziran toplantısı, 15-17 Temmuz G-8 liderler toplantısına hazırlık niteliği taşıyor.
25 Haziran 2006	Dışişleri Bakanı Abdullah Gül İran'a bir ziyaret yaparak İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Dışişleri Bakanı Manuçehr Muttaki, Nükleer Müzakereci Ali Laricani ve Eski Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani ile görüşmeler yaptı.
31 Temmuz 2006	BM Güvenlik Konseyi İran'ın nükleer yakıt zenginleştirmesini 31 Ağustos'a kadar durdurulmaması halinde, ekonomik ve diplomatik yaptırım öngören 1696 No.lu tasarımı kabul etti. 15 üyeli konseyde tasarıya karşı oy kullanan tek ülke Katar oldu.
26 Ağustos 2006	İran nükleer programını geliştiren bir ağır-su tesisini devreye soktu. İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, yaptırım ihtimaline omuz silkeren ülkesinin nükleer programını askıya almayacağını açıkladı.
31 Ağustos 2006	BM Güvenlik Konseyi'nin tanıdığı süre dolarken BM denetçileri İran'ın karara uymadığını açıkladılar. Amerikan Başkanı Bush, İran'ı "büyük bir tehlike" olarak tanımladı ve İran'ın bu tavrı için bedel ödemesi gerektiğini açıkladı.
11 Eylül 2006	ABD Dışişleri Bakanı Condoleeza Rice, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak durdurulması halinde dahi, ABD ile İran arasında 25 yıldan bu yana askıda olan diplomatik ilişkilerin yeniden canlandırılabilmesinin sinyallerini verdi.

12 Eylül 2006	İran tarafından diğer ülkelere gönderilen bir mektupta, BM Güvenlik Konseyi'nde devam eden yaptırım görüşmelerine son verilmesi halinde, İran'ın taraflarla müzakereye açık olduğu belirtildi.
13 Eylül 2006	İran'ın nükleer faaliyetlerini denetlemekle görevli UAEA denetçileri, bir mektupla Amerikan Temsilciler Meclisi'nin İran'ın nükleer programı üzerine Ağustos ayında yayınladığı raporda bazı "yanlış, yanıltıcı ve mesnetsiz" kısımlar bulunduğunu belirttiler.
20 Eylül 2006	BM Güvenlik Konseyi'nin daimi üyeleri, İran'a nükleer faaliyetlerini durdurması için tanınan fakat İran'ın uymadığı süreyi, Ekim ayının ilk haftasına kadar uzatmayı ve yaptırım görüşmelerini durdurmayı kararlaştırdılar.
3 Ekim 2006	UAEA İran'ın nükleer faaliyetlerinin dış denetime açılması noktasında, Fransa'nın kuracağı bir konsorsiyumun İran için uranyum zenginleşmesini önerdi.
23 Ekim 2006	UAEA Direktörü Muhammed Baradei, İranlı teknisyenlerin 164 santrifüjden oluşan ikinci bir hattı devreye soktuklarını ve günler içinde bu hattın uranyum zenginleşmesi için kullanılacağını açıkladı.
14 Kasım 2006	UAEA, İran'daki bir nükleer atık tesisinde yeni plütonyum ve zenginleştirilmiş uranyum izleri ve bunun yanı sıra atom başlıklarında kullanılacak olası malzemelerin izine rastlandığını açıkladı.
23 Aralık 2006	BM Güvenlik Konseyi oybirliğiyle aldığı kararla İran'ın hassas nükleer maddelere ulaşımını kısıtlama ve İran'ın nükleer programıyla bağlantılı 22 İranlı resmi yetkili ve bazı kurumların mal varlıklarının dondurulmasına karar verdi.
12 Şubat 2007	Avrupa Birliği Dışişleri Bakanları, BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik kısıtlı yaptırım önerilerini hayata geçirme ve İran'a nükleer ve füze sistemleri programlarında kullanılacak malzeme ve teknoloji satışını yasaklama noktasında anlaştılar.
22 Şubat 2007	UAEA yayınladığı yeni raporda, İran'ın BM Güvenlik Konseyi'nin İran'ın hassas nükleer faaliyetlerini durdurması için belirlediği 21 Şubat itibarıyla karara uymadığını açıkladı. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice ise İran'ın daha sert yaptırımlarla karşılaşabileceğini açıkladı.
8 Mart 2007	UAEA, İran'ın nükleer dosyasını görüşmek üzere toplandığı Viyana'da İran'ı Ajansla yeterli işbirliği yapmadığı gerekçesiyle eleştirdi ve İran'la 23 konudaki işbirliğini ve bu ülkeye olan nükleer yardımları durdurma kararı aldığını bildirdi.
14 Mart 2007	BM Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi, İran'a yönelik yeni yaptırımlar uygulanması noktasında anlaşmaya vardılar.
23 Mart 2007	İran, Basra Körfezi'nde 15 İngiliz askerini gözaltına aldı. İngiltere olaya sert tepki gösterirken, İran tarafı askerlerin esir alınışlarının görüntülerini uluslararası medyaya dağıttı.

24 Mart 2007	BM Güvenlik Konseyi, İran'ın uranyum zenginleştirme programını askıya almaması üzerine yeni silah ve mali yaptırım kararını oybirliğiyle onayladı.
9 Nisan 2007	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, ülkesinin sınaî ölçekte nükleer yakıt üretmeyi başardığını açıkladı.
17 Nisan 2007	İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki, Türkiye'ye ani bir ziyaret yaparak Dışişleri Bakanı Gül ve Başbakan Erdoğan ile görüştü. Muttaki, nükleer sorunun diplomatik yollardan çözülmesini arzu ettiklerini ve bu konuda Türkiye'nin yardımının kendilerini memnun edeceğini belirttiğini belirtirken, görüşmede İran'ın AB ile müzakerelere yeniden başlamak için Türkiye'nin arabuluculuğunu talep ettiği basına sızdı.
23 Nisan 2007	Lüksemburg'da toplanan AB Dışişleri Bakanları, İran'a yönelik Güvenlik Konseyi kararlarının genişletilerek uygulanmasında mutabık kaldılar. Kararla İran'a silah satışı ve İran nükleer programıyla ilgili kişilerin AB'ye girişinin yasaklanması ve malvarlıklarının dondurulması öngörüldü.
26 Nisan 2007	AB Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana ile İran'ın nükleer baş müzakerecisi Ali Laricani Ankara'da bir araya gelerek görüşmelerde bulundular. İki taraf görüşmeler sonrasında müzakerelere devam edileceğini açıkladılar.
23 Mayıs 2007	UAEA yeni açıkladığı raporda, İran'ın nükleer programını askıya almayı reddettiğini belirtti. Amerikan Başkanı Bush ise İran'a yönelik daha kapsamlı yaptırımlar uygulanması gerektiğini açıkladı.
7 Haziran 2007	UAEA Direktörü Muhammed Baradey, BBC'ye verdiği demeçte "aklını yitirmiş bazıları 'gidelim, İran'ı bombalayalım' şeklinde düşünüyorlar", dedi.
30 Ağustos 2007	UAEA'nın İran'la ilgili raporunu açıklayan Direktör Muhammed Baradey, İran'ın nükleer programına devam ettiğini fakat İran'ın nükleer faaliyetlerinin askeri amaçlara dönük olduğunu içeren bir bulguya rastlanmadığını söyledi. Bunun yanı sıra, 21 Ağustos'ta İran ile UAEA arasında imzalanan bir protokolle karşılıklı işbirliğinin devamına karar verildiği açıklandı.
22 Ekim 2007	UAEA Direktörü Muhammed Baradey, Le Monde gazetesine yaptığı açıklamada, İran'ın atom bombası yapabilmesi için 3 ila 8 yıla ihtiyacı olduğunu belirterek askeri yöntemleri düşünenlerin acelecilikle hareket etmemelerini istedi.
20 Ekim 2007	İran Ulusal Güvenlik Konseyi Başkanı ve Nükleer konulardaki baş müzakereci Ali Laricani, 2005 yılından beri sürdürdüğü görevinden istifa etti. Laricani'nin halefi olarak Said Celili atandı.
24 Ekim 2007	ABD İran'a yönelik yaptırımları artırma kararı alırken, İran Devrim Muhafızlarını kitle imha silahlarını yaygınlaştırmakla suçladı.

Kasım 2007	Kasım 2007’de Amerikan Ulusal İstihbarat Tahminleri Raporu (NIE) yayınlandı. Rapor, İran’ın istemesi halinde bilimsel ve endüstriyel kapasitesi açısından nükleer silahlar edinebileceğini öne sürdü fakat İran’ın bu yönde bir hedefi olduğunu iddia etmekten kaçındı.
15 Kasım 2007	UAEA’nın raporunda da İran’ın Ağustos ayında üzerinde anlaşılan protokol çerçevesinde nükleer programına devam ettiğinin gözlemlendiği, öte yandan ise İran’ın bazı nükleer alanlara erişimi kısıtlaması nedeniyle, UAEA’nın konuyla ilgili daha güncel bilgilere ulaşmakta sorunlar yaşadığı belirtildi.
18 Kasım 2007	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Körfez İşbirliği Teşkilatı’nın himayesinde Arap ülkeleriyle İsviçre gibi tarafsız bir ülke gözetiminde nükleer faaliyetlerin yürüyeceği bir plan üzerinde çalışacağını açıkladı.
22 Şubat 2008	UAEA Safeguard anlaşmasının uygulanmasına dair son raporunu yayınladı. Raporun İran’ın nükleer silahlanma programına ilişkin herhangi bir bulguya rastlanmadığına ilişkin kısmı geniş yankı buldu.
26 Şubat 2008	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, UAEA Raporu’nun İran milletinin bir zaferi olduğunu açıkladı.
3 Mart 2008	BM Güvenlik Konseyi, İran’a yönelik 3. etap yaptırımları devreye soktu. Konsey’in 15 üyesinden sadece Endonezya’nın karşı oyuyla kabul edilen tasarı halihazırda yürürlükte olan bazı seyahat kısıtlamalarını sertleştirirken, bir yandan da İran’ın yurtdışındaki mali varlıklarına yönelik ek kısıtlamalar getirdi.
5 Mart 2008	İran Yönetimi BM’nin son yaptırım kararına karşılık nükleer konularda muhataplarının UAEA olduğunu açıkladı.
16 Nisan 2008	13 Nisan tarihinde İran’ın nükleer görüşmeler için yeni bir paket hazırlayarak BM Genel Sekreteri Ban Ki Moon’a sunmasının ardından Şangay’da toplanan 5+1’ler İran’a nükleer görüşmelere geri dönmesi çağrısında bulundu.
26 Mayıs 2008	UAEA tarafından yayınlanan raporda İran’ın nükleer programıyla ilgili olarak Ajans’a bilgi vermekten çekindiği ve uranyum zenginleştirme çalışmalarına devam ettiği belirtildi.
27 Mayıs 2008	İran’ın UAEA nezdindeki temsilcisi Ali Aşgar Sultaniye İran’ın UAEA raporundaki tüm suçlamalara cevap verdiğini ve sözkonusu suçlamaların temelsiz olduğunu söyledi.
6 Haziran 2008	İsrail’in önceki Savunma Bakanı ve halihazırdaki Başbakan Yardımcısı Saul Mofaz, Yediot Ahrenot gazetesine verdiği mülakatta İran’ın nükleer programına devam etmesi halinde İsrail’in İran’a saldırmasının kaçınılmaz olduğunu açıkladı.

8 Haziran 2008	İran Başbakanı Nuri el -Maliki İran'ın başkenti Tahran'a yaptığı resmi ziyarette Irak'ın İran'a yönelik saldırıların üssü olmayacağını söyledi.
14 Haziran 2008	AB Konseyi Genel Sekreteri/Ortak Dış ilişkiler ve Güvenlik Politikası Yüksek Temsilcisi Javier Solana İran'a 5+1 ve AB'nin yeni teşvik paketini sundu. Yeni pakette İran ile batılı ülkeler arasındaki ticari ve diplomatik ilişkilerin normalleşmesi, DTÖ'ne üyelik ve İran'ın sivil nükleer altyapısına destek verilmesi gibi unsurlar bulunurken, İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki İran'ın pakete olumlu baktığını belirtti.
20 Haziran 2008	The New York Times gazetesi Amerikalı yetkililere dayandırdığı haberinde İsrail'in 5 Haziran tarihinde İran'a yönelik bir operasyonun provasını olarak 100 savaş uçağının katılımıyla bir askeri tatbikat yaptığını duyurdu. İsrail ordusu haber hakkında detay vermezken tatbikatın rutin hazırlıklar çerçevesinde olduğunu açıkladı.
21 Haziran 2008	UAEA Direktörü Muhammed Baradei İran'a yönelik bir askeri saldırının tüm bölgeyi ateş topuna çevireceğini söyledi.
23 Haziran 2008	AB üyesi ülkeler İran'a yönelik yeni bir yaptırım paketini uygulama noktasında anlaşılabilir. İran'ın Avrupa başkentlerindeki çeşitli banka hesaplarını donduran ve yeni ticari kısıtlamalar getiren karar İran'ın sert tepkisiyle karşılaştı. İranlı yetkililer Solana'nın teşvik paketinin gündemde olduğu sırada alınan kararın kabul edilemez olduğunu belirttiler.
26 Haziran 2008	İran'ın önceki nükleer başmüzakerecisi ve halihazırdaki Meclis Başkanı Ali Laricani, İran'ın batılı ülkelerden gelen baskılar karşısında beklenmedik adımlar atabileceğini ve diplomatik müzakereler için az bir zaman kaldığını söyledi.
30 Haziran 2008	İran Devrim Muhafızları Komutanı Muhammed Ali Caferi, ABD ya da İsrail tarafından askeri harekate maruz kalmaları durumunda Körfez'den kaynaklanan petrol hatlarından akışı keseceklerini söyledi.
2 Temmuz 2008	İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki, ABD ve İsrail'in İran'a yönelik askeri planları hakkındaki söylentileri ciddi bulmadığını, Orta Doğu'da yeni bir savaş başlatacak böylesi bir gelişmenin "delilik" olacağını söyledi.
2 Temmuz 2008	ABD Genelkurmay Başkanı Amiral Mike Mullen İsrail ziyareti sonrası, İsrail'in İran'a yönelik planları hakkında diplomasi unsurunun ön plana çıkarılması gerektiğini, Orta Doğu'nun halihazırda yeterince istikrarsız olduğunu, yeni bir istikrarsızlık unsurunun arzu edilemeyeceğini söyledi.

5 Temmuz 2008	İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki tarafından AB'ye iletilen mektubun AB önerilerine ilişkin olumlu bir yaklaşım sergilediği belirtildi.
13 Temmuz 2008	İran yeni geliştirdiği uzun menzilli füze sistemlerini başarıyla denediğini açıkladı.
15 Temmuz 2008	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad İran'a yönelik bir askeri operasyonun ABDa, İsrail ve tüm bölge ülkeleri için çok ağır sonuçları olacağını söyledi.
16 Temmuz 2008	İran'ın dini lideri Ayetullah Ali Hameney İran'ın nükleer görüşmelere açık olduğunu fakat bu konuda asla taviz vermeyeceği kırmızı çizgilerinin bulunduğunu söyledi.
17 Temmuz 2008	Amerikan Senatosu'nun Bankacılık Komitesi İran'a yönelik yeni ekonomik ve ticari yaptırımlar içeren bir tasarımı onayladı.
18 Temmuz 2008	İsrail ulaştırma bakanı Saul Mofaz İsrail'in İran'a yönelik bir askeri operasyona hazırlıklı olması gerektiğini söyledi.
18 Temmuz 2008	İran Dışişleri Bakanı Manučehr Muttaki Cenevre'de yapılacak nükleer müzakereler öncesi Ankara'ya resmi bir ziyarette bulundu. Dışişleri Bakanı Ali Babacan'la görüşmelerde bulunan Muttaki Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ve Cumhurbaşkanı Abdullah Gül tarafından da kabul edildi.
19 Temmuz 2008	ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice Amerika'nın "sürekli düşmanları" bulunmadığını belirterek İran ile diyaloga açık olduklarını söyledi. Rice, ABD Dışişleri Bakanlığı'nın üç numaralı ismi Müsteşar William Burn'un 20 Temmuz'da Cenevre'de yapılacak nükleer görüşmelere katılacak olmasının Amerika'nın İran'a yönelik politikalarında diyalog seçeneğini masada tutmasının bir kanıtı olduğunu söyledi.
19 Temmuz 2008	İran ve 5+1'in nükleer müzakerecileri Saad Celili ve Javier Solana'nın Cenevre'de yaptıkları müzakereler somut bir sonuç vermezken taraflar Ağustos ayı başlarında uranyum zenginleştirme programı hakkında tekrar görüşmeye karar verdiklerini açıkladılar. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlarından Willim Burns de görüşmelere katılırken İran'lı yetkililerle doğrudan görüşmedi.
21 Temmuz 2008	ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice İran'ın 5+1'in önerilerine cevap vermek için iki haftası bulunduğunu, aksi takdirde "cezalandırıcı önlemlerle" karşı karşıya kalacağını açıkladı.
22 Temmuz 2008	ABD ile Hindistan arasında sivil nükleer teknoloji değişimini öngören anlaşma Hindistan Kongresi'nde kabul edildi.
30 Temmuz 2008	İran Dini Lideri Ayetullah Ali Hamaney İran'ın nükleer teknoloji elde etmeye tehditlere aldırmadan devam edeceğini söyledi.

31 Temmuz 2008	ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormack, İran'ın 2 Ağustos Cumartesi gününe kadar Geneva toplantısı sonuçlarına cevap vermesi gerektiğini söyledi.
31 Temmuz 2008	Tahran'da toplanan Bağlantısızlar Hareketi Konferansı sonuç bildirgesinde İran'ın barışçıl nükleer enerji edinme hakkına destek verdi. Türkiye, konferansa misafir ülke olarak Dışişleri Bakanı Ali Babacan başkanlığındaki heyetle katıldı. Babacan, İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad ve başmüzakereci Saad Celili ile de görüştü. Görüşmede ayrıca İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad'ın Ağustos ayı içinde Türkiye'ye yapacağı ziyaret de görüşüldü.
31 Temmuz 2008	ABD Dışişleri Bakanlığı ve AB yetkilileri İran için daha önce koydukları 2 Ağustos'a kadar son cevap tarihinin geçerli olmadığını, İran'dan yakında bir cevap beklediklerini söylediler.
1 Ağustos 2008	UAEA, Hindistan ile ABD arasındaki sivil nükleer teknoloji anlaşmasını onayladı.
2 Ağustos 2008	Suriye Cumhurbaşkanı Beşar Esad Tahran'ı ziyaret ederek İran'ın nükleer enerji çalışmalarına destek verdi.
5 Ağustos 2008	İran, 5+1'in öneriler paketine cevap olarak gönderdiği mektupta kendi önerilerine aynı şekilde cevap verilmesi halinde öneriler paketine somut cevap vereceğini bildirdi.
6 Ağustos 2008	ABD ile Hindistan arasında sivil nükleer teknoloji değişimini öngören anlaşma Hindistan Kongresi'nde kabul edildi.
14 Ağustos 2008	İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinecad, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün davetlisi olarak İstanbul'a geldi. İkili heyetler arası görüşmeler sonucunda uyuşturucu kaçakçılığı, organize suçlar ve terörizmle mücadele ile diğer bazı konularda işbirliği anlaşması imzalanırken enerji konusundaki görüşmelerin Ağustos ayı içinde yapılacak ek görüşmelerle karara bağlanacağı belirtildi. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül nükleer konularda 5+1 öneri paketinin tüm ülkelerin yapıcı tutumu çerçevesinde ele alınması gerektiğini ve aynı zamanda İran'ın NPT'den doğan haklarının korunmasının önemli olduğunu söyledi. Türkiye ile işbirliğine verdikleri önemi vurgulayan Mahmud Ahmedinecad da nükleer müzakerelerde diyaloga açık olduklarını fakat nükleer enerji amaçlarından asla taviz vermeyeceklerini belirtti. Ahmedinecad'ın ziyareti İsrail ve ABD'nin eleştirilerine konu olmuş, Amerikan Dışişleri Bakanlığı Türkiye'nin İran ile yapacağı bir enerji anlaşmasının İran'a yönelik yaptırım rejimini zayıflatacağını öne sürmüştü.

EK 2: AB Troykası / AB

21 Ekim 2003

AB – 3 ile İran aşağıdaki noktalarda anlaşılır:

- İran, UAEA Ek Protokolü'nü imzalayacak ve Meclis'inde onay sürecini başlatacaktır.
- İran tüm zenginleştirme çalışmalarını durduracaktır.
- AB, İran'ın nükleer enerji hakkını tanımaktadır.

EK 3: 15 Kasım 2004- Paris Anlaşması

15 Kasım 2004 – Paris Anlaşması

“21 Ekim 2003’te anlaştıkları noktalara bağlılıklarını yineleyen ve bu metin üzerinden görüşmelere devam eden taraflar aşağıdaki noktalarda anlaştılar.

- AB Troykası ve İran NPT’ye bağlılıklarını yenilediler.
- AB Troykası, İran’ın NPT çerçevesindeki yükümlülükleri dâhilinde bu anlaşmayla belirlenen haklarını ayırım yapmadan tanıdı.
- İran, NPT’nin 2. Maddesi’ne uygun olarak nükleer silah peşinde olmadığını/olmayacağını yeniden belirtti. İran, UAEA ile tam ve şeffaf işbirliği yapacağını yeniledi, onay süreci devam eden Ek Protokolü gönüllü olarak uygulamaya devam edeceğini belirtti.
- Bu anlaşmaya göre İran güven inşasına yönelik olarak aşağıdaki faaliyetleri gönüllü olarak durdurdu:
 - Tüm zenginleştirme ve yeniden işleme aktiviteleri;
 - Gaz santrifüj sistemlerini kurma ve ithal etme;
 - Gaz santrifüjlerinin kurulum ve birleştirme testi ve çalıştırılması;
 - Plütonyum ve uranyum ayırmayla ilgili tüm çalışmalar...
- AB Troykası, bu önlemlerin tek taraflı alındığını ve yasal yükümlülük olmadığını tanıdı.
- Anlaşma, İran’ın nükleer programının tamamen barışçıl amaçlar üzerine olduğunu objektif şekilde ortaya koymayı ve sonuçta karşılıklı nükleer, ekonomik ve teknolojik işbirliği ile güvenlik meselelerinde anlamlı garantiler oluşturmayı hedeflemektedir.
- Oluşturulacak Değerlendirme Komitesinin müzakereleri sonucuyla eşgüdümlü olarak aşağıdaki noktalarda adım atılacaktır:
 - AB, İran’ın Dünya Ticaret Örgütü üyelik görüşmelerine başlamasını aktif olarak destekleyecek, İran ile Ticaret ve İşbirliği Anlaşması müzakerelerini yeniden başlatacak;
 - AB Troykası, UAEA Genel Direktörü Muhammed Baradey’in İran’ı Nükleer Döngüye Çok Taraflı Yaklaşımlar Uzman Grubu’na davetini destekleyecek;
 - AB Troykası ile İran nükleer konudaki gelişmelerden bağımsız olarak El Kaide ve Halkın Mücahitleri gibi terörist örgütler karşısında terörle mücadele etmedeki ortak tutumlarının altını çizmektedirler.
 - Bunun yanı sıra Irak’ta anayasal hükümet kurma yönündeki siyasi sürece desteklerini bildirmektedirler.”

EK 4: İran ile Nükleer Anlaşmanın Unsurları

İran ile Nükleer Anlaşmanın Unsurları

İran'ın zenginleştirme ve işleme çalışmalarını durdurması, ağır su reaktörü projesini iptal etmesi ve Ek Protokolü uygulaması karşılığında AB aşağıdaki başlıklar altındaki noktaları önermektedir:

1. Nükleer Enerji
 - İran'ın nükleer enerji çalışması yürütme hakkını tanıma;
 - Nükleer reaktörler, yakıt ve atık konusunda Rusya – İran işbirliğini destekleme;
 - Atık yakıtın geri verilerek, İran dışında işlenmesi şartıyla pazar fiyatlarında uluslararası pazarlara erişim için siyasi güvenceler verme;
 - Nükleer güvenlik ve fiziki koruma alanlarında İran ile işbirliği yapma;
 - İran'ın araştırma amaçlı hafif su reaktörü edinmesine destek olma.
2. Teknoloji ve İşbirliği
 - Çalışmaların durdurulduğu kesinleştikten sonra AB – İran Ticaret ve İşbirliği Anlaşmalarının müzakerelerine yeniden başlama;
 - İran'ın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğine destek olma;
 - Sivil havacılık, yatırım, petro-kimya endüstrisi, iletişim, demir ve deniz yolu taşımacılığı ile araba üretimi gibi konularda işbirliğini geliştirme.
3. Siyaset ve Güvenlikle İlgili Meseleler
 - İran'a 1995 tarihli ve 984 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ve İngiliz – Fransız ulusal deklarasyonlarıyla uyumlu olarak pozitif ve negatif güvenlik garantileri verme;
 - Terörizme karşı işbirliği yapma, Halkın Mücahitleri Örgütü'nü de bu çerçevede değerlendirme;
 - Bölgesel güvenlik meseleleri hakkında İran ile kapsamlı siyasi ve güvenlik diyalogu kurma;
 - Kitle imha silahlarından ve yayılmasından tamamen arındırılmış bir Orta Doğu için çalışma;
 - İran ile kitle imha silahlarının ihracı, transit geçişleri ve son kullanımlarını düzenleyecek bir ulusal sistemin kurulmasında işbirliği yapma;
 - İran'ın, G-8 öncülüğünde sürdürülen Genişletilmiş Orta Doğu ve Kuzey Afrika Girişimi'ne dâhil olmasını destekleme;
 - Uyuşturucu üretimi ve kaçakçılığını önlemede İran ile işbirliği yapma.

EK 5: Rusya**1. Rus Önerisi / 29 Eylül 2004**

- İran nükleer atıkları Rusya'ya verecek, çünkü bu atıklar nükleer silah üretmekte kullanılabilir.
- İran, tesislerine şeffaf erişim sağlayacak.

Bu şartların yerine getirilmesi halinde;

- Rusya İran'daki Buşehr tesisinin inşasına geri dönecek.

2. Rus Önerisi / 10 Kasım 2005

- İran uranyum zenginleştirme işlemi Rusya'da, uranyum çevrim işlemlerini de İsfahan tesisinde yapacak.

EK 6: İnan'ın Önerisi / 3 Mart 2006

İnan'ın Önerisi / 3 Mart 2006

- İnan, endüstriyel düzeydeki uranyum zenginleştirme çalışmalarını 2 yıllık bir süre için askıya alacak;
- Araştırma amaçlı az miktarda uranyum zenginleştirmeye ise devam edebilecek.

EK 7: NIE (Ulusal İstihbarat Tahminleri)'nin Kasım 2007 tarihli "İran: Nükleer Hedefler ve İmkânlar" başlıklı raporundan bazı maddeler

Temel Hükümler

A. Tahran'ın nükleer silah programını 2003 sonbaharında dondurduğuna büyük bir güvenle hükmediyoruz; yine orta derecenin üstünde bir güvenle Tahran'ın nükleer silah geliştirme seçeneğini bir ihtimal olarak saklı tuttuğu kanısındayız. Esasen bu dondurmanın ve Tahran'ın uranyum zenginleştirme programını askıya alma kararını açıklayarak Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Anlaşması'nın Ek Protokolünü imzalamasının, İran'ın daha önceden açıklanmamış nükleer çalışmalarının ortaya çıkması sonucunda artan uluslararası gözetim ve baskılara karşılık olarak gerçekleştirildiği kanaatindeyiz.

- Büyük bir güvenle, İran askeri yetkililerinin 2003 yılının sonbaharına kadar yürüttükleri nükleer silah geliştirmeye yönelik çalışmalarını, hükümet talimatıyla yaptıkları kanaatindeyiz.
- Nükleer çalışmalardaki duraklamanın en az birkaç yıl sürdüğüne büyük bir güvenle hükmediyoruz. (Bu değerlendirmenin başka kısımlarında ele alınan istihbarat boşlukları nedeniyle, DOE ve NIC, sadece orta dereceli bir güvene dayanarak bu faaliyetlerin durdurulmasının İran'ın nükleer silah programının tamamının durdurduğunu gösterdiği kanısındadır.)
- Orta dereceli bir güvene dayanarak 2007 yılının ortası itibariyle Tahran'ın nükleer silah programını tekrar başlatmadığı kanısındayız, fakat Tahran'ın şu anda nükleer silah geliştirme niyetinin olup olmadığını bilmiyoruz.
- Orta derecenin üstünde bir güvenle, İran'ın şu an bir nükleer silaha sahip olmadığı kanaatindeyiz.
- Tahran'ın nükleer silah programını durdurma kararı, 2005'ten bu yana öngörülerimizin aksine bu ülkenin nükleer silah üretmeye bu derece kararlı olmadığını göstermektedir. İran'ın nükleer programını uluslararası baskılar sonucu durdurmuş olduğuna dair yaptığımız değerlendirme, İran'ın dış baskılardan daha önceki tahminlerimizin ötesinde etkilenebileceğini göstermektedir.
- İran'ın 2003'te nükleer programını uluslararası baskılar sonucu durdurduğuna dair değerlendirmemiz, Tahran'ın kararlarının siyasi, ekonomik ve askeri maliyetlerini düşünmeden aceleci bir silah edinme arzusuyla değil, kar zarar hesabını gözetken bir yaklaşımla belirlediğini göstermektedir. Bu durum, yoğunlaşan uluslararası denetimlerin ve baskıların oluşturduğu tehditlerin İran'ın güvenliğini tesis edebilmesi, prestij sağlayabilmesi ve bölgede etkin olabilme hedeflerine yönelik fırsatlarla bir kombinasyon oluşturması halinde –İran liderleri tarafından inandırıcı olarak algılanırsa – Tahran'ı nükleer silah programını durdurma süresini uzatmaya yöneltebileceğini göstermektedir. Bunun nasıl bir kombinasyon olacağını belirlemek zordur.
- Orta seviyede bir güvene dayanarak, İran'daki liderlerin nükleer silah üretimiyle İran'ın temel ulusal güvenlik ve dış politika hedefleri arasında muhtemel bir bağlantı kurduğu ve İran'ın 1980'lerin sonlarından 2003'e kadar bu silahları üretmek için gösterdiği çaba göz önüne alındığında; İran'daki liderleri nükleer silah üretmekten vazgeçmeye ikna etmenin zor olacağı kanaatindeyiz. Bizim değerlendirmemize göre, yalnızca İran'ın bu yönde vereceği bir siyasi karar İran'ı nükleer silah edinmekten vazgeçirebilir ve bu yöndeki bir karar ise geri dönebilir niteliktedir.

Key Judgments

A. We judge with high confidence that in fall 2003, Tehran halted its nuclear weapons program; we also assess with moderate-to-high confidence that Tehran at a minimum is keeping open the option to develop nuclear weapons. We judge with high confidence that the halt, and Tehran's announcement of its decision to suspend its declared uranium enrichment program and sign an Additional Protocol to its Nuclear Non-Proliferation Treaty Safeguards Agreement, was directed primarily in response to increasing international scrutiny and pressure resulting from exposure of Iran's previously undeclared nuclear work.

- We assess with high confidence that until fall 2003, Iranian military entities were working under government direction to develop nuclear weapons.
- We judge with high confidence that the halt lasted at least several years. (Because of intelligence gaps discussed elsewhere in this Estimate, however, DOE and the NIC assess with only moderate confidence that the halt to those activities represents a halt to Iran's entire nuclear weapons program.)
- We assess with moderate confidence Tehran had not restarted its nuclear weapons program as of mid-2007, but we do not know whether it currently intends to develop nuclear weapons.
- We continue to assess with moderate-to-high confidence that Iran does not currently have a nuclear weapon.
- Tehran's decision to halt its nuclear weapons program suggests it is less determined to develop nuclear weapons than we have been judging since 2005. Our assessment that the program probably was halted primarily in response to international pressure suggests Iran may be more vulnerable to influence on the issue than we judged previously.
- Our assessment that Iran halted the program in 2003 primarily in response to international pressure indicates Tehran's decisions are guided by a cost-benefit approach rather than a rush to a weapon irrespective of the political, economic, and military costs. This, in turn, suggests that some combination of threats of intensified international scrutiny and pressures, along with opportunities for Iran to achieve its security, prestige, and goals for regional influence in other ways, might—if perceived by Iran's leaders as credible—prompt Tehran to extend the current halt to its nuclear weapons program. It is difficult to specify what such a combination might be.
- We assess with moderate confidence that convincing the Iranian leadership to forgo the eventual development of nuclear weapons will be difficult given the linkage many within the leadership probably see between nuclear weapons development and Iran's key national security and foreign policy objectives, and given Iran's considerable effort from at least the late 1980s to 2003 to develop such weapons. In our judgment, only an Iranian political decision to abandon a nuclear weapons objective would plausibly keep Iran from eventually producing nuclear weapons—and such a decision is inherently reversible.

Orta Doğu siyasetinin kadim aktörlerinden İran, bölgedeki etkisini artırıyor mu? İran, nükleer çalışmalarını hangi gerekçelerle temellendiriyor? ABD'nin nükleer tehdit algısı ne kadar gerçek? Diplomatik müzakereler nükleer krizi çözebilir mi? Türkiye bu süreçte nasıl bir rol oynuyor ve oynamalı? İran, dünya siyasetindeki yeni yapılanmaların neresinde yer alacak?

"İran Nükleer Programı ve Orta Doğu Siyaseti" son yılların en gerilimli süreçlerinden olan İran-ABD nükleer krizini farklı ve derinlikli bir perspektifle ele alıyor. Nükleer krizin siyasi, iktisadi, psikolojik ve ideolojik arka planını masaya yatırıyor ve okuyucuya kapsamlı bir analitik çerçeve sunuyor. Kitapta Türkiye'nin nükleer kriz çerçevesinde oynayacağı rol, uzun vadedeki Orta Doğu siyaseti çerçevesinde ele alınıyor ve karar vericilere öneriler geliştiriliyor.

Çatışma çözümleri literatürünü kullanan kitap, nükleer krizde diplomasi'nin imkânlarının halen geçerli olduğunu ortaya koyuyor. Müzakere sürecinin başarılı olabilmesi için gerekli olan adımlar ve bu adımların başarısız olması durumunda ortaya çıkabilecek muhtemel senaryolar çarpıcı biçimde irdeleniyor.